P.J. RHODES

ANTİK YUNAN'IN KISA TARİHİ

iletişim

PETER JOHN RHODES 1940 doğumlu Britanyalı akademisyen, antik dönem tarihi uzmanıdır. Antik dönem siyasal hayatı ve kurumları üzerine ciddi eserler üreten Rhodes, 2005 senesinde Durham Üniversitesi'nden emekli olmuştur. Bilinen eserleri arasında şunlar sayılabilir: *The Athenian Boule* (Oxford: Oxford University Press, 1972), *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia* (Oxford: Oxford University Press, 1981), *Alcibiades* (Pen and Sword Books, 2011), *Greek Historical Inscriptions, 359-323 B.C.* (London Association of Classical Teachers, 1972), *Greek Historical Inscriptions, 404-323 B.C.* ([R. Osborne ile birlikte] 2003, *Ancient Democracy and Modern Ideology* (Londra: Duckworth, 2003) ve *The Greek City States: A Source Book* (1986).

A Short History of the Ancient Greece
© 2014 P. J. Rhodes
Bu kitabın yayın hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
I.B. Touris & Co. Ltd, London'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2731 • Tarih Dizisi 138
ISBN-13: 978-975-05-2640-4
© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2019, İstanbul

EDİTÖR Aybars Yanık
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Salih Kızıl
DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

P. J. RHODES

Antik Yunan'ın Kısa Tarihi

A Short History of the Ancient Greece

ÇEVİREN ***Cumhur Atay***

iletişim

İçindekiler

ÖNSÖZ 13

ÖNEMLİ TARİHLER 15

1 GİRİŞ 21

Arkaik Dönem (MÖ. *yakl.* 800-500) 27

2 ARKAİK YUNAN DÜNYASI 29

3 SPARTA VE ATİNA 53

4 YUNANLAR VE YAKIN DOĞU KRALLIKLARI 73

Klasik Dönem (MÖ. *yakl.* 500-323) 87

5 *PENTECONTAETIA* (478-431) 89

6 PELOPONEZ SAVAŞI ([435-]431-404) 111

7 YUNAN DÜNYASINDA YAŞAM 133

8 PELOPONEZ SAVAŞI SONRASI (404-*yakl.* 360) 149

9 MAKEDON YÜKSELİŞİ (*yakl.* 360-323) 169

Helenistik Dönem (MÖ. 323-146) 193

10 İSKENDER'İN VÂRİSLERİ (323-272) 195
11 HELENİSTİK DÜNYADA YAŞAM 215
12 ROMALILARIN FETHİNİN ÖNCESİ (272-146) 225
13 SONSÖZ 245

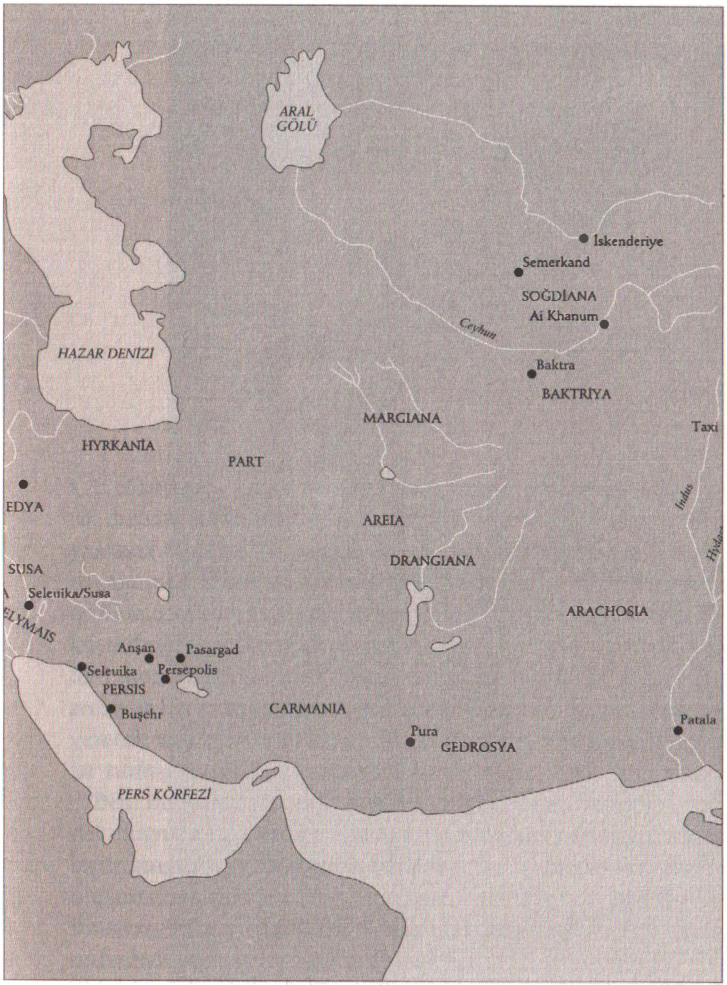
EK OKUMA KILAVUZU 249
TERİMLER SÖZLÜĞÜ 251
DİZİN 255

Epidamnus
İLİRYA
MAKEDON
Ennea
Amfi
Pella
Selanik
Methone
Olintus
Aegeae
EPIRUS
Potidaea
Scione
Fenike
Korkira
Larisa
HAL
TESALYA
Pharsalus
Ferae
Paksu
Ambracia
AKARNANYA
Lamia
EĞRI
Leucas
Hestiaea
AETOLIA
Orchomenus
Oreus
KEFALONYA
Navpaktos
Delfi
Tebes
Hal
Aigres
Platea
Sikyon
Megara
Elis
Zakintos
Corinth
Salamis
Olympia
Argos
Mantinea
Aegina
Megalopolis
MESSİNYA
Tegea
Messene
Sparta
Pylos
K
Kithera
200 metreden yüksek yerler
0
50
100 Mil
0
50
100
150
200 Kilometre

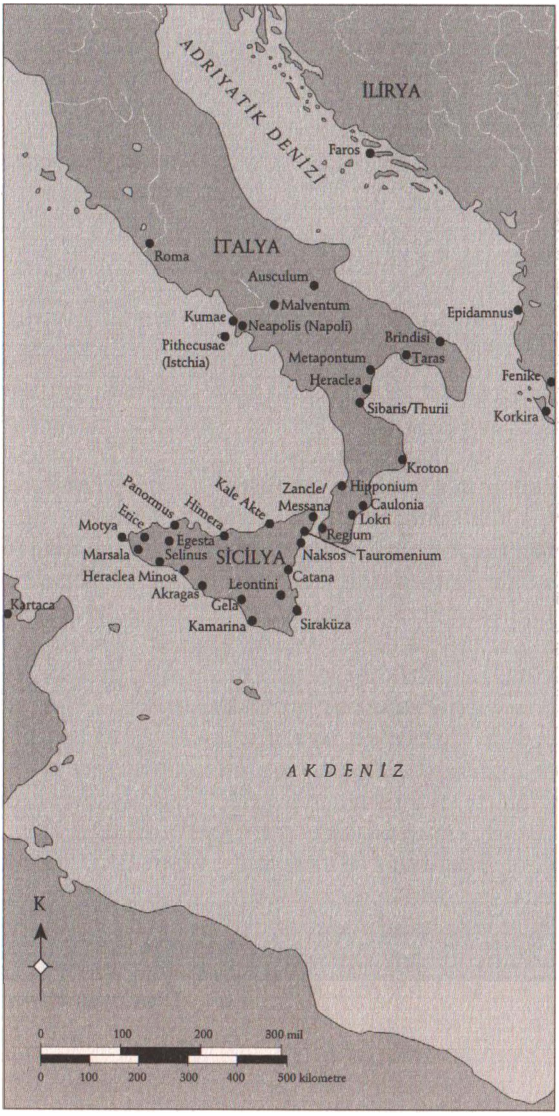

Yunanistan ve Ege.

BOSPORAN KINGDOM
KARADENİZ
MAKEDON
TRAKYA
Selanik
Gardia/
Lysimachia
Bizantium
Sinope (Sinop)
Amisus (Samsun)
Herakleia
ÇANAKKALE
Dasleyleion
BİTİNYA
PONTUS
FRIGYA
GALATYA
Trapezus
(Trabzon)
Atina
Sparta
Pergamon
Gordion
Ancyra (Ankara)
Sardis
Pessinus
Artaşut
LYDİA
Ipsos
Apameia Kibotos (Dinar)
ERMENİSTAN
KARYA
FİRİGYA
KAPADOKYA
PAMFİLYA
KİLİKYA
LİSİYA
(LİKYA)
(Antakya)/Tarsus
Tigranokert
Issos
GİRİT
RODOS
Gaugamela
Ninova
Seleukia Pieria
Antioch (Antakya)
SELEVKİA
Salamis
MEZOPOTAMYA
Kition
Laodikeia
Apamea
(Epemiye)
KIBRIS
Dura Europus
AKDENİZ
Dicle
Sayda
Triparadisus
Fırat
Sur
Seleucea
on the Tigris
COELE
SURİYE
İskenderiye
Gazze
Kudüs
Opis
Babil
BABİL
Naukratis
Refah
Memfis
MISIR
K
Ptolemais
KIZILDENİZ
Nil
0 100 200 300 Mil
0 100 200 300 400 500 Kilometre

Doğu Yunan dünyası.

Batı Yunan dünyası.

ÖNSÖZ

I. B. Tauris'in, Antik Yunan'ın iyi bir yeri hak ettiği Kısa Tarih dizisine katkı olan bu kitap Yunanistan ve Yunanların MÖ. *yaklaşık* 800'den MÖ. 146'ya kadarki tarihinin, bu tarihlerin öncesine ve sonrasına çok kısaca bakan bir giriş ve sonsözle birlikte özetini veriyor. Bu süreyi kısa bir kitaba sığdırmak için kaçınılmaz olarak seçici olmak ve basitleştirmek zorunda kaldım; konu hakkında pek bilgisi olmayan okurlar için ilginç ve anlaşılır bir anlatım oluşturmaya ve hikâyenin özünü vermeye yetecek ama ana özelliklerini de belirsizleştirmeyecek ayrıntılar sunmaya çalıştım.

Beni bu kitabı yazmaya ikna eden için Bay A. Wright'a; "genel okuyucu" gözünden bakarak müsveddeyi okuduğu ve iyileştirilmesinde bana yardım ettiği için Dr. S. English'e; kitabın oluşturulmasına dahil olan herkese, özellikle telif hakkı olan illüstrasyonları tedarik eden ve kullanılmasına izin verenlerle onlar hakkında bana yardımcı olan Prof. A. J. N. W. Prag, Prof. N. B. Rankov ve Dr. P. C. N. Stewart'a teşekkür ediyorum.

MÖ.	
776/775	Olimpiya: Olimpik oyunların geleneksel kuruluş tarihi
yakl. 735-*yakl.* 715	Sparta: Birinci Messinya Savaşı
7. yüzyıl başı (?)	Sparta: "Likurgus" reformları
yakl. 668 (?)	Argos: tiran Feidon
yakl. 657-*yakl.* 583	Korint: Sipselidlerin tiranları
630'lar/620'ler	Atina: Saylon'un tiranlık iddiası
621/620	Atina: Drako kanunları
594/593	Atina: Solon'un arkonluğu ve kanunları
582/581	Delfi: düzenli olarak Pitya oyunlarının başlangıcı
yakl. 561/560	Atina: Pisistratus'un ilk darbesi
559-530	Pers İmparatorluğu: II. Kiros'un [Keyhüsrev] hükümdarlık dönemi
yakl. 556	Atina: Pisistaratus'un ikinci darbesi
yakl. 546	Lidya: Krezüs'ün [Kârûn] Persler tarafından devrilmesi
546/545	Atina: Pisistratus'un üçüncü darbesi
530-522	Pers İmparatorluğu: Kambises'in hükümdarlık dönemi
525	Mısır: Persler tarafından fethedilmesi
522-486	Pers İmparatorluğu: I. Darius'un hükümdarlık dönemi

514/513	Atina: Hiparkûs'ün katledilmesi
511/510	Atina: Hippias'ın kovulması
498-493	Küçük Asya: İyonya Ayaklanması
491/490	Gela: Gelon tiran oluyor
490	Perslerin Yunanistan'ı ilk işgal edişi; Maraton savaşı
488/487	Atina: ilk çömlek sürgünü (Çarmus'un oğlu Hiparkûs)
486-465	Pers İmparatorluğu: Serhas'ın hükümdarlık dönemi
485-484	Siraküza: Gelalı Galon tarafından ele geçirilmesi
480-479	Perslerin Yunanistan'ı ikinci işgali 480 Termofili, Artemisyum, Salamis savaşları 479 Platea, Mikale savaşları
480	Sicilya'daki Kartaca müdahalesinin Himera'da bozguna uğratılması
478	Sparta: Pausanias Ege'de, Leotikidas Tesalya'da
478/477	Atina: Delos Birliği'nin kurulması
466/465	Siraküza: tiranlığın sonu
465-424/423	Pers İmparatorluğu: Artaserhas'ın hükümdarlık dönemi
465/464-463/462	Delos Birliği: Tasos [Taşoz] ayaklanması
yakl. 465/464-	
yakl. 456/455	Sparta: Üçüncü Messinya savaşı
462/461	Atina: Efialtes'in reformları
yakl. 460-446	Birinci Peloponez Savaşı
yakl. 460-*yakl.* 454	Delos Birliği: Mısır seferi
454	Delos Birliği: hazinenin Delos'tan Atina'ya taşınması
446/445	Atina ve Sparta arasındaki Otuz Yıllık Barış
444/443 (?)	İtalya'da Sibaris'in devamı olarak Thurii'nin kurulması
yakl. 443	Atina: Melesias'ın oğlu Tukidides'in çömlek sürgünü
440-439	Atina: Samos'a [Sisam] karşı savaş
435-433	Korint ile Korfu arasında savaş
432	Delos Birliği: Potidai ayaklanması
431-404	Peloponez Savaşı 431-421 Arkidamos Savaşı 429 Atina: Perikles'in ölümü 428-427 Delos Birliği: Midilli ayaklanması

425	Atina'nın Pilos'taki başarısı
424/423	Atina'nın Delium'daki yenilgisi
424/423-405/404	Pers İmparatorluğu: II. Darius'un hükümdarlığı
422	Amfipolis'in dışındaki savaş
421	Nikyas Barışı
418	Mantinea'daki Sparta zaferi
416-415	Atina'nın Melos'a boyun eğdirmesi
415-13	Atina'nın Sicilya seferi
413	Dekelia'daki Sparta kalesi
412-411	Sparta'nın Perslerle anlaşmaları
411	Atina: oligarşik devrimler
410	Kizikos'taki Atina zaferi
406	Arginus'taki Atina zaferi
405	Aegospotami'deki Sparta zaferi
410	Sicilya'ya Kartaca müdahalesinin başlaması
405-367	Siraküza: tiran I. Dionysos
405/404-359/358	Pers İmparatorluğu: II. Artaserhas'ın hükümdarlığı
404-403	Atina: Otuzlar'ın oligarşisi
395-386	Korint Savaşı
387/386	Kral'ın Barışı = Antalkidas Barışı
382-379/378	Sparta'nın Tebes'i işgali
378/377	Atina: İkinci Atina Birliği'nin kuruluşu
371	Leuktra'da Tebes'in Sparta'yı yenmesi
370/369	Tebes'in Peloponez seferi, Messinya'nın kurtuluşu
362	Mantinea Savaşı
359-336	Makedonya: II. Filip'in hükümdarlık dönemi
359/358-338/337	Pers İmparatorluğu: III. Artaserhas'ın hükümdarlık dönemi
356-346	Üçüncü Kutsal Savaş
346	Atina ile Filip arasındaki Filokrates Barışı
344-337	Sicilya: Timoleon'un tiranlara ve Kartacalılara karşı savaşı
343	Atina: Eşines'in Elçilik mahkemesinde suçsuz bulunması
340-338	Dördüncü Kutsal Savaş
338	Filip'in Heroneya'da Atina ve Tebes'i yenmesi
338/337	Pers İmparatorluğu: IV. Artaserhas'ın hükümdarlığı

336-323	Makedonya: III. İskender'in hükümdarlık dönemi
336-330	Pers İmparatorluğu: III. Darius'un hükümdarlık dönemi
334-323	İskender Asya'da 334 Granikos Savaşı 333 İssos Savaşı 331 Gaugamela Savaşı 326 Hidaspes Savaşı
330	Atina: Eşines'in Tac girişiminde başarısızlığa uğraması
323-322	Atina'nın Makedonlara karşı başarısız olunan Lamian Savaşı'na önderlik etmesi
321	Triparadisos'taki konferansta toprakların İskender'in generalleri arasında pay edilmesi
316/315-289/288	Siraküza: Agatokles'in tiranlığı
311	Kassander, Lisimakus, I. Ptolemi ve Tek Gözlü [Monophtalmos] Antigonos arasındaki anlaşma
307/306-272	Epir: Pirus'un hükümdarlığı
305-304	Rodos'un Demetrius Poliorketes'in kuşatmasına direnmesi
301	Tek Gözlü Antigonos'un İpsos savaşında öldürülmesi
283	I. Ptolemi'nin ölümü
283 ya da 282	Demetrius Poliorketes'in ölümü
281	Lisimakus'un Korupedyon savaşında öldürülmesi
281	I. Seleukos'un öldürülmesi
281/0	Aka: Aka Birliği'nin canlanması
280-277	Makedonya ve Yunanistan: Galyalı kabilelerin istilası
277-240/239	Makedonya: Antigonos Gonatas'ın hükümdarlık dönemi
274-199	Seleukoslar ile Ptolemi hanedanı arasındaki Suriye Savaşları
yakl. 271-215	Siraküza: II. Hieron'un hükümdarlık dönemi
269/268-263/262	Atina ve Sparta'nın Kremonidea Savaşı'nda Makedonlara yenilmesi
263-241	Pergamon: I. Evmenis'in hükümdarlık dönemi
yakl. 244-241	Sparta: IV. Agis'in hükümdarlık dönemi
240/239-229	Makedonya: II. Demetrius'un hükümdarlık dönemi

yakl. 235-222	Sparta: III. Kleomenes'in hükümdarlık dönemi
229-221	Makedonya: Antigonos Doson'un hükümdarlık dönemi
229	Atina'nın Makedonlardan kurtulması, Ptolemi hanedanı ile yeniden birleşmesi
229-228	Roma: Birinci İlirya Savaşı
221-179	Makedonya: V. Filip'in hükümdarlık dönemi
221-217	Yunanistan: Navpaktos Barışı ile sona eren Toplumsal Savaş
219	Roma: İkinci İlirya Savaşı
214-205	Roma: Birinci Makedon Savaşı, savaşın Fenike Barışı ile sonlanması
206-192	Sparta: Nabis hâkimiyeti
200-196	Roma: İkinci Makedon Savaşı
190-188	Roma: Küçük Asya'da savaş ve savaşın Apamea Barışı ile sonlanması
179-168	Makedonya: Perseus'un hükümdarlığı
174-142	Judaea [Yahudiye]: Bağımsız Haşmonayim devletiyle sonuçlanan gelenekçiler ile Helenleşenler arasındaki savaş
171-167	Roma: Krallığın kaldırılmasıyla sonuçlanan Üçüncü Makedon Savaşı
150-146	Roma: Makedonya'nın vilayet yapılıp Aka'nın ona bağlanmasıyla sonuçlanan Dördüncü Makedon Savaşı
133	Pergamon: III. Attalos tarafından Roma'ya miras bırakılıp Asya vilayeti olması
89-63	Roma'nın Pontuslu VI. Mitridates'e karşı savaşları ve bu savaşların Seleukos krallığının çözülmesiyle sonuçlanması
30	Mısır: Mısır'ın Roma imparatorlarının mülkü haline gelmesinden sonra VII. Kleopatra'nın intihar etmesi
27	Aka'nın bir Roma vilayeti yapılması

1

GİRİŞ

Antik Yunan tarihi başlı başına ilginç olup Avrupalılar için önemlidir, çünkü bu tarih geçmişimizi oluşturan mühim bir unsurdur. Büyük İskender'in MÖ. 4. yüzyıldaki fetihleri sayesinde Yunan dili ve kültürü Doğu Akdeniz'de ve antik çağ öğrencilerinin hâlâ Yakın Doğu dediği yerlerde hâkim sınıfın dili haline gelmişti. 2. ve 1. yüzyıllarda o Yunan dünyasının Romalılar tarafından özümsenmesi sayesinde Yunan dili ve kültürü Akdeniz'i çevreleyen tüm topraklara hükmetmeye gelen kişilerce kendilerininkine eklendi. Yahudi topraklarının önce Yunan sonra da Roma olan bölgeye dahil edilmesi sayesinde Yahudiler o topraklardan çıkarıldı ve Hıristiyanlık kurulduğunda doğudan, Asya'dan çok batıya, Akdeniz'e doğru yayıldı. Roma İmparatorluğu'nun Batı bölümü kuzeyden gelen ve bugünkü Avrupalılara miras kalan karışıma katkıda bulunan halklar tarafından yıkıldığı ve bir zamanlar Avrupa'nın güneybatısı Müslüman Arapların egemenliğine, daha sonra güneydoğusu da Müslüman Türklerin egemenliğine girdiği halde bugün aşina olduğumuz şeylerin çoğu bize Yunanların, Romalıların, Yahudilerin ve Hıristiyanların bu antik dünyasından gelmiştir.

Günümüz yaşamının birçok yönünde özellikle Yunan etkisi bulunabilir: politik uygulama ve politik düşünce; felsefe; Yunan

tarzlarını yeniden işleyen, bazen de Yunan hikâyelerini yeniden kullanan edebiyat; görsel sanatlar, özellikle de heykel; "klasik" stillerin bazı dönemlerde moda olduğu mimari. Kullandığımız kelimelerin birçoğu Yunanca kökenlidir ve Yunanlardan miras aldığımız düşünme biçimlerini yansıtır: örneğin tarih; demokrasi, oligarşi, monarşi; felsefe ve alt bölümleri, politika, etik, mantık, metafizik; matematik, aritmetik, geometri; fizik, biyoloji, arkeoloji, antropoloji; epik, lirik, tragedya, komedya, retorik.

Akdeniz İtalya yarımadasıyla yarıya; doğu yarısı ise güney ucu Yunanistan anakarası olan Balkan yarımadasıyla çeyreklere bölünmüştür. Yunanistan anakarasında dar bir kıstak batıdaki Korint Körfezi'ni doğudaki Saron Körfezi'nden güneyde Peloponez, kuzeyde orta ve kuzey Yunanistan olacak şekilde ayırır. Bu kitabın üzerinde yoğunlaştığı dönemde Yunan anavatanı Yunanistan anakarası, onun doğusundaki birçok adasıyla Ege Denizi ve Küçük Asya'nın (şimdiki Türkiye) Ege'nin doğu kıyısını oluşturan kıyı şeridinden ibaretti. Ancak İkinci Bölüm'de göreceğimiz gibi MÖ. 8. yüzyıldan itibaren Yunanlar Akdeniz sahillerinin (kuzey Afrika kıyısının batı yarısı hariç) ve Karadeniz sahillerinin her tarafında yerleşimler kurarak dışarı doğru yayıldı; daha sonra da Büyük İskender'in fetihleri Yunanları Yakın ve Ortadoğu'ya götürdü.

Bu kitaptaki esas odaklanma Yunan anavatanının tarihi üzerine olacaktır, ancak diğer yerlerdeki Yunan yerleşimlerine ve bunların aralarına yerleştiği Yunan olmayanlarla etkileşimlerine de bakacağız. Bu Giriş'te MÖ. ikinci binyılın bronz çağı medeniyeti hakkında bir şeyler söyleyeceğim; ama kitabın aslı Yunanların o medeniyetlerin çöküşünü izleyen karanlık çağda ortaya çıkışıyla, 8. yüzyılda hız kazanan bir ortaya çıkışla başlayacak ve sonra kitap 2. ve 1. yüzyıllarda Yunanların Roma dünyasına dahil edilmesiyle devam edecek. Ondan sonra yüzyıllarca Yunan yaşamının birçok yönü önemli bir değişiklik olmadan devam etmiş olup, Sonsöz'de o döneme kısaca bakacağız; fakat Roma'nın karşı çıkılmaz üstünlüğü Yunanların manevra özgürlüğünün o zaman daha önceki yüzyıllardakinden çok daha az olduğu anlamına geliyordu.

Yunan anavatanının ilk ileri uygarlıkları üçüncü, özellikle de ikinci bin yılda gelişmişti: Yunan anakarasındaki Miken (Peloponez'in kuzeydoğusundaki Miken belli başlı merkezlerinden biriydi), Ege'deki Kiklad (Kikladlar güney Ege'nin Delos'u çevreleyen adalarıdır) ve Girit'teki Minos (adını klasik Yunanların geçmişleriyle ilgili efsanelerindeki bir Girit kralı olan Minos'tan almıştır). Bunlar çevre bölgelerdeki tarımın kontrol edildiği ve ayrıca dinî merkez işlevi gören gösterişli "saraylara" dayanıyordu. Kayıt tutulması için yazı kullanılıyordu ve Girit yazıları henüz çözülememişken, Mikenlerin Doğrusal B yazısı Miken dilinin Yunancanın eski bir biçimi olduğunun gösterildiği 1950'lerde deşifre edilmiştir. İkinci binyılın ilk yarısında Minoslular Yunanistan anakarasında ve Kikladlarda etkiliydi; ikinci binyılın ikinci yarısında Mikenler Girit'i kontrol etmiş ve Kikladlar yoluyla Küçük Asya'ya, Miletus bölgesine ulaşmıştı.

Bu uygarlıklarla ilgili güvenilir bilgiler arkeolojiye dayanır; fakat klasik Yunanların geçmişleriyle ilgili efsaneleri bu dönem tahayyül ettikleri tarih –örneğin Truva'ya karşı bir Yunan savaşı– sağlar. Truva Küçük Asya'nın kuzeybatı köşesinde teşhis edilmiş olup, sitedeki birçok yerleşimden birinin (VIIa) Yunan kronografların savaşın tarihini kayıt ettiği zamanlarda (MÖ. *yaklaşık* 1180) insanlar tarafından yıkıldığı bellidir; fakat hikâyelerin arkasında, eğer varsa, ne kadar gerçek hatıranın yattığı şüpheli olup, Homeros'a atfedilen *Ilyada* ve *Odysseia*'daki arka plan malzemesinin çoğu o döneme değil, 8. yüzyılda şiirlerin yazılmasının hemen öncesine ait görünüyor.

13. yüzyıldan itibaren hem Yunan dünyasında hem de Yakın Doğu'da çalkantılar vardı; bu medeniyetler yıkıldı ve bunu nüfus azalmasını ve göçleri ifade eden "karanlık çağ" takip etti. Artık hem bunun hakkında öncekinden biraz daha fazla şey bildiğimiz ve çöküş her yerde önceden inanıldığı kadar şiddetli olmadığı için şimdi eskisinden daha az karanlıktır: Özellikle Halkis ve Eretria arasındaki Euboea'daki [Eğriboz Adası] Lefkandi'de erken bronz çağından MÖ. 700'lere kadar iskân edilmiş, karanlık çağda gelişmiş ve çeşitli yönlerle bağlantıları olan

önemli bir site keşfedilmiştir. Fakat bu dönem hakkında daha az şey bildiğimiz doğru olup, bildiklerimiz önceki ve sonraki dönemlerden daha az bir nüfusu ve daha ilkel yaşam koşullarını gösterir. Şimdi bazı arkeologlar buna erken demir çağı demeyi tercih ediyor. Demir ergitme tekniklerinin geliştirildiği ve çeşitli amaçlarla kullanılan metal olarak demirin büyük ölçüde bronzun (bakır ve kalayın bir alaşımı) yerini aldığı dönemin bu olduğu kesinlikle doğrudur. Ancak klasik dönemde Yunanların karanlık dönemden haberi yoktu ve ilkel başlangıçtan kendi zamanlarının zirvesine doğru sürekli bir ilerleme tahayyül ediyorlardı.[1]

Çöküntünün dibine MÖ. 1000'de ulaşıldı ve ondan sonra bir iyileşme ve geniş Akdeniz dünyasıyla yeni bir temas başladı. Kuzey ve batıdaki halklar daha az gelişmişken, Yunan anavatanının güney ve doğusunda olan Mısır ve yakın doğudaki halklar Yunanlardan daha ileriydi ve Yunanlar onlardan çeşitli şekillerde etkilendi; Klasik Yunanlar bazen kendilerini aşırı yumuşaklıkla aşırı katılık arasında ideal bir konum işgal ediyor olarak görüyordu.[2] Yunanistan anakarası ve adaları dağlık olup anakaranın kuzeyi dışında geniş düzlükleri ve verimli alanları yoktur, Küçük Asya'nın batısındaysa dağlar başlamadan önce yalnızca dar kıyı ovaları vardır. Topluluklar esas olarak özellikle tahıl, üzüm ve zeytinden oluşan "Akdeniz üçlüsünü" yetiştiren çiftçi topluluklarıydı. İlk topluluklar büyük ölçüde kendine yeterliydi ama büyümedeki artış ve diğer Yunan topluluklarıyla temasın artması, ayrıca Akdeniz dünyasının diğer kısımlarıyla temas ve oralara yerleşme gitgide toplulukların iyi ve çok üretebilecekleri mallara odaklanmasını ve fazlasını ihraç etmesini, başka yerlerden de yurtlarında hiç sahip olmadıkları ya da yetersiz miktar ve nitelikte sahip oldukları malları ithal etmesini mümkün kıldı.

Bronz çağı Yunan dünyası bürokrasilere ve unvan hiyerarşilerine sahip oldukça büyük krallıklar dünyası olmuş gibidir, ama karanlık çağ halkı müstakil, küçük ve basit topluluklar-

1 Örneğin. Tuk. I. 1-21.

2 Örneğin. Arist. *Pol.* VII. 1327 B 20-33.

da yaşadı ve müstakil küçük topluluklar birinci bin yılda norm olarak kaldı. Tipik ama genelleştirilemeyecek olan topluluk, tüm Yunan dünyasında (anavatanı dışarıda bırakacak olursak) 4. yüzyıla kadar her zaman bin kadar olan şehir devleti, yani *polis* idi: Bunlardan yalnızca on üçü 1.000 km²'den fazla toprağa sahipken, yüzde 60 kadarı 100 km² ya da daha azına ve buna uygun olarak az bir nüfusa sahipti; o yüzden geleneksel "şehir" terimi yanlış bir izlenim verebilir. Özellikle kuzeyde ve batıda bazen münferit yerleşimlerin şehirlerden daha az önemli ve daha az bağımsız olduğu bölgesel unsurlar buluyoruz fakat bu kitapta türlü çeşit devletten bahsederken zaman zaman kolaylık olsun diye "şehir" terimini tercih edeceğim.

Büyük ve güçlü şehirler daha küçük ve zayıf komşuları zapt etmeye çalışıp zaman zaman bunu başarırken, küçük ve zayıf şehirler bile müstakil varlıklarına güçlü bir şekilde bağlıydı ve zapt edilmeye karşı direniyordu, öyle ki en yayılmacı şehirler diğerlerini doğrudan bünyesine katmadan kendisine bağımlı kılmanın yolunu bulmak zorundaydı. İlk başta şehirlerin, sonradan Yunanların inandığı gibi kralları varsa da, bunlar yakın doğudakiler gibi mutlak hükümdar değil, önder adamlardı ve güvenilir kanıtlara sahip olduğumuz zamanlarda bu kralların yerini, Sparta hariç, sırayla kısa dönem (çoğunlukla yıllık) görev alan önderlerin ortak yönetimi almıştı. Her şehrin kendi yasaları ve kendi görev modelleri vardı, ama ayrıntıdaki farklılıkların altında yasaların karşılaştığı problemlerdeki, bunlara sunduğu çözümlerdeki ve temel yönetim yapısındaki genel bir benzerlik yatıyordu. Aynı şekilde (hepsinin, güneş yılından fazla sapmamak için bazı yıllar on üçüncüsünün eklendiği on iki aya dayanan yılı olsa da) kendi düzensizlikleri olan takvimleri vardı; Yunan dünyasının farklı yerleri aynı adlı birimlere farklı değerler veren değişik ağırlık ve ölçülere sahipti. (Birçok şehir kendi yılına yaz ortasında başlıyordu: bu kitapta 594/593, 594'te başlayan ve 593'te biten bir resmî yılı; alt tireyle 594/593 ya da 594/593 o yılın ilk ya da ikinci yarısını belirtir.)

Bunun ötesinde Yunanlar, İkinci Bölüm'de tartışılan ticaret ve kolonileşme yoluyla giderek Yunan olmayanlarla, yani dil-

leri Yunanlara *bar-bar* gibi gelen "barbarlar" ile ilişkiye geçtiklerinden onları Yunan olarak birleştiren şeyin gitgide bilincine varacaklardı. "Bir kandan" idiler (ya da öyle olduklarına inanıyorlardı), aynı dili (lehçelerini) konuşuyorlardı ve (Olimpiya ve Delfi gibi birçok yerden Yunanları cezbeden tapınaklar olsa bile farklı yerel kült adları ve ritüelleriyle) aynı tanrılara aynı şekilde tapıyorlardı.[3]

Karanlık çağların sonunda Yunanların yazı biçimi yoktu. Bronz çağı krallıklarının heceler için karakter kullanan ve ancak uzman yazıcılar tarafından öğrenilebilen yazıları krallıklarla birlikte ölmüştü ve sessizlerle seslileri belirtmek için yaklaşık iki düzine karakter kullanan ve herkes tarafından öğrenilebilen alfabe 8. yüzyılın ilk yarısında Fenike yazısından türetildi. Sikkeleri, yani nitelik ve değerini garanti eden damga taşıyan kıymetli metal parçaları da yoktu. Sikkelerin gelişinden önce ödeme yapmak için bir süre tartılmış kıymetli metal parçalar kullanılmıştı, ama (bir altın ve gümüş alaşımı olan elektrum) sikke ilk kez 6. yüzyıl başlarında Küçük Asya'nın batısındaki Lidya'da üretildi, Yunan devletleri de o yüzyılın ortalarında (çoğunlukla gümüş) sikke çıkarmaya başladı.

3 Hdt. VIII. 144. ii.

Arkaik Dönem

(MÖ. *yakl.* 800-500)

2

ARKAİK YUNAN DÜNYASI

Bronz çağı Yunanistan'ı tarih öncesiydi: Arkeolojik kanıtlarımız mevcuttur, ama Doğrusal B tabletlerindeki kayıtlar dışında metne dayalı güvenilir kanıt yoktur. Arkaik Yunan yarı-tarihseldir. Arkeolojimiz var, fakat fiziksel kalıntıların ortaya koyduğu değişiklik ya da eğilimleri metinlerde kayıt edilen hadiselerle ilişkilendirmek çoğunlukla zordur. Buna ek olarak bazıları tarihçileri ilgilendiren temalar hakkında şiirlerimiz ve taş ya da başka bir vasıta üzerine hakkedilmiş çağa ait diğer bazı kamusal ve özel metinlerimiz var; fakat metinsel kanıtlarımızın çoğu sonra, 5. ve daha sonraki yüzyıllarda fiziksel kalıntılar, şiir, sözlü gelenek vesaire hakkında yazan ve elinden geleni yapıp, bazılarını diğerlerinden daha iyi başaran tarihçilerin ve diğerlerinin çalışmalarındadır. Bu dönem hakkındaki bilgilerimizin güvenilirliği değişken ve çoğunlukla da tartışmalıdır; ayrıca bir yerin bir zamanı, bir başka yerin bir başka zamanıyla ilgili bilgi olup, aradaki boşluklarla yarım yamalaktır. (Benzer şekilde benim Londra bilgim de yarım yamalak: Londra'da birkaç yeri biliyorum, fakat bildiğim bir yerden bildiğim bir başka yere metroyla gidiyorum, o yüzden de bu yerlerin arasında ne olduğunu ya da birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını bilmiyorum.)

Tarihler özellikle sorunludur. Yılları (biraz yanlış bir başlangıç tarihiyle) MS. şeklinde hesaplamamız MS. 6. yüzyılda başlatılmış olup, MÖ. yıllar ancak 17. yüzyılda ileri sürülmüştür. Yunan dünyasında her devlet, kralların ya da rahiplerin tahta çıkış yıllarını ya da yıla adı verilen o yılın yöneticisini kullanarak kendi yolunda gitmiş ve hiçbir Yunan kayıtları bağdaştırmaya ve sonuçları halletmeye teşebbüs etmemiştir.[1] Klasik Yunanlar sıklıkla arkaik dönemin bir kişisini ya da olayını belirli sayıda neslin öncesine yerleştirmiştir fakat farklı ortamlardaki farklı kişiler için bir nesil 25 ila 40 yıl arasında bir zamandı ve karanlık çağdan habersiz olunması boşluğu kapatmak için kişi ve olayları çok erkene alma eğilimine neden olmuştu. Atina akropolisindeki 5. yüzyılın ikinci yarısına ait binalarda olduğu gibi arkeolojik ve metne dayalı verilerin sıkıca tutması dışında arkeoloji bize kesin değil, ancak göreceli tarihler verebilir. Yaklaşık 6. yüzyılın ortasından itibaren tarihlerimiz makul ölçüde güvenilirdir; ondan öncesine gittikçe tarihlerimiz daha az güvenilirdir. Bu kitapta genel olarak kabul gören tarihleri veriyorum; zaman zaman büyük ve yaygın tarih değişimleri önerilmiş fakat bunlar genel kabul görmemiştir.

7. yüzyıl ortalarında Sparta'daki rejimi destekleyen Tirtaeus; muhtemelen 7. yüzyılın ikinci yarısında mevcut lider ailelere meydan okuyan türedilerin yükselişine hayıflanan Megaralı Teognis (fakat ona atfedilen mısralardan bazıları daha sonra başkaları tarafından yazılmıştır); 600'lü yıllarda Midilli'de kan davasına karışan Alkaios; 6. yüzyıl başlarında Atina ve kendi reformları hakkında yorum yapan Solon izleyen bölümlerde bahsedilecek olan şairler arasındadır.

Çalışmaları bize miras kalan ilk ciddi tarihçi ve ciddi diye tanımlayabileceğimiz ilk tarihçi 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazan Küçük Asya'daki Halikarnaslı [Bodrum] Herodot idi. Onun ana konusu Yunanlarla Persler arasındaki savaşlar olup, Yunanların ve komşu halkların daha önceki tarihlerindeki hadiseler hakkında konu dışı birçok sözle birlikte 499'dan 479'a

1 Tuk. II. 2. i. Burada, Peloponez Savaşı'nın başlangıcı üç şehrin sistemleri içinde tarihlendirir.

kadarki hikâyeyi anlatır; 6. yüzyıl ortasına, tanıştığı en yaşlı kişinin hatırlayabildikleriyle ondan önceki daha az güvenilir tarih arasında bir çizgi çekmiş gibi görünür. 5. yüzyılın son çeyreğinde Atinalı Tukidides Sparta ile Atina arasındaki Peloponez Savaşı'nın daha savaş sürüyorken başladığı ve öldüğünde bitmemiş olarak kalan dar bakışlı bir tarihini yazmıştı. Savaşın en gerçek nedeninin Atina'nın gücü ve Sparta'nın bundan korkusu olduğu görüşünü gerekçelendirmek için 479'dan itibaren Atina'nın gücünün büyümesini kısaca anlatmış,[2] Peloponez Savaşı'nın daha önceki tüm savaşlardan daha büyük olduğu görüşünü gerekçelendirmek içinse Yunanistan'daki Pers Savaşlarına kadar olan güç artışını şimdi bazı hususlarda hatalı görünse bile oldukça rasyonel bir şekilde anlatmıştı.[3]

5. yüzyılın sonunda insanlar tek tek kentlerin arkaik dönem ve daha öncesiyle ilgili çok miktarda efsane ve sözlü geleneği koruyan yerel tarihlerini yazmaya başladı. Bunların hiçbiri bizlere kalmamış olup daha sonraki yazarlar tarafından alınmış ya da yorumlanmış "parçalarına" sahibiz. 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Aristoteles'in Atina'daki okulu 158 devletin *Anayasalar*'ını çıkarmıştı: Bunlardan geriye anayasanın tarihini veren ve yazıldığı zamanki işleyişini anlatan *Atina Anayasası* kalmış olup diğer bazılarından parçalar mevcuttur. Küçük Asya'daki Kimeli Eforos 4. yüzyılda Yunanların ve yakın doğu halklarının genel bir tarihini yazmıştı: Bunun yalnızca parçaları bulunmakla kalmayıp, Eforos'un tarihi MÖ. 1. yüzyılda genel bir tarih yazarı olan Sicilyalı Diodorus tarafından da esaslı bir şekilde kullanılmıştı. Diodoros'un tarihinin Antik Yunan'ın arkaik dönemiyle ya da 302/301'den sonraki Helenistik dönemiyle ilgili bölümleri değilse de klasik dönemiyle ilgili bölümü dahil üçte biri bize kalmıştır.

Roma döneminin diğer üç yazarı yararlandıkları evvelki malzeme nedeniyle burada bahsedilmeyi hak eder. Küçük Asyalı Strabo MÖ. 1. yüzyılda ve MS. 1. yüzyılın başında Roma dünyasının coğrafyası ve tarihi hakkında yazmış olup, diğer kay-

2 Tuk. I. 89-118. ii

3 Tuk. I. 1-21, 23. i.

nakların yanı sıra o da Eforos'un tarihinden yararlanmıştı. Böotya'daki Heroneyalı Plutarhos da MS. 1. yüzyılda ve 2. yüzyılın başında çok çeşitli kaynaklara dayanarak değişik konular hakkında risaleler ve meşhur Yunanların ve meşhur Romalıların *Paralel Hayatlar*'ını yazmıştı. MS. 2. yüzyılda Küçük Asyalı Pausanias ise orta ve güney Yunanistan anakarasının binaları ve anıtlarıyla bunların arkasındaki hikâyelere odaklanan bir tasvirini yapmıştı.

Yunanistan karanlık çağdan çıktıkça yerleşimler büyüyüp gelişti ve birbirleriyle dostça ilişkiye girmeye ya da kendilerine katmak istedikleri komşularıyla karada mücadele etmeye istekli hale geldi. Klasik dönemde de devam eden, ama çoğunlukla yerel bağımsızlıklarına düşkün olanlardan direniş gören *synoikismos*, yani birlikte yaşama sürecinde komşu küçük topluluklar daha büyük tek bir topluluk oluşturacak şekilde birleşebiliyordu. Bazen küçük bir ovaya savunulabilir bir tepe üzerindeki tek bir şehir egemen oluyordu; daha geniş ovalarda kendi aralarına mücadele eden ya da haricî bir düşmana karşı birleşen birkaç şehir olabiliyordu. Kendi akropolisi üzerine kurulu olan Atina çevre ovayı kontrol ediyordu, sonra kontrolünü istisnai bir şekilde tüm Attika bölgesine yaydı, böylece tek şehir yaklaşık 2.600 km^2 toprağa ve Peloponez Savaşı'nın başlangıcında belki de 60.000 kadar yetişkin erkek yurttaşa sahip oldu. Peloponez'deki Sparta, diğer şehirleri müstakil ama Sparta'ya tabi kılarak, böylece yaklaşık olarak 6.200 km^2 toprak kazanarak kendi Lakonya bölgesinin tümünü, sonra da Messinya bölgesini fethetti; fethedilen bölgenin dağıtılmasıyla ilgili hikâyelere bakılırsa, arkaik dönemde toplam 9.000 yetişkin erkeğe ihtiyaç duyulmuş. Tersine, Attika'nın kuzeyinde aşağı yukarı 2.950 km^2'lik bir bölge olan Böotya'da müstakil birkaç şehir (artık kurumuş olan) Kopais Gölü'nü çevreliyordu: Zamanla küçük şehirlerden bazıları büyük şehirlere dahil edildi ya da tabi kılındı ve 6. yüzyılın sonundan itibaren bunların hepsi çoğu zaman federal bir örgütlenme içerisinde birleşti.

Karanlık çağın sonunda ortaya çıkan şehirler muhtemelen Homeros'un anlattığı şehirlere çok benziyordu: Hâlâ bir kral

varsa o liderlerin sadece en önde geleniydi; liderlik eden (karanlık çağın karışıklıklarından daha fazla iyi toprağın sahibi olarak çıkmış olan) diğer adamlarla düzenli şekilde ilişkiliydi ve onlara danışıyordu; arada sırada bilgi iletmek ya da bir savaşa veya önemli başka bir girişime destek sağlamak için genel bir yurttaşlar meclisi olurdu. Mecliste daha yoksul olanların yerini bilmesi, bir fikrin oluşmasına katılması ama kendilerinin konuşmaması ya da öneride bulunmaması beklenirdi. Oyların sayılması henüz icat edilmemişti (bu en iyi ihtimalle, Sparta'da 7. yüzyıl başlarında gerçekleşen anayasa reformundan sonra olmuştur); kral liderler konseyinin hâkim görüşünü takip etmek zorunda değildi, ama buna pek sık karşı çıkamazdı. Yurttaşlar şehrin yerli, (modern dünyada hâlâ olduğu gibi) yetişkin ve (MS. 20. yüzyıla kadar olduğu gibi) erkek sakinleriydi; başka yerlerden göç etmiş (çoğunlukla kendi şehirlerinde örneğin kan davası yüzünden sıkıntıya düşmüş) özgür adamlar azdı; ayrıca bazı köleler (mesela savaşta ele geçirilmiş ama fidye ödenmemiş kimseler) de vardı. Kimi şehirlerde Atina'daki *hektemoroi* ya da Sparta'daki *helot*lar gibi bir tür kölelik şeklinde, tamamen özgür olmayıp efendiye bağımlı köylüler mevcuttu.

Bütün olarak Yunan halkının ve bir şehir içindeki nüfusun çeşitli unsurları vardı. Tüm Yunanlar arasında (hepsi bunlardan birisine ait olmasa da) üç ana unsur tanınıyordu: özellikle Peloponez'de yaşayan Dorlar; özellikle Atina ve Euboea'da yaşayan İyonlar ve özellikle Böotya'da ve Tesalya'da yaşayan Aeoliler. Yunanların Peloponez'i orta Yunanistan'daki bir anavatandan "Dorların istila" ettiğine dair hikâyeleri vardı. Peloponez'e Dorların orada yaşayan diğer Yunanlardan daha sonra geldiği en azından doğru gibi görünüyor. Bazı Yunanlar 10. ve 9. yüzyıllarda Ege üzerinden Küçük Asya'ya geçerken bu üç unsur özfarkındalık olarak gelişmiş ve anakaradaki yerlerine karşılık gelen bölgelere, Aeoliler kuzeye, İyonlar ortaya, Dorlar da güneye yerleşmişti. Bir şehrin içinde halk *phylai*, yani "kabilelere", akraba gruplarına bölünmüştü ve üyelik kalıtsal olduğundan zamanla bu daha da yerleşti: Dor şehirlerinde üç tane vardı; İyonlar arasında, dördü Atina'da bulunan altı tanesi bi-

liniyordu. *Phratriai*, "kardeşlik(ler)" gibi daha küçük birimleri de görüyoruz. Kabileler ve kardeşlikler belki de karanlık çağın belirsizlikleri sırasında oluşan, büyük adamların kendine bağımlı adamlar elde etmesini, daha küçük adamlarınsa kendilerine koruyucu elde etmesini sağlayan gruplardı.

Kendine yeterliliği amaçlayan, yazısı ve sikkeleri olmayan tarım toplulukları gayet durağandı. Zenginlik esas olarak topraktan ve onun üzerinde büyüyen ekinlerden ve yetiştirilen hayvanlardan ibaretti: Bir aile bütün oğullarını kaybedip yok olabilir ya da yetişkinliğe kadar yaşayan fazla sayıda oğla sahip olup mülk bölündüğü için fakirleşebilirdi, fakat genelde bir neslin en zengin ailelerinin bir sonraki neslin de en zenginleri olarak kalması olasıydı. Özgür mülk sahibi olsun, bağımlı olsun çoğu ailenin bir miktar toprağı olabilirken, az sayıda erkek ayakkabı tamircisi vesaire olarak çalışıyordu; bunların da biraz toprağı olabilirdi ve çoğu aile asıl olarak topraklarının ürünüyle beslenmeyi umuyordu. Yasalar yazılamadığı ve okuyabilenler tarafından hesaba katılamadığı için uygulamada bir şehrin yasaları liderlerin söyledikleriydi ve bunlara karşı gelinmesi güçtü.

Ticaret ve kolonileşme

Daha güvenli koşullarda daha fazla çocuk doğması ve bunların daha uzun yaşaması olasıydı, o yüzden nüfus artışı, buna bağlı olarak da daha fazla yiyeceğe ihtiyaç vardı. Bazı şehirler işlemek için daha fazla toprağı önceden alabilmişti;[4] komşu şehirlerin her ikisi de aralarındaki topraklar üzerinde hak iddia edebilirdi; fakat bazı şehirler, her zaman değilse de iyi geçmeyen yıllarda tüm nüfusunu doyuramaz hale geliyor ve yiyecek ithal etmeye, insan ihraç etmeye ya da her ikisine birden gereksinim duyuyordu. Netice, 8. yüzyıldan itibaren Yunanların ihtiyaçları olan yiyecekleri ve diğer metaları ithal edebileceği, fazlalık hale gelen nüfuslarının yerleşebileceği ve kendi yiyeceklerini bulundukları yerde üretebilecekleri koloniler (*apoikiai*, yani "ev dışındaki yerleşimler") kurabileceği yerler bulmak için

4 Atina'nın Attika'ya yayılması muhtemelen bunun geniş ölçekli bir örneğiydi.

Ege'ye ve ötesine yelken açmasıydı. Buna ek olarak bazı insanlar siyasal nedenlerle göç,[5] bazılarıysa macera ruhuyla seyahat ediyordu.

İthalatlarına karşılık Yunanlar zeytinyağı ve şarap ihraç edip bazı yerlere de gümüş ihraç edebilecekti; fakat arkaik dönemin başlarında teklif edebilecekleri fazla bir şeyleri yoktu ve bazı Yunanlar yurtdışına köle olarak satılmış olabilirdi. Bazı şehirler bazı mallarda, örneğin Atina ve Paros mermerde, Miletus mobilya ve yün eşyada, Kos ve Amorgus ipekte ünlendi. Elbette üreten şehirlerde büyük ölçekli "endüstri" ya da büyük ticaret filoları olduğunu düşünmemeliyiz. Üretim hane halkı düzeyindeydi, ticaret de özellikle kendi mallarını, bazen de başka tüccarların mallarını taşıdığı bir gemisi olan bir adama bağlıydı. Herodot iki başarılı kişiden, Sisamlı Kolaeus ve Egineli Sostratus'tan bahseder[6] ve İtalya'daki Etruria'da bulunan ve üzerlerine SO harflerinin kazındığı çömlekler Sostratus tarafından getirilmiş çömlekler olabilir.

Niteliği ve değeri garanti altına alınmış kıymetli metal parçaları olan sikkeler Lidyalılar tarafından 6. yüzyıl başından, bazı Yunan devletleri tarafındansa yüzyılın ortalarından itibaren çıkarılmıştı: Egine, Korint ve Atina bunu ilk yapanlar gibi görünüyor. İlk başta ne amaçlanmış olursa olsun hem ticari, hem de resmî amaçlar için rahat bir ödeme aracı olarak bunlar hızla benimsendi ve yüzyılın sonlarında hepsi olmasa bile birçok Yunan şehri kendi sikkesini çıkarıyordu; bunlardan önce çok muhtemelen tartılmış değerli metaller kullanılmıştı. Sıvı ve katı mallar için genel kap farklı şekil ve boyutlardaki bazen düz, bazen süslenmiş olan çömleklerdi. Çömlekler kırılabilir ama yok edilemez; farklı yerlerde meydana getirilmiş ve bulunmuş farklı tarihli çömlekler arkeolojik kanıtlarımızın önemli bir kısmını teşkil ediyor.

Bu denizaşırı girişimlerin aldığı biçim Yunanların seyahat ettiği yerlerdeki mevcut halkın doğasına göre farklılık gösteriyordu. Akdeniz'in doğu ucunda, Türkiye'nin güneydoğusundaki

5 Sparta'nın fethettiği topraktan pay alması uygun görülmeyenler gibi.

6 Hdt. IV. 152.

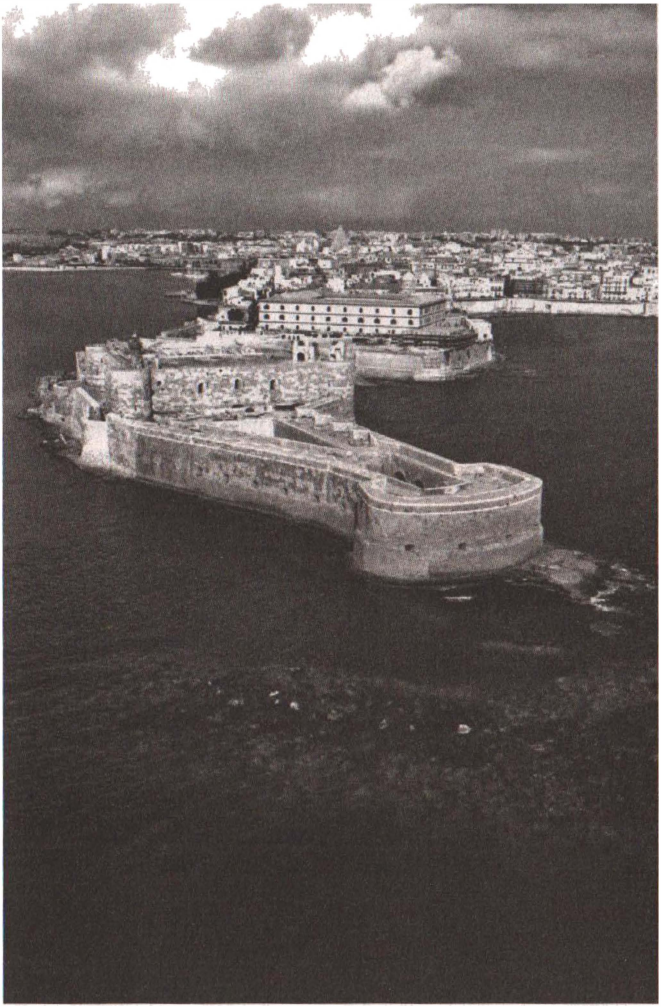
Resim 1. Kirene: önde Apollon tapınağı (MS. 2. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir).

Orontes'in [Asi Nehri] ağzındaki El Mina gibi sitelerde doğudan gelen metalleri ve lüks malları arayan tüccarlar zaten var olan topluluklarla birleşmişti. Yunanlar tahıl için Mısır'a gidiyor ve Mısırlılar tarafından faaliyetlerini yalnızca Nil Deltası'nın batısındaki Naukratis kentinde yoğunlaştırmaya mecbur bırakılıyorlardı; diğer bazı Yunanlar Mısır'a firavunlara paralı asker olarak hizmet etmek için gidiyordu ve bunlardan bazıları Asuvan'ın güneyindeki Ebu Simbel'de bulunan büyük II. Ramses heykeli üzerine duvar yazılarını bırakmıştı.[7] Bu vakalarda Küçük Asyalı ve onun kıyı adalıları olan Yunanlar önde geliyordu. İddiaya göre yurttaki bir dizi kötü hasattan sonra Güney Ege'deki Tera'dan [Santorini] giden göçmenlerin Kirene'de (Resim 1) ve doğu Libya'daki başka yerlerde tarımsal yerleşimleri bulunmuştur; yerli halk göçebeydi ve Herodot'un anlatısına göre onlar ilk baştan karşı çıkmamışlar ama sonra Mısır'ın desteğiyle direnmiş, koloniler gelişip, zenginleşip daha fazla Yunan gelerek onlara katıldığına göre sonuçta başarısız olmuşlardı.

7 Fornara 24.

Karanlık çağda bile Kıbrıs ile Sardinya arasındaki ticaret rotası kullanımda kalmıştı ve MÖ. 800'lerde Euboea'dan Sardinya'ya mal gidiyordu. Bu bölgedeki ilk Yunan yerleşimi, Napoli Körfezi dışında bir ada olan Pitekusae'de 8. yüzyılın ilk yarısında Euboea kentleri Halkis ve Eretria tarafından kurulandı (şimdiki Ischia). Çiftçilik için elverişli toprağa sahipti ve binleri bulan nüfusuyla önemli bir topluluk haline geldi, ama oraya yerleşmenin sebebi Etruria'daki metallere erişmekti. Yüzyılın ortalarında anakaradaki Kumae'de bir başka yerleşim kuruldu ve Pitekusae MÖ. 700 civarında meydana gelen volkanik patlamalarla yok oldu. Yunanistan ile teması kolaylaştırmak için MÖ. 730-720 yılları arasında Sicilya'yı İtalya anakarasından ayıran boğazda, Sicilya'daki Zankle'de (sonradan Messana) ve İtalya anakarasındaki Regium'da başka yerleşimler kuruldu. 730'larda elverişli tarım toprağı olan Sicilya'da bir dizi yerleşimden ilkini görüyoruz: yine Euboealılar tarafından Yunanistan'dan gelen kıyı gemilerinin ulaştığı ilk nokta olan kuzeydoğudaki Naksos; Korint tarafından doğu kıyısının daha güneyinde güzel bir doğal limanı olan Siraküza (Resim 2). Bunları, 6. yüzyılın başında adanın batı ucu hariç bütün kıyılarında Yunan yerleşimleri olana kadar diğer birçok koloni takip etti. Bu kolonileri kurmak için Yunanlar yerli halklar olan doğudaki Siceller ile batıdaki Sicanları yerinden etmek ya da onları tabi kılmak zorundaydı; Klasik dönemde bunlar esaslı şekilde Helenleşmişti. Batı rotasının kontrolünü güçlendirmek için Korintliler 730'larda Yunan anakarasının kuzeybatısında ve Korkira'dan (Korfu) başlayarak yakın adalarda da koloniler kurdu.

Yine çiftçilik yapmak için toprak ve ayrıca Etruria'ya kara yolu arayan diğer Yunanlar İtalya'nın güney sahiline gitti. Peloponez'in kuzey sahilindeki Akalar 8. yüzyıl sonlarında Sibaris'i ve Kroton'u kurdu ki, bu ikisi de daha sonra başka yerleşimler oluşturdu. Peloponez'de fethedilen topraklardan pay elde edememiş olan Spartalılar 700'den hemen önce Taras'ı kurdu. Bu bölgede o kadar çok koloni kuruldu ki, Güney İtalya'ya kendi başına ya da Sicilya ile birlikte Büyük Yunanistan (*Megale Hellas*) denir oldu.

Resim 2. Siraküza: önde şehrin kalbi Ortygia; ufuk hattında şehrin dışındaki plato Epipolae; solda büyük körfez.

Daha batıda Küçük Asya'daki Fokaialılar [Foça] Fransa'nın güney kıyısında oraya Britanya'dan kara yoluyla gelen kalay dahil madenlerin peşinde MÖ. 600'de Kartacalıları yendi ve Massalia ile bunun doğusunda ve batısında başka koloniler kurdu. Karşılığında o bölgeye zeytin ve şarap getirdiler. 560'larda Korsika'da Alalia'yı kurdular, ama 540 gibi Etrüsklere ve Kartacalılara karşı pahalıya mal olan zaferden sonra orayı terk ettiler. 6. yüzyılın sonuna doğru Avrupa'daki değişiklikler kara ticaretinin daha doğuya ilerlediği ve Adriyatik'in başına ulaştığı anlamına geliyordu. O zaman Fokaialılar Etrüskler tarafından orada kurulan kolonilere katıldı.

Yunanlar Batı Akdeniz'e sahip olamadı; Kartacalılarla Fokaialılar arasındaki çatışmanın gösterdiği gibi, Suriye ve Lübnan kıyılarındaki Fenikelilerin oralarla da ilgisi vardı. Karanlık çağın sonuna doğru onların Ege'deki varlığına dair bazı işaretler mevcuttur. Daha sonra Kuzey Afrika sahilinin batı kısmında en iyi bilineni modern Tunus sitesi üzerindeki en eski kalıntıları 8. yüzyılın ikinci yarısından kalma Kartaca olan bir dizi koloni kurdular. Oradan da Sicilya'nın batı ucuna, Sardinya'ya, Balear Adaları'na ve Cebelitarık Boğazı'nın hem içinden, hem de dışından İspanya'ya gittiler. Kartacalıların Roma ile MÖ. 509 civarında bir antlaşma yaptığı söylenir.

Karanlık çağda Yunanlar Ege'den Küçük Asya'ya geçerken kuzeye doğru girişimde bulunmamıştı. 7. yüzyılda toprak ve kereste arayan Euboealılar Ege'nin kuzeyine gidip (Halkis'in dahil olmasıyla Halkidiki denilmeye başlanan) bölgede birçok koloni ve oradan güneye doğru uzayan üçlü bir çatal kurdu. Batı kolu üzerindeki kıstaktaki Potidai'ye MÖ. *yaklaşık* 600 civarında özellikle Korintliler yerleşti. Halkidiki'nin doğusunda madenler ve kereste bulunan Trakya kıyısında başka koloniler kuruldu. 6. yüzyılda Lesbialılar yakındaki Asya anakarasını işgal edip, kuzeye, Hellespont'un [Çanakkale Boğazı] Ege ucundaki sitelere doğru ilerledi. Mileslıler Hellespont'un daha da içlerine ve ötesine Propontis'e [Marmara Denizi], zamanı geldiğindeyse Karadeniz'e gidip doğudan gelen çeşitli mallarla kuzey kıyısından ve Kırım'dan gelen tahıllara erişim sağladı. Yu-

nanistan'da Korint ve Atina arasındaki kıstakta sıkışan Megara daha fazla toprak kazanmak için Bosporus'un [İstanbul Boğazı] Asya tarafındaki Kalkedon'a [Kadıköy], Propontis'teki Selimbria'ya [Silivri], son olarak da Karadeniz ile Ege arasındaki ticaretten faydalanmak ya da kontrol etmek için en iyi yer olan Bizantium'a koloniler gönderdi.

En faal kolonileşme 8. yüzyıldan 6. yüzyıla kadarki dönemdi, fakat süreç o zaman bitmedi. Mesela Atina Trakya'daki Amfipolis'i 5. yüzyılın başındaki başarısız teşebbüslerden sonra 437/436'da kurdu ve tahıl ticaretini korumak için 325/324'te Adriyatik'te de bir koloni kurdu.

Koloniler kuruluşlarıyla ilgili, tipik olarak bir anakentten (ya da bazen birleşik anakentlerden) çoğunlukla Delfi kâhinine danışıldıktan sonra bir ya da daha fazla *oikistai*, yani yerleşimin kurucusu komutasında kolonileştirme seferi gönderilmesine dayanan hikâyeleri muhafaza edip, bunları uygun vesilelerle yayınıştır.[8] İnsanların sonradan hatırlamasına uygun olan şey elbette her zaman doğrudan gerçek değildir ve son zamanlarda bazı bilginler arkeolojik kanıtların koloniler için daha karışık ve rastgele kökenlere işaret ettiğini belirtmiştir: Örneğin Taras'taki en eski buluntular kesinlikle Sparta kökenli değildir. Oralarda kalıcı bir yerleşim kurulmadan önce bazı sitelere ziyaretler olmuş olması ve bir yerleşim oluşturulduğunda bunu çeşitli insanların duymuş ve çeşitli sebeplerle buna katılmış olması muhtemeldir, fakat yine de ilk bir yere yerleşme ve orada topluluk örgütleme kararında bir derecede tutarlılık olsa gerektir ve kuruluş hikâyeleriyle ilgili kuşkular fazla ileri götürülmemelidir. Bazen örgütlenme yerleşimcilerin geldiği topluluklardan daha bariz biçimde bir *polis* ile yani şehir devletiyle sonuçlanıyordu: Örneğin güney İtalya'da koloniler kuran Akalar arkaik dönemde kendi yurtlarında etkin şekilde kentleşmiş olmayabilir. Genel Yunan anlayışı, bir kolooninin anakentine akrabalık ve din bağlarıyla bağlı ama resmen ona tabi olmayan kendi başına bir şehir devleti olduğu şeklindeydi. Korint, kolonileri üzerinde devam eden bir çeşit üstünlük iddiasında bu-

8 Örneğin Hdt. IV.150-158'deki Kirene'nin kuruluş öyküsü.

lunmaya diğer çoğu şehirden daha fazla çabalamış görünüyor olup, 430'lara kadar Potidai'ye yıllık sorumlu gönderiyordu.

Tiranlık

7. ve 6. yüzyıllarda, hepsi olmasa da birçok Yunan kenti, iktidara el koyan ve kentine ya otokrat bir şekilde hükmeden ya da mevcut kurumları koruyup daha özenli yöneten bir adam olan "tiran" tarafından idare edilme döneminden geçmiştir (tiranın tanım olarak kötü bir despot olduğu fikri 4. yüzyılda filozof Platon ve Aristo'ya aittir). Bazıları saltanatlarını oğullarına bırakabilmiş ama arkaik tiranlıkların hiçbiri üç nesilden fazla sürmemiştir. Soya dayanan bir kral için Yunanca sözcük *basileus* idi (gerçi Mikenlerin Doğrusal B tabletlerinde *basileis, wanax*'ın altında yer alır); *tyrannos* sözcüğü Lidya'dan alınmışa benziyor ve belki de ilk olarak orada 675 gibi yeni bir kral hanedanı kuran Giges'e verilmiştir. İki sözcüğün kullanımı önceden 4. yüzyılda olduğundan daha değişken olup birçok tiranın kendine *basileus* denilmesini tercih etmiş olması mümkündür.

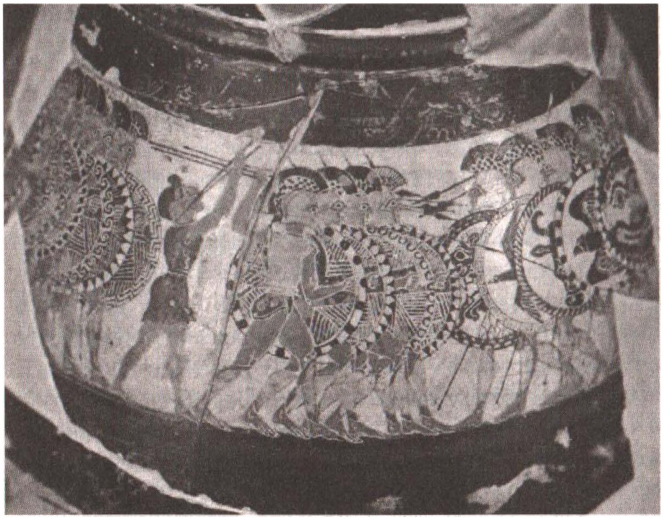
Tukidides zenginlik artışına dikkat çeker.[9] Belki de daha önemli olan şey ekonomik faaliyet alanındaki büyümenin bazı adamların babalarından daha zengin olmasını, diğerlerininse babalarından daha fakir olmasını kolaylaştırması olup, yeni zenginler müesses aileler kadar iyi olduklarını iddia ediyordu.[10] Sikkeler bu sürece yardım edecekti, fakat görmüş olduğumuz gibi Yunan kentleri 6. yüzyılın ortalarına kadar sikke çıkarmamıştı. Aristo süvariye dayanan aristokrat kentlerden "*hoplit*lere" (ağır piyadeye) dayanan daha demokratik kentlere doğru bir askerî gelişme hayal ediyordu.[11] Yunan aristokratları atlarını savaştan çok nakliye için kullanmış görünüyor; fakat arkaik dönemde Yunanlar *hoplit* "*falanks*ları" (yanaşık düzen)[12] ile savaşma uygulamasını geliştirmişti (bkz. eski bir

9 Tuk. I. 13. i.

10 Karş. Megaralı şair Teognis'in ağıtları, 53-68, 183-192.

11 Arist. *Pol.* IV. 1297 B 16-24.

12 Antik Yunan'da sık saflarda yürüyen mızraklı ve kalkanlı piyade birlikleri – ç.n.

Resim 3. Roma, Museo Nazionale Etrusco di Villa Giulia: Chigi Vazosu, hoplitleri gösteren Korint-öncesi *olpe* (MÖ. *yaklaşık* 675-625: Beazley Arşivi n. 9004217) [De Agostini Resim Kütüphanesi / Bridgeman Sanat Kütüphanesi].

tasvir için Resim 3), gerçi gelişmenin ne kadar hızlı ve kesin olduğu tartışması devam ediyor olup bir kentin erkeklerinin ne kadarı onun başarısı için önemli rol oynarsa o kadarı kentin işlerinde kendini söz sahibi hissedecekti. Bazı kentler karanlık çağdan gerçek ya da öyle algılanan bir ırksal karışımla çıkmış gibiydi ve bu da bir gerilim nedeni olmuş görünüyordu; mesela üç Dor kabilesini ve bir diğerini içine almış olan Sikyon.[13] 8. yüzyılda Yunan alfabesi ortaya çıktı ve 7. yüzyıldan itibaren yazılı kanunlar oluşturulmaya başladı. İlk önce ölçeğin aşağılarındaki kimselerden çok kendilerinden birinin çizgi dışına çıkmasını önlemek isteyen aristokratların yararına olabilecek olanlar: Örneğin 7. yüzyılda Girit'teki Drerus'tan kalmış olan en eski yazılı kanun herhangi birinin şehir sorumluluğu görevini on yılda birle sınırlandırır.[14] Ancak yazılı kanunlar sadece

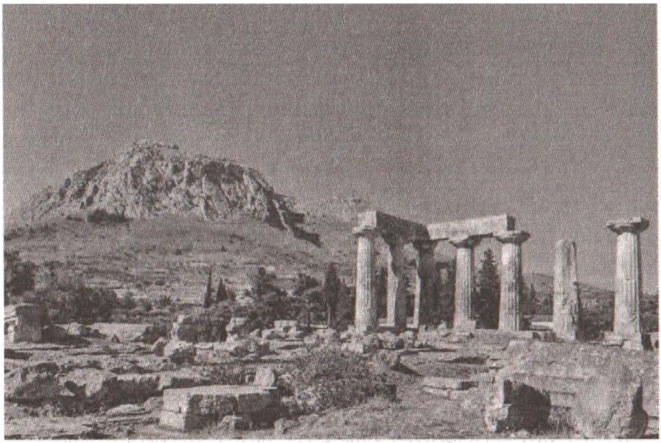
13 Hdt. V. 68.

14 Fornara 11.

kanunun ne olduğunu bildiren güçlü adamlara karşı çıkılmasını mümkün kılmıştır.

Tiranlığın her şeyi kapsayan bir açıklaması olduğunu düşünmemeliyiz. Her halükarda iktidarı ele geçirmek isteyen bir adam olmalıydı; mevcut rejimde bir görevi olsun olmasın genelde o rejimde değişiklik isteyecek kadar kötü ama kimsenin onu güvenilir bir lider olarak görmeyeceği kadar da kötü olmayan bir konuma sahip olmalıydı. Sonra kentinde ne tür hoşnutsuzluk varsa bunları istismar etmiş olmalıydı ki, bunun birçok tiranın ilk baştan popüler olmasının nedeni olduğu söylenir, fakat zamanla onun konumu da hoşnutsuzluk nedeni haline gelecektir ki, bu da tiranlıkların uzun sürmemesinin nedenidir.

Kuzeydoğu Peloponez'deki Argos'ta, Feidon için zorla fazladan güç elde eden, efsanevi atası Temenus'un doğu Peloponez'deki mülklerini geri alan, Olimpiya'ya müdahale edip oyunlara başkanlık yapan, standart ölçüler (belki de tartı ve sikkeler) getiren ve Korint'teki bir kargaşaya müdahale ederken ölen, soya dayanan bir kral olduğu söylenir. ("Feidon"un hacim ölçüleri 4. yüzyılda bile bazı yerlerde hâlâ kullanılıyordu; ayrıca Feidon'un tartıları da olmalıdır fakat kendisi için ileri sürülen en geç tarih bile sikkeler için fazla erkendir.) Onu tarihlendirmek oldukça sorunludur. Herodot'un bir hikâyesi MÖ. *yaklaşık* 600 tarihini gösterir ama o sırada Korint Argos'tan daha güçlüydü. Diğer metinlerin birçoğu Olimpik oyunların başladığı iddia edilen 776 öncesi çok eski bir tarihi işaret eder. Olimpiya'daki kesintileri kaydeden metinler aşağı yukarı 748 ve 668 gibi iki tarih önerir; Argos'un da (fakat Feidon'dan bahsedilmez), bu tarihin gerekçesi bilinmese de 669/668'deki bir savaşta Sparta'yı yendiği söylenir. 668 tarihi en az sorunlu olanıdır: Olimpiya daha geniş bir Yunan çevresine hitap etmeye başlıyor, Korint Bacchiadların devrilişine yaklaşıyor (aşağıda), Sparta belki de iç sorunlarla meşguldü, Argos'un da 7. yüzyılın başında *hoplit falanks*larının geliştirilmesiyle uğraştığının işaretleri mevcuttur. Bu, Argos'ta dışarıdan bir kişiye kıyasla içeriden birinin iktidara el koymasına uygun bir bağlam olabilir. Feidon'un ölümün-

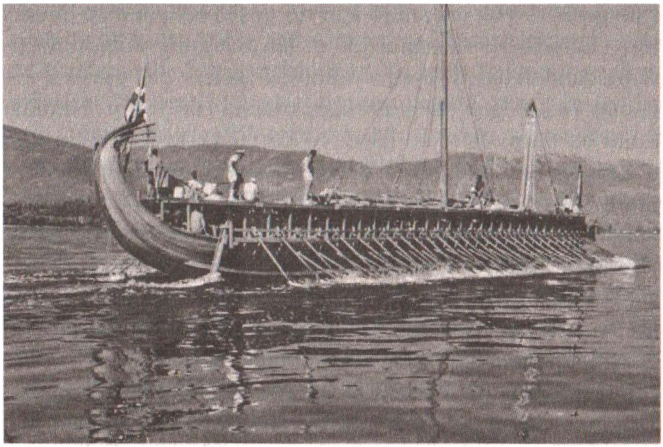
Resim 4. Korint: arkasındaki Akrokorint ile Apollon tapınağı (MÖ. *yaklaşık* 550).

den sonra krallık bir süre hayatta kaldı, ancak 5. yüzyılda *basileus* yıllık sorumlunun unvanıydı.

Korint'te (Resim 4) Bacchiad klanından bir kralın saltanatı, Korint'in zenginleştiği kolektif yönetimin ve yıllık sorumluların yolunu açmıştı. 8. yüzyılın sonunda süslü çömlekçiliğin lider üreticisi olarak Atina'yı geçti; Peloponez ile orta Yunanistan arasındaki kıstak üzerindeki konumu onun kıstak üzerinden karşılıklı yapılan ticaretten kâr etmesini sağladı, özellikle batıda koloni kurmakta aktifti. Tukidides, kürekçilerinin üç sıra yerleştirilmesinin boyuna elverişsiz bir ekleme yapılmadan kürek gücünü artırdığı kadırganın (modern bir taklidi için Resim 5'e bkz) Korint'te, belki de Bacchiad döneminde icat edildiğine inanıyordu.[15] Hatalı olabilir, çünkü kadırga Fenike'den çıkmış ve 6. yüzyılın sonuna kadar kesinlikle Yunanların standart savaş gemisi olmamıştır, fakat inanış Korintlilerin denizci olarak şöhretini yansıtır.

Bakkiadlar, annesi Bakkiad ama topal olan, babasıysa Bakkiad, hatta Dor bile olmayan, klanın marjinal üyesi Sipselus'un

15 Tuk. I. 13. ii-iii.

Resim 5. Taklit kadırga, *Olympias* [Fotoğraf: John Coates / Trireme Trust].

önderlik ettiği bir darbeyle devrildi: o, hakkında doğumunda öldürme teşebbüsünün geri teptiği hikâyesi anlatılan kişilerden biridir.[16] Herodot (V. 92. ii), Korintlilerin tiranlığın kötü olduğunu iddia ettiği bir ortamda onu zorba bir hükümdar olarak betimliyor ama daha sonraki bir yazarsa onu ılımlı ve popüler biri olarak gösteriyor. Kaynaklar, oğlu Periander'in zorba olduğunda mutabıktır; Periander'in yeğeni Psamtik, Periander'in yerine geçtikten hemen sonra öldürülmüştü; uzlaşılan tarihler Sipselus MÖ. *yaklaşık* 657-627, Periander MÖ. *yaklaşık* 627-586, Psamtik MÖ. *yaklaşık* 586-583'tür.

Korint gelişmeye devam etti. Sipselus Korint'e adanan adakları yerleştirmek için Delfi'de bir Korint hazinesi ve Olimpiya'da bir Zeus heykeli inşasıyla itibar görmüştür. Periander'in komşu devletlere karşı savaştığı söylenir ve deniz aşırı maceraları Korint kolonisi Korfu ile bir mücadeleyi ve Miletuslu Trasibulus ile nasıl başarılı bir tiran olunur tartışmasını içerir (bir ekin tarlasında yürürler ve biri öbürüne diğerlerinden uzun olan başakları keserek ders verir). Onun zamanında kıstak öte-

16 Karş. Yahudi Musa: *Eksodus* i. 7 - ii. 10.

sine gemi ve yük taşınması için taş döşeli bir yol olan *diolkos* inşa edilmişti ve o tamamen kötü bir üne sahip değildi: Bir tiranın dahil olması siyaseten yanlış hale gelene dek o arkaik dönemin Yedi Bilgesi'nden biri olarak kabul ediliyordu. Tiranlığı ılımlı bir oligarşik rejim izledi ve Korint'e eski farklılıkları aşmak üzere tasarlanmış yeni bir yurttaş örgütünün eklenmesi muhtemelen bu noktada oldu: 5. yüzyılın ortalarında kendi alt bölümleri olan sekiz yeni kabile ve bir seksenler konseyi vardı. Tiranlığın hemen bitiminde, MÖ. *yaklaşık* 570-560 yılları arasında inşa edilen Apollon tapınağı Yunanistan'daki tamamen taş olan ilk tapınaklardan biri, Korint de bu yüzyılın ortalarında sikke çıkaran ilk Yunan şehirlerinden biriydi.

Korint kıstağı üzerindeki Megara 7. yüzyılın ikinci yarısında Teagenes adlı bir tiran tarafından yönetiliyordu; kızı Atinalı Saylon ile evlendi, o da Atina tiranı olma teşebbüslerinde başarısız olan Saylon'u destekledi. Sonradan görmelerin yükselişine hayıflanan Megaralı şair Teognis muhtemelen bu dönemde faaldi.

Korint'in batısındaki Sikyon'da Ortagorid hanedanı muhtemelen 7. yüzyılın ortasından 6. yüzyılın ortasına kadar hüküm sürdü. En iyi bilinen tiran 6. yüzyılın başında hüküm süren Kleistenes idi; Argos ile bir çekişmeden sonra onun kabilelerin isminin değiştirilmesi de dahil çeşitli Dor karşıtı tedbirler aldığı söylenir (Herodot'un Dor kabilelerine aşağılayıcı adlar verip, kendisininkine *Archelaoi*, "yönetenler" adını verdiği hikâyesi[17] muhtemelen gerçekten olan şeyin çarpıtılmış bir yorumudur). O ayrıca Periander'in Korint'iyle de çatışmıştır; Delfi'nin kontrolü için yapılan Kutsal Savaş'ta Korint kaybeden taraftayken o kazanan taraftaydı ve oradaki savaş arabası yarışının ilk galibiydi. Kızı Agariste'ye bir koca bulmak için yapılan bir yıllık ev partisi kızın Atinalı Megakles ile evlenip Atinalı reformcu Kleistenes'i doğurmasıyla sonuçlandı. Buradaki tiranlığa muhtemelen 550'lerde Sparta tarafından son verildi.

Atina'da 7. yüzyıldaki Saylon'a ve 6. yüzyıldaki Pisistratus ve oğullarına Üçüncü Bölüm'de değineceğiz.

Ege'deki ve Küçük Asya'nın batısındaki tiranlar hakkında-

17 Hdt. V. 68.

ki bilgi bölük pörçüktür. Midilli'de 600 yılı civarında Pentelidae devrildikten sonra şair Alkaios'un kendini içinde bulduğu ayaklanmalar baş gösterdi; Atina'ya karşı Hellespont yakınlarındaki Sigeum [Kumtepe] kolonisi için, Korintli Periander Atina lehinde hakemlik ettiğinde bir süreliğine sona eren bir savaş oldu; en sonunda Pittakus adlı bir adam tiran ya da arabulucu denebilecek bir konuma geldi. Kanunları yeniden gözden geçirdi, on sene sonra da istifa etti. Miletus'ta MÖ. *yaklaşık* 600'de Trasibulus tirandı ve Periander ile karşılaştı; belki daha sonra bir çift tiran görevden alınmıştı ve "servet" ile "el dövüşü" adlı hizipler arasında Parialılar hakemliğe çağırılıncaya kadar mücadele devam etti. Fakat bu hizip adları dışında, doğudaki tiranlıklar hakkında işittiklerimiz toplumsal gerginlikten çok aristokrasi içerisindeki kan davalarına işaret eder.

6. yüzyılda problemli olsa da daha sağlam bir biçimde doğrulanabilen Sisamlı Polikrates'tir. Onun hükümdarlığı MÖ. *yaklaşık* 532-522 yılları arasında olup, iktidarı ele geçirmesine kendisi de Atinalı Pisistratus'tan yardım alan Naksoslu Ligdamis yardım etmişti, fakat Herodot onu Siraküza'nınkiler hariç en büyük tiran olarak kabul etmişti.[18] Ona atfedilen başarıların o on yıla sığdırılması zordur. Bu başarılar içerisinde, anakarada Perslerin hüküm sürdüğü bir zamanda adanın ve Asya anakarası kentlerinin fethi, ciddi kamusal çalışmalar, büyük Hera tapınağı, liman çalışmaları ve kente su getiren bir tünel vardır. En kolay çözüm meşhur adamın Sisamlıların 6. yüzyılda daha uzun bir sürede yaptığı şeylerden itibar elde etmiş olmasıdır. Bir Pers satrapı tarafından anakaraya gelmeye ikna edilip öldürülünce hükümdarlığı sona ermişti; yardımcısı Meandrius istifa etmeyi düşünmüş, ama çok kan döküldükten sonra Persler Politakres'in kardeşi Siloson'u getirinceye kadar popüler olmayan bir hükümdar olarak kalmıştı ve Meandrius Spartalıları kendisini geri getirmeye ikna edememişti.

Naksoslu Ligdamis Spartalılar tarafından 520'de devrildi. Sparta asla bir tiran tarafından yönetilmemiş[19] ve diğer kentler-

18 Hdt. III. 125. ii.

19 Tuk. I. 18. i.

deki tiranlıkları yıkmış olmakla övünüyordu. Ligdamis dışında en iyi doğrulanmış örnekler 6. yüzyıl ortalarında Sikyon'daki Ortagoridler ve 511/510'da Atinalı Hippias'tır. Daha 6. yüzyılda Spartalıların tiranlığa karşı doktriner bir muhalefeti olması muhtemel değildir: Hippias'ı kovduktan birkaç sene sonra onu geri getirmeyi düşündüler. Büyük olasılıkla, Sparta'nın gücü artarken tiranlıklar her halükarda sona eriyordu ve bazı durumlarda Sparta'nın başarısı bir tiranın devrilmesiyle bağlantılıydı. Sparta klasik dönemde tiran devirme hususunda şöhretini özellikle Hippias'ın kovulmasına borçluydu.

Tiranlar kendilerini yüceltirken şehirlerini de yüceltmeye eğilimliydi fakat yönetimleri aristokratların lehine değildi, çünkü tek adam ya da tek aile yönetimi önde gelen diğer ailelerin yetkilerini kullanma gücüne zarar veriyordu. Demokrasiyle oligarşi arasındaki fark ve bunları adlandıran sözcükler muhtemelen 5. yüzyıla kadar ortaya çıkmamıştı, fakat tiranlıktan kurtulduktan sonra çoğu şehir *hoplit* olarak savaşacak kadar zengin olan yurttaşların en mühim konuların getirildiği bir yurttaş meclisinin üyesi olduğu bir anayasal hükümet biçimine sahip oldu: Herodot'a göre en önemli anayasal ayrım "özgürlük" ile bir hükümdara tabi olmak arasındaydı.

Tanrılar, mabetler ve festivaller

Yunan şehirlerinde ve genel olarak antik dünyada din bir topluluğun hayatının ayrılmaz parçasıydı ve kutsal meseleler dünyevi olanlardan ayırt edilebiliyor olup, şehir dünyevi yapılar, görevliler ve diğer konular hakkında karar alabildiği gibi dinî yapılar, görevliler ve festivaller hakkında da karar alabiliyordu. Yunanların insan biçiminde birçok tanrısı vardı. Tanrılarla ilgili hikâyeler onları insanlar gibi doğru ve yanlış davranır şekilde temsil ediyordu, fakat 6. yüzyılda bazı Yunanlar bundan memnun değildi; ibadet edenler arasında bu hikâyelere karşı tavırların çeşitlilik gösterdiği varsayılabilir. Bunun ötesinde, tanrılara tapanların tanrılarla ve insan davranışıyla ilgili birtakım inançlar dahil bazı inançları olsa gerekti (felaketler yanlış bir davra-

nışın ilahi cezası olarak görülebilirdi), fakat tanrılara karşı olan görevlerin uygun şekilde yerine getirilmesi tanrılarla ilgili ortodoks doktrinden daha önemli sayılıyordu.

Kült unvanları, etkinlikler ve törenler yerine göre değişse dahi farklı yerlerde bulunan Yunanlar "aynı tanrılara tapıyordu". Bu yüzden Atina'da yılın ilk ayında kutlanan Panatina [*Panathenaea*], Atina'nın koruyucusu olduğu Atina Polias'ın bir festivaliydi. Tanrılara ev olarak (bir heykelin varlığının sembol olduğu) tapınaklar veriliyordu ve bunlar hazine olarak da kullanılıyordu; onlara tapınağın önündeki sunağın üzerinde yalnızca tanrıya yiyecek değil, tapınanlara da ziyafet sunan hayvan ve diğer yiyecekler kurban edilerek ibadet ediliyordu. Kent merkezlerinde, örneğin Atina'daki akropoliste olduğu gibi birçok tapınak inşa ediliyordu, fakat taşrada da Argos ve Sisam'ın Heraea'sı (Hera tapınakları) gibi taşranın kente bağlanmasını sağlayan önemli tapınaklar vardı. Festivaller yalnızca geçit törenleri ve kurbanlardan değil, bizim kültürümüzde dinî vesilelerle bağlantılı olmayan faaliyetlerden, özellikle çeşitli türde atletizm, şiir ve müzik müsabakalarından da müteşekkildi.

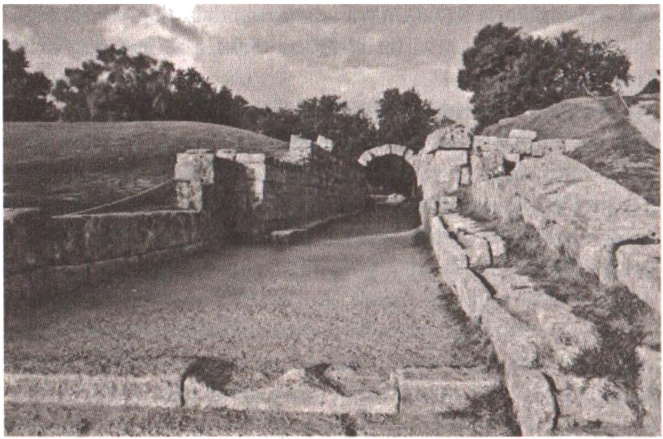
Her mabet kendi yerel topluluğuna ait olduğu halde bazıları Yunanların çok daha geniş bir kesimini cezbetmeyi başarmıştı. Bunlardan biri çok başvurulan bir kâhine sahip olan ve Korint Körfezi'nin kuzey sahilinden içeriye doğru az bir mesafedeki Delfi'de bulunan Apollon idi (Resim 6). Site Miken döneminde iskân edilmişti. Mabetten Homeros bahsetmiştir; orada bulunan en eski adaklar MÖ. *yaklaşık* 800'lerdendir; kâhine Siraküza'nın 730'larda kolonileştirilmesiyle bağlantılı olarak başvurulduğu söylenir. Yerleşim taşınmış ve ilk tapınak 7. yüzyılda inşa edilmiştir. Orada ilk başta özellikle Korint etkiliydi, fakat 590'lardaki bir kutsal savaşta Korint kaybeden tarafta, komşusu Sikyon ve kuzey Yunanistan'daki (6. yüzyıl başında özellikle güçlü olan) Tesalyalıları destekleyen Atina ise galip taraftaydı. Ondan sonra Delfi'deki mabet ve Termofili'ye yakın olan bir diğeri Tesalya ve çevre bölgelerin ağır bastığı bir komşu devletler birliğinin [*amphictyony*] kontrolü altına girdi; 591/590'da-

Resim 6. Delfi: Apollon tapınağı (4. yüzyılın ikinci yarısında yeniden inşa edilmiştir).

ki ilk kutlamadan sonra 582/581'den itibaren dört yılda bir düzenli Pityan oyunları yapıldı.

Peloponez'in batısındaki Olimpiya'da bir Zeus mabedi vardı (Resim 7). Site Miken döneminde ve daha öncesinde iskân edilmiş olup orada 10. yüzyıldan itibaren adaklar vardı; en eskisi olan, Zeus'un karısı Hera tapınağı MÖ. *yaklaşık* 590'da inşa edilmişti ve tamamen taş değil, kısmen çamur tuğladan inşa edilen son büyük tapınaklardan biriydi. Dört yıllık Olimpiyat oyunlarının geleneksel kuruluş tarihi 776/775'tir ve daha sonraki Yunanların yeniden oluşturduğu galip listeleri ilk başta yerel olan galiplerden 8. yüzyılın sonunda Peloponez'in tümüne, 7. yüzyıldaysa bütün Yunan dünyasına doğru muteber bir yayılışı gösterir. Olimpiya'nın yakın çevresindeki halk Pisatalılardı, fakat kuzeydeki Elis halkı o bölgeye doğru genişleyip Olimpiya'yı kontrol etmeye hevesliydi. Farklı metinler Olimpiya üzerindeki çatışmayla ilgili farklı tarihler verir (Argoslu Feidon'un müdahalesi 668'e tarihlenebilir) fakat neticede Elis 580 yılında kontrolü ele geçirmiş görünüyor.

Resim 7. Olimpiya: Stadyum girişi.

Peloponez'in kuzeydoğusundaki diğer iki mabet 6. yüzyılın başlarında önemli Yunan mabetleri olarak Delfi ve Olimpiya'ya katıldı. Korint kıstağındaki Poseydon mabedi 11. yüzyılda kurulmuş ve tapınak 7. yüzyılın başında inşa edilmişti. Korint'in kontrol ettiği İstmia oyunları 583/582'de organize edilmiş olabilir; bekli de bu, Delfi'deki nüfuz kaybına karşı bir Korint tepkisini yansıtıyordu. Oradan fazla uzak olmayan Argolis'in kuzeyindeki Nemea'da bir başka Zeus mabedi vardı; 6. yüzyıl başlarında bir tapınak inşa edildi ve iki yıllık Nemea oyunları 573/572'de başladı. Mabedi ilk baştan yakındaki Kleonae, sonra Argos kontrol etti.

Diğer mabetler tüm Yunan dünyasını olmasa da Yunanların önemli bir kısmını cezbediyordu. Kikladların ortasındaki küçük Delos adası bronz çağında iskân edilmiş olup, 8. yüzyıldan itibaren orada Egeli adalılar ve İyonya Yunanları için önemli bir Apollon mabedi oluşturulmuştu. Atina önce 6. yüzyılda Pisistratus zamanında Delos ile ilgilendi ve 5. yüzyılın (orayı Delos Birliği'nin merkezi yaparak) ve kısa bir aradan sonra 4. yüzyılın büyükçe bir diliminde orayı yeniden kontrolü altına aldı. Si-

sam'ın karşısında Küçük Asya anakarasındaki Paniyonion, Küçük Asya'nın İyon şehirleriyle Kios [Sakız] ve Sisam'ın ortak Apollon mabediydi.

Atina'daki Panatina 566/565'te dört yılda bir kutlanan oyunların da dahil olduğu Büyük Panatina ile yeniden örgütlenip genişletildi. Şayet Atinalılar bunun Delfi, Olimpiya, İstmia ve Nemea'daki festivallere denk olmasını umduysa hayal kırıklığına uğramışlardır (belki de festival Atina şehriyle fazlasıyla yakından ilişkiliydi), fakat 5. yüzyılda Delos Birliği'ne üye devletlerin katılımı sağlandı. Atina, Attika'nın batısındaki Elefsis'te Demeter ve Kore gizemleriyle beraber daha fazla başarı kazandı. Gizem tarikatları kabul edilenlere manevi faydalar sunuyordu ve Elefsis Gizemleri Yunan dünyasının tüm üyelerini cezbediyordu. 430'lardaki bir Atina buyruğu tahıl hasatlarının ilk meyvelerini Elefsis'e sunmaları için Delos Birliği üyelerine emreder, diğer Yunanlara da bunun için davet sunar.[20]

20 Fornara 140.

3

SPARTA VE ATİNA

Sparta

Güney Peloponez'deki Lakonya'nın başlıca şehri olan Sparta, Eurotas Nehri üzerinde denizden 32 kilometre kadar uzaklıktadır. Yakınlarında Mikenler ve daha öncekiler yaşamıştı; bu sitenin mütevazı bir şekilde iskânı 10. yüzyılda başlamış olabilir. Klasik dönemde "şehir" daha tam şehirleşmemiş olup[1] güneyde kısa mesafedeki Amiklae ile birleşik dört köyden oluşan bir küme teşkil ediyordu. Sparta'nın Helenistik dönemin içlerine kadar iki kralı vardı: Yunan efsanesinde bu krallar "Dor istilasının" liderleri arasında olan ve pay olarak Sparta'yı alan kahraman Herakles'in ikiz torunlarının soyundandır; aslında onlar belki de köylerin birleşme aşamasının bekasıydılar.

Sonraki yazarlardan özellikle de gezgin Pausanias Sparta'nın Lakonya'ya ve (batıya) Messinya'ya doğru genişlemesiyle ilgili birçok ayrıntı verir fakat bunlar şüphelidir, çünkü 371-369'da Sparta zayıflayıp Messinya kurtulduktan sonra kendisi tarihi olmayan yerler icat etme gereği duymuştu. 8. yüzyılın ikinci yarısında süreç başlar başlamaz Dor Spartalılar, Lakonya'nın başka yerlerindeki Dor olmayanları ele geçirmişti. Bunlardan

1 Karş. Tuk. I. 10. ii.

bazıları yerel işlerini sürdürmekte hâlâ özgür ama dış işlerinde Sparta'ya tabi olup Sparta'nın kararlarında söz sahibi olmadan Sparta için savaşması istenen *perioikoi* ("çevre sakinleri") haline geldi. Diğerleri ise helot ("esir" belki de "köle" anlamına gelen bir kelime olan *heilotai*) oldu; getirilen kölelerin tersine bunlar yerli insanlardı ve aile hayatları vardı, fakat Sparta devletinin malı muamelesi görüyor ve artık Spartalıların olan topraklarını onların yararına işlemeye mecbur ediliyorlardı. Sparta onlara her sene savaş ilan ediyor ve onları çeşitli küçük düşürücü ve fena davranışlara maruz bırakıyordu.

Muhtemelen MÖ. *yaklaşık* 735-715'teki birinci Messinya Savaşı'nda Sparta Messinya'nın doğusundaki Steniklarus vadisini fethetti; Sparta'ya Korint'in, Messinyalılara ise diğer Peloponezlilerin yardım ettiğine dair raporlar doğru olabilir. Belki de 7. yüzyılın başı ve ortasındaki bir dizi çatışma olarak İkinci Messinya Savaşı Messinyalıların ayaklanmasıyla başladı ve Sparta'nın bütün bölgeyi işgaliyle sona erdi; Messinya'da muhtemelen Lakonya'dakinden daha fazla insan helot, daha azıysa *perioikoi* yapıldı. 7. yüzyıl ortalarında yazan şair Tirtaeus iki nesil önceki savaştan bahsetmiş olup ikinci savaşta komutandı ve Spartalıları hoplit olarak cesurca savaşmaya teşvik etmişti. Lakonya ve Messinya'da toprak kazandığı için Sparta'nın kolonileştirme sürecinde yer almaya ihtiyacı olmadı. 700 yılından az zaman önce Taras'a gidenler belki de birinci savaş sırasında doğmuş ve meşruluğundan kuşku duyulan, o nedenle de o zaman fethedilen topraklardan pay verilmeyen kişilerdi.

5. yüzyılda ve sonrasında Sparta'nın bütün kurumları Likurgus adlı bir reformcuya mal edilmişti (Plutark onun hakkında kesin olarak hiçbir şey bilinmediğini itiraf etmiş ama yine de kısmen artık mevcut olmayan ve 4. yüzyılda Aristo'nun okulunda yazılmış olan *Sparta Anayasası*'na dayanarak onun hayatını yazmıştı). Antik yazarlar onu ilk Olimpiyat oyunları zamanına, hatta öncesine yerleştirmişti, fakat ona mal edilen kurumların o kadar eski olamayacağı genelde kabul görür. Her şeyin tek adam tarafından bir kerede başlatılmış olması ihtimal dışıdır, ancak bazı reformlar 7. yüzyılın ilk yarısına, Birin-

ci ve İkinci Messinya Savaşları arasına yerleştirilebilir. Plutark Büyük *Rhetra* ("söz", Spartalıların yasa için kullandığı bir sözcük) olarak bilinen bir belgeden alıntı yapıp yorumluyor, Tirtaeus ise yorumlayarak aktarıyor:[2] Üç Dor kabilesinin birleşimi olan Spartalılar *obes* denilen dört köyle Amiklae'ye karşılık gelen beş topografik birimin birleşmesiyle oluşmuştu; önderler konseyi iki kraldan ve (hayatlarının kalan süresince lider ailelerden seçilen) 60 yaş üstü 28 adamdan oluşan *gerousia* (yaşlılar konseyi) şeklinde formülleştirilmişti; bir yurttaş meclisi düzenli toplantılar yapacak ve nihai karar hakkı olacaktı. Farklı yerlerde farklı şekillerde ve farklı vurgularla uygulanmış olsa da bu, işin önceden bir konsey tarafından mülahaza edilmesi ve yurttaş meclisi tarafından nihai karara varılması, Yunanistan'da yaygınlaşacak modelin bir ilk örneğidir. Sparta meclisi nispeten zayıftı; mecliste yalnızca *gerousia* üyeleriyle *efor*lar (aşağıdakiler) konuşabilir ya da öneride bulunabilirdi, fakat bunlar bölündüğünde meclisin son sözü söyleme hakkı önemliydi. Sparta kurumlarının tarihinin eski oluşunun bir işareti olarak oylama, penceresiz bir barakadaki adamların kimin daha yüksek sesle haykırmış olduğuna karar verdiği bir bağırışma konusuydu.

Hepsi değilse de bazı yazarlar tüm yurttaşlar arasından yıllık olarak seçilen beş *efor*u ("nezaretçi") Likurgus'a mal eder. Dinde, ordu komutanlığında ve *gerousia* üyeliğinde önemini sürdüren kralları ortadan kaldırmayan Sparta, devlet başkanlarının *gerousia*ya ve meclise başkanlık etmek gibi diğer işlevlerini bunlara aktarmıştı. Bazen *efor*larla krallar arasında gerilim oluyordu, bunlar da muhtemelen kralları dengelemek için oluşturulmuştu. Daha sonraları 755/754'te başlayan bir liste yeniden oluşturuldu fakat şimdi 555/554'te hizmet ederken etkili olmuş Kilon'dan daha eski bir *efor* bilinmez.

Likurgus toprak dağıtımından dolayı da (ya da bazı yazarlara göre ilk dağıtımda) itibar görmüştü ve muhtemel ki Sparta yurttaşlarına Birinci Messinya Savaşı'ndan sonra bir miktar, ikinci savaştan sonra bir miktar daha toprak verilmişti. Öne sü-

2 Plut. *Lik.* 6.

rülen dokuz bin hisse arkaik dönemdeki tüm yurttaşların tahminî sayısına karşılık gelir. Sonraki Yunanların inandıklarına karşın, şimdi dağıtıldıktan sonra hisselerin sıradan, miras bırakılabilir ve elden çıkarılabilir özel mülkiyet haline geldiği ve yurttaşların servet bakımından asla eşit olmadığı görülüyordu; *homoioi*, yani "eşitler" tabiri belki de bunları *hypomeiones*, yani "aşağılar" diye değersizleştirilen adamlardan ayırt etmek gerekli olduğunda getirilmişti. Fakat artık hepsi de geçinmeye yetecek kadar toprağa ve bunu işleyecek *helota* sahipti, o yüzden büyük bir tabi insan kitlesinin hem mümkün hem de gerekli kıldığı yurttaşların tam gün askerî yaşamını, karavanadan yemek yemesini ve otuz yaşına kadar barakalarda uyumasını bu zamana yerleştirebiliriz. Genç yurttaşların bir dizi yaş sınıfına dayalı ayrıntılı ve sert eğitim sistemi muhtemelen bu zamanla klasik dönem arasında, Yunanistan'da yaygın olan ancak diğer yerlerde önemsiz hale gelen temel bir yapıdan zamanla gelişip yoğunlaşmıştı.

Arkaik dönemde Sparta diğer şehirlere benzer büyüme sancıları çekmişti. Lakonya ve Messinya'daki fetihler Sparta'nın çözümünü diğerlerinden farklılaştırmıştı, fakat yurttaş kitlesinin yeniden örgütlenmesiyle konsey ve meclisin resmileştirilmesi gibi tedbirler başka yerlerle paralelliklere sahiptir. Sparta devrim ve tiranlıktan, önde gelen ailelerle diğer yurttaşlar arasındaki anlaşma sayesinde kaçınmış görünüyordu; ileri gelen aileler *perioikoi* ve *helot* yapılan insanlara karşı, fethedilen topraklardan ve siyasal iktidardan yurttaşlara pay vererek onların desteğini kazanmıştı.

5. yüzyıl ve sonrasında Sparta, yurttaşların katı yaşam tarzıyla nam kazandı ve bundan gurur duyuyordu. Yine de 7. yüzyıl ortasındaki Tirtaeus ve aynı yüzyılın sonundaki Alkman gibi Spartalı arkaik dönem şairleri vardı; arkeoloji de arkaik dönemde Sparta'nın diğer şehirlerden daha kültürsüz olmadığını gösteriyor (çömlekçiliği 6. yüzyılın ilk yarısında, bronz işleriyse aynı yüzyıl içinde gelişmişti). 6. yüzyılın ikinci yarısında örneğin sikkeleri sahiplenmemek gibi (gerçi Sparta bu kararı alan tek şehir değildi) bilinçli bazı kararlar alınmış olsa gerektir fa-

kat görüntü çoğunlukla basit, eski moda Sparta ile lüks ve son moda Atina arasındaki zıtlığa dayalı olup, bu her iki şehrin de 5. yüzyıldaki konumunu belirlemiştir.

6. yüzyılın ilk yarısında Sparta'nın ihtirasları kuzeye, Arkadya'ya yöneldi. Herodot'un ihtiraslı Delfi kâhinleriyle ilgili, Spartalıların önce Tegea'nın erkeklerini köle yapmak için prangalarla birlikte üzerine yürüdüğü ama yenilip prangaların Tegea topraklarında çalışan köleler gibi kendilerine takıldığı, fakat ardından başarı gelince Tegea'dan kahraman Orestes'in olduğu söylenen bir iskelet getirdikleri şeklinde bir hikâyesi vardır. Yunan efsanesinde Orestes Dor değildi; Sparta artık başkalarının Dor efendisi olmaktan çok, tüm Peloponezlilerin lideri olmayı amaçlamış görünüyordu, Tegea da Sparta'nın kıdemli müttefiki olduğunu iddia etmişti. Sparta'nın büyük ortak kabul edilerek yüzyılın sonunda, Sparta üstünlüğünü asla kabul etmeyecek olan (her ikisi de Peloponez'in doğu kıyısı üzerinde toprak iddiasında bulunan ve MÖ. *yaklaşık* 546/545'teki bir Sparta zaferinden sonra belki de elli yıllık bir barış yapılan) Argos ve bağlantıları daha çok orta Yunanistan ile olan Korint Körfezi'nin güneyindeki Aka hariç, Peloponez'in tamamına hâkim olması ittifaklar sayesindeydi.

Muhtemelen bu düşünülüp taşınılmış bir politika olmasa da, Sparta'nın yükselişinin başka yerlerde tiranların devrilmesiyle çakışması 6. yüzyılda oldu (aşağıda değineceğiz). Tasdik edilmiş en eski örnekler, bir papirüs parçasının kral II. Anaksandridas'a bağladığı Sikyon (*yaklaşık* 560-520) ve Kilon'dur (efor 555/554).[3] Anaksandridas'ın karısı ona oğlan doğuramayınca eforların baskısıyla Kilon'un ailesinden olduğu belli ikinci bir eş almıştı. Kadın, ilk eş de sonradan erkek çocuk doğurduğu için en büyük oğul olarak tahta geçen Kleomenes'i doğurmuştu (aşağıda değineceğiz).

6. yüzyılın ikinci yarısında Sparta daha geniş bir dünyayla ilgiliydi. Küçük Asya'daki Lidya kralı Krezüs [Kârûn] ile bir ittifak içindeydi, fakat onu 546/545'te Perslerden koruyamadı ve araştırma için bir gemi gönderdiği ve Perslerin Yunanlara za-

3 Fornara 39. B.

rar vermesini yasakladığı halde Asya Yunanlarını Perslere karşı desteklemeyi reddetti. Mısır kralı Amasis ile teması vardı, ama 525'te onun ölümünden sonra Persler Mısır'ı fethettiğinde müdahale etmedi. İkinci Messinya Savaşı'nda muhtemelen Sparta'yı desteklemiş olan Sisam ile de her zaman dostça olmasa bile teması vardı. 6. yüzyıl ortalarında Sisam, Sparta'ya gönderilen ya da Sparta'dan gönderilen hediyeleri ele geçirdi; 525'te Sparta ve Korint Polikrates'in düşmanlarını Sisam'daki yerlerine iade etmeyi denedi fakat başarılı olamadı ve 517'de kral Kleomenes, Polikrates'in eski yardımcısı Meandrius'un kendisini Sisam'daki yerine iade etme çağrısını reddetti. Sparta tarafından devrilen tiranlar arasında 520 ya da 510'larda Naksoslu Ligdamis de vardı.

MÖ. *yaklaşık* 520'de I. Kleomenes, Anaksandridas'ın yerine geçti; küçük ama Anaksandridas'ın gözde karısından doğmuş olan üvey kardeşi Dorieus Kuzey Afrika ve Sicilya koloni seferlerinde yol üstünden çekildi. 519'da Güney Böotya'da olan ve Tebes'in önderlik ettiği bir Böotya federasyonuna katılmak istemeyen Platea destek için onun kapısını çaldı; o da ona kendi yerine Atina'ya başvurmasını tavsiye etti ve böylece Atina ile Platea arasında uzun bir ilişki, Atina ile Tebes arasındaysa düşmanlık başladı. 511/510 ve *yaklaşık* 504 arasında çeşitli vesilelerle Atina'ya müdahale etti: tiran Hippias'ı kovmak için; İsagoras'ı Kleistenes'e karşı beceriksizce desteklemek için, sonra da İsagoras'ı yerine iade etmek için (tüm Peloponez'den ordu topladı, fakat eş kral Demaratus ile Korintliler karşı çıktı ve sefer suya düştü); son olarak muhtemelen Korint muhalefete liderlik edince reddedilen, Sparta'nın Hippias'ın yerine iade edilmesi önerisinden sorumluydu. Bu defa Sparta'nın müttefikleri, müttefiklerin Sparta'nın getirdiği birleşik eylem tekliflerini oylamak zorunda olduğu ve tarihçilerin Peloponez Birliği dediği şeyde örgütlendi: Bu örgüt ve iki kraldan yalnızca birinin sefere gitmesi kuralı muhtemelen suya düşen önceki sefere karşı bir tepkiydi.

499'da Miletuslu Aristagoras, Sparta ve Atina'dan Perslere karşı İyonya Ayaklanması için destek istedi ve Atina da bunun üzerine yardım gönderdi fakat Sparta'da, rivayete göre kı-

zı Gorgo tarafından dolduruluşa getirilen Kleomenes bunu reddetti. 494'te, belki de bir antlaşmanın bitiminden sonra Kleomenes, Argos üzerine bir saldırıya önderlik etti; bir hile sayesinde Argosluları Sepeia'da yendi fakat anlaşılmaz bir şekilde zaferini sürdüremedi, Sparta'da yargılandı ve sonradan kabul gören bir dinî açıklama sundu. Argos'taki ağır kayıplardan sonra orada belki de Argoslu *perioikoi*nin yurttaş kitlesi içine alınmasını içeren bir tür devrim oldu, fakat Argos'un Sparta'ya olan düşmanlığı sürdü.

Muhtemelen 493/492'de Pers Kralı Darius'un Yunanların teslim olması talebi karmaşık bir dizi hadiseyi tetiklemişti. Hem Sparta hem de Atina bunu reddetti ama teslim olan devletler arasında Saron Körfezi'ndeki Egine de vardı ve Atina Sparta'nın kapısını çaldı. Kleomenes yanıt verdi fakat yine Demaratus'un muhalefetiyle karşılaştı; Kleomenes Delfi kâhinini Demaratus'un babası diye bilinen adamın oğlu olmadığı dedikodularını onaylamaya ikna edince Demaratus tahttan indirilip yerine Kleomenes ile işbirliği yapan uzak akrabası II. Leotikidas getirildi. Ancak Kleomenes'in entrikaları ortaya çıkmıştı; sürgüne gitti ve Arkadyalıları Sparta'ya karşı kışkırttı fakat geri dönmeye ikna edildi ve rivayete göre delirip, boyunduruğa vuruldu, *yaklaşık* 491/490'da kendini öldürmeyi başardı. Onun daha sonra Herodot'un aktardığı hikâyesi düşmancaydı: O deliydi ve yalnızca kısa bir süre hüküm sürmüştü (sonrakinin doğru olmadığı aşikârdır).[4] Aslında o kendisinin Sparta içinde, Sparta'nın da Yunan dünyası içinde güçlü bir konumda olduğuna inanmış gibidir, fakat başarılı olamamıştı; Atina'daki Kleistenes rejimini devirememiş, Argos'u da Sparta'ya tabi kılamamıştı.

Pers Savaşları'nda Sparta 490'da Atina'ya yardım etmekte çok gecikmişti fakat 480-479'da Perslere karşı Yunanların önderi kabul edildi. 480'de Kleomenes'in yerine, aslında mağlup olunsa da, toplamda başarıyla mücadele edilmiş bir kahramanlık kesiti olarak hatırlanan Termofili'deki savaşta ölen üvey kardeşi Leonidas geçti.

4 Hrd. V. 42. i, 48.

Atinalılar otokton, Attika'nın asıl sakinlerinin torunları oldukları iddiasındaydı. Bu doğru mudur bilinmez fakat Attika'daki diğer siteler terk edilmişken Atina şehrinin Miken döneminden karanlık çağ boyunca arkaik döneme kadar sürekli iskân edildiği doğru olup Atinalıların, anavatandan Ege ve Küçük Asya'ya göçen Yunanların Atina'dan geçtiği iddiasında bir miktar hakikat payı olabilir; Atina daha Solon zamanında İyonların anakenti olduğu iddiasındaydı.[5] 10. ve 8. yüzyıllar arasında Yunanistan karanlık çağın çukurundan çıkarken Atina önder şehirlerden ve proto-geometrik ve geometrik çömleğin ana üreticilerinden biriydi. Attika taşrası Atinalılar tarafından yeniden iskân edilmiş, böylece Atinalılar da Sparta gibi 8. ve 7. yüzyıllarda denizaşırı koloniler kurma gereksinimi duymamış gibidir. Fakat 8. ve 7. yüzyıl arasında Atinalılar geri kalmış görünüyor; süslemeli çömlekçilikteki liderlik Korint'e geçmiş olup arkeolojik bulgular, anlamlandırmamıza yardımcı olacak başka kanıtlarımızın olmadığı 7. yüzyıldaki karışıklıklara işaret eder.

Atina'nın bir zamanlar kralı olmuşsa bile makam tenzil edilmişti ve 7. yüzyılın sonunda önde gelen ailelerden atanan dokuz kişi yıllık *arkon* ("hükümdar") oluyordu ve birine sadece *arkon*, diğerine *basileus* ("kral"), üçüncüsüne de *polemarchos* ("savaş başbuğu") deniyordu. Görev süresinden sonra bunlar toplandıkları akropolisin kuzeybatısındaki tepenin ismini alan Areopagus konseyinin ömür boyu üyesi olurdu.

4. yüzyılda Aristoteles'in okulunda yazılmış ve başlangıcında Atina'nın efsanevi erken tarihini ele alan birkaç sayfanın dışında *Atina Anayasası*'nın tamamına sahibiz. Plutark Solon'un hayatını yazmış olup, bu iki çalışma arasındaki kısmî çakışma Solon ve yarım yüzyıl öncesi hakkında bunların her ikisi tarafından da kullanılmış daha eski bir çalışmaya işaret eder. Bizzat Solon'a göre bu çalışma Solon'un bazıları Atina'daki olayları ve yasa metinlerini ele alan şiirlerini kullanmıştır. Bu nedenle Solon ile ilgili kanıtlarımız sağlamdır fakat kaynaklarımız So-

5 Solon fr. 4a (Batı) *ap. Ath. Pol.* 5. ii.

lon'un yasalarındaki her maddenin daha önceki bir uygulamadan kopuşu temsil ettiğini çok basite kaçarak varsaymış gibidir.

Atina tarihinde tespit edilen ilk hadise 630'larda ya da 620'lerde Saylon'un kendisini tiran yapma teşebbüsüydü. Saylon 640'ta bir olimpiyat zaferi kazanan ve Megaralı Teagenes'in kızıyla evli, üst sınıftan bir adamdı. Delfi'de bir kâhini olduğu gibi Megara'da da desteği vardı fakat Atina içerisinde akropolisi ele geçirme girişiminin başarılı olmasına yetecek kadar desteği yoktu. Destekçileri ilahi koruma dileyerek sığınma konusunda ricacı oldu; güya hayatlarının bağışlanacağı sözü verildi ancak bu söz tutulmadı; bundan dolayı suçlanan, o sırada arkon olan Alkmeonid ailesinden Megakles idi. Olay sürekli bir ihtilafa ve sonunda 5. yüzyılın ikinci yarısındaki Perikles zamanına kadar Alkmeonidlerin lanetlenmesine yol açtı.

621/620'de Drako Atina'ya cinayetle ilgili kanunlar da dahil ilk yazılı kanunları verdi. Muhtemelen değiştirmekten çok mevcut uygulamayı kaydetmişti; kanunları, Saylon hadisesinden sonra durumu açıklığa kavuşturmayı amaçlamıyordu, fakat o hadiseyle hemen sonrasında yazılı kanunların çıkarılması arasında bağlantı olmadığını düşünmek zordur. Drako yasaları son derece katı olarak hatırdaydı (kullandığımız "draconian"[6] sözcüğü buradan gelir), fakat bunların yerine geçen Solon kanunları cezalara Drako'nun koymadığı sınırlar koyarken, Drako'nun kanunları büyük ihtimalle içinde bulunduğu zaman için normaldi.

Saylon zamanından sonra tatminsizlik artmış gibidir ve Solon'un çözüm yolları iki anlaşmazlığa işaret eder. Toprakların gerçek sahibi olmayan ama ürünlerinin altıda birini efendiye vermek zorunda olan, bunu yapamazsa toprağından edilip köleleştirilebilen *hektemoroi* ("altıda-bir paycısı") denilen bir bağımlı köylüler sınıfı vardı. Artan ekonomik hareketlilik de yeni ailelerin bazı erkeklerinin müesses ailelerin erkekleri kadar zengin olmasını ve müesses ailelerin politik işlerdeki tekeline meydan okumasını sağlıyordu.

Solon bazı şiirlerinde Atina devlet işleri hakkında yorum

6 İngilizce: zalim, gaddar, acımasız – ç.n.

yaptıktan sonra 594/593'te arkon seçildi ve reform yapması için ona özel bir görev verildi. Avantajlılarla dezavantajlıların talepleri arasında denge kurma teşebbüsüne uygun olması için kaynaklarımız onu "orta tabakadan" bir adam olarak tanımlasa da, arkon yapılması için müesses üst sınıftan olması gerekiyordu. Onun *seisachtheia*sı ("yüklerden kurtulma") *hektemoroi*yi topraklarının mutlak sahibi kılıp muhtemelen tüm borçların değil, *hektemoroi*nin yükümlülüklerinin iptal edilmesini sağladı (fakat daha ileri gidip zenginlerin doğrudan sahip olduğu topraklara el koymadı) ve gelecekte borç yüzünden köleliği yasakladı (borç ödenene kadar geçici esareti yasaklamadı). Diğer ekonomik tedbirler, kendine yeterli olma idealinden Atina'nın iyi yaptığı şeyler üzerinde yoğunlaşma ve karşılığında başka mallar ithal etme isteğine doğru kayışa işaret eden, zeytinyağı dışında doğal ürün ihracatının yasaklanmasını içeriyordu. Hacim ve ağırlık ölçüleriyle, sikkelerdeki değişikliklerle itibar kazandı; belki de gerçekten yaptığı şey zaten geçerli olan ölçü ve ağırlıkların kullanımını yasalaştırmaktı; Atina'da henüz sikkeler yoktu, ama sikkeler getirildiğinde bunlar gümüş ağırlıklarıyla adlandırıldı, böylece daha sonraki Yunanlar "drahmi" vesaire ile ilgili ölçülerin sikkelerle ilgili olduğunu düşünecekti.

Siyasi olarak Solon Atinalıları (muhtemelen en yüksek sınıfı zaten askerî maksatla kullanılan üçünden ayırmak suretiyle) dört ekonomik sınıf halinde kategorileştirdi ve gelecekte siyasi hakların aile hesaba katılmadan sadece bu sınıflara üye olmaya dayanacağına hükmetti. Arkonlar (yeni ailelerden gelen adayların şansını artırmak için) seçilmiş nihai bir listeden kurayla atanacaktı; Areopagus konseyine bir süre daha hâlâ müesses aileler egemen olacağı için de meclis işini hazırlamak üzere dört yüz kişilik yeni bir konsey oluşturdu ve muhtemelen Sparta'daki gibi buna meclisin düzenli toplantı garantisi eşlik etti. Cinayet dışındaki diğer alanlarda Drako kanunlarının yerini almak üzere (ancak şüphesiz her şeyi değiştirmek yerine bunlardan maddeler alarak) yeni bir kanun külliyatı çıkardı; diğer önlemleriyse sadece zarar gören taraflar ve bunların ailelerinin açabileceği "özel" davalarla, iyi halli her yurttaşın açabileceği yeni

bir kategori olan "kamu" hukuku davalarının ayrılmasını (fakat Atina'da yetkililer tarafından adli takibat nadirdi) ve memurların hükümlerine karşı jüriye başvurma hakkını içeriyordu. O bir demokrat değildi, ama yine de halkın liderlerini izlemesini bekliyordu;[7] gelgelelim özgür ve toprak sahibi bir millet oluşturmak ve önder ailelerin politik tekeline saldırmak suretiyle aslında demokrasiye doğru gelişmenin temellerini atmıştı.

Solon'un şiirleri onun tiran olabileceğini ama bunu reddettiğini ve hem avantajlılara hem de dezavantajlılara karşı adil olmaya çalıştığını, sonunda hiçbirini memnun edemediğini gösterir.[8] Takip eden yıllarda arkonlukla ilgili sorun önder ailelerden gelen direnişe işaret ediyor olup, borç yüzünden köleliğin yasaklanması aslında borç alma ihtiyacında olanların işini zorlaştırmış olabilir. Başka bir tür sorun bölgesel bağlılıktan doğmuştu: Likurgus'un (Spartalı Likurgus ile alakası yoktur) önderlik ettiği Atina civarındaki ova insanlarıyla, Megakles'in (Saylon'a karşı çıkan Megakles'in torunu) önderliğindeki Sunium'a doğru uzanan sahil halkı arasında rekabet doğduğunda, Attika'nın doğu kıyısından Pisistratus denilen bir adam "tepelerin ardındaki insanları" savundu. Kabaca politik ve ekonomik kategorilere tahvil etmek yanıltıcı olabilir ancak Likurgus'un grubu önde gelen ailelerden daha çok sayıda insana, Pisistratus'un grubuysa hem doğu Attikalı hem de başka yerlerden daha fazla sayıda hoşnutsuz insana sahipken, Megakles farklı zamanlarda bunların ikisiyle de işbirliği yapıyordu. Pisistratus'un kendisini tiran olarak iktidara getirmesi için üç girişim (MÖ. *yaklaşık* 561/560, *yaklaşık* 556 ve 546/545) gerekmişti, fakat 528/527'de öldüğünde yerine en büyük oğulları Hippias ve Hiparküs geçti. (Tiranlık bir adamın tayin edildiği bir makam değildi, en büyük olarak Hippias'ın tiran olması gerektiğini varsaymak yerine iki adamın önderliğindeki aile yönetiminin düşünülmesi daha uygundur.)

Diğer tiranlar gibi Pisistratus da ilk başta popülerdi; onun despot bir şekilde hüküm sürmek yerine mevcut kurumlarla

7 Solon frs. 5-6 (Batı) *ap. Ath. Pol.* 12. i-ii.

8 Solon frs. 34, 36, 37 (Batı) *ap. Ath. Pol.* 12. iii-v.

iş gördüğü söylenir; ileri gelen bazı ailelerin üyeleri onun yönetimine razı olmaya ve onun altında görev almaya ikna edildi (çünkü arkonluğu doğrudan seçime çevirmişti ve kuşkusuz meclisin kendi tercih ettiği adayları seçmesini bekliyordu). Muhtemelen muhaliflerden biraz toprak alıp destekçilere verdi, üretime vergi koydu (sorunlu, çünkü tiranların koyduğu vergiler tiranları kişisel olarak zenginleştiriyor diye düşünülüyordu) ve daha yoksul çiftçilere bağışlar yaptı. Diğer tiranlar gibi hem kenti hem de kendi ailesini ilahlaştırdı, çeşitli şairler maiyetine girdi; akropolisteki ve (Roma imparatoru Hadrian zamanında ancak MS. 2. yüzyılda bitirilen akropolisin güney doğusundaki büyük Olimpos Zeus tapınağının başlangıcı da dahil) başka yerlerdeki binalarla itibar gördü. Panatina'daki bazı gelişmeler ona mal edilir ve Dionysos kültünün Atina'ya getirilişi tiranlık zamanında olabilir. Sessizlik onun Delfili Apollon ile arasının iyi olmadığını gösterir fakat Apollon'un Delos adasındaki, mabedin görüş alanında gömülü olan naaşlarını taşıyıp orayı "temizleyerek" Atina'nın ilgisini çekmişti. Attika'nın daha fazla birleşmesine katkıda bulunan onun yönetiminin merkezileştirici etkisi olmuştu: Atina tiranın bulunduğu, bu nedenle de iktidarın olduğu yerdi; bir tiranın yönetmesi önde gelen diğer aileler için kötüydü ve özellikle yerel anlaşmazlıkları halleden gezgin yargıçlar atamak suretiyle Pisistratus diğer ailelerin kendi yörelerindeki iktidarına tecavüz ediyordu.

Göreceli bir izolasyon döneminden sonra 6. yüzyılda Atina, Yunan dünyasındaki önemli konumuna döndü, Atinalılar da bir kez daha önde gelen, yüzyılın başından itibaren Siyah Figürlü (boyalı siyah zemin üzerine boyanmamış kil) ve MÖ. *yaklaşık* 525'ten itibaren Kırmızı Figürlü (boyalı siyah zemin üzerine) süslü çömlek üreticisi haline geldi. Atina'nın yüzyıl ortalarındaki ilk sikkelerinin (kendisi Atina madenlerinin bulunduğu Doğu Attika'dan olduğu ve ikinci ve üçüncü hükümet darbeleri arasında Trakya'nın gümüş madenlerine erişimi olduğu söylendiği halde) Pisistratus iktidardayken çıkarılıp çıkarılmadığını bilmiyoruz; çeşitli desenlerden "baykuş" desenine (Resim 8) geçiş muhtemelen Hippias ve Hiparküs zamanın-

Resim 8. Atina: 4-Drahmi "baykuş" sikke (MÖ. *yaklaşık* 440-420).

dadır. 600 yılı civarında Atina, Megara'nın, her ikisine de yakın olan Salamis adasını kontrol etmesine karşı çıkmaya başladı ve sonunda Salamis Atina'nın ticaret ve donanma güvenliği için önemli sonuçları olacak şekilde MÖ. *yaklaşık* 500'de Spartalı hakemler tarafından Atina'ya hediye edildi. Aynı zamanda Karadeniz ticaretine artan ilginin bir işareti olarak Hellespont yakınlarındaki Sigeum'un [Kumtepe] kontrolü için Midilli'ye meydan okudu; bir aşamada Korintli Periander Atina lehine hakemlik yaptı fakat Sigeum Pisistratus tarafından geri alınmalıydı. 590'lardaki Birinci Kutsal Savaş'ta, (Saylon'a karşı çıkan Megakles'in oğlu Alkmeon tarafından temsil edilen) Atina, kazanan taraftaki Tesalya'yı destekleyen şehirlerden biriydi. Üçüncü darbesinde Pisistratus Argos, Eretria, Tebes ve Tesalya dahil çeşitli yerlerdeki Yunanlardan ve daha sonra orada tiran olmasına yardım ettiği Naksoslu Ligdamis'ten destek aldı. Atina'nın önde gelen ailelerinin birinden olan Miltiades Trakların Hellespont'un kuzey tarafındaki Hersonisos'taki (Gelibolu) yerleşimine başkanlık etmesine dair davetini kabul ederek Atina'nın Sigeum'u ele geçirmesini pekiştirdi. Atina 519'da Tebes ile ilişkisini Platea'yı destekleyerek kesti.

Sonraki Yunanlar Pisistratus yönetimini bir altın çağ, ama sonrasını bir bozulma şeklinde yazmıştı fakat hangi noktadan sonrası olduğu tiranlığın sonu hikâyesini nasıl anlattıklarına

bağlıdır. Hiparküs 514/513 yılındaki Büyük Panatina'da Harmodius ve Aristogeiton tarafından katledildi ve o zamana kadar her şeyin iyi, onların hareketininse tamamen kişisel olduğunu iddia eden Tukidides bile kendi hikâyesinde tiranlık düşmanlığına dair bazı işaretler bırakmıştır.[9] Hippias hayatta kaldı ve intikamcı biri haline geldi. Üçüncü darbeden sonra sürgüne gitmiş ama daha sonra dönmüş olan Alkmeonidler şimdi sürgüne gidenler arasındaydı. Önce Attika ile Böotya arasındaki dağlarda bir kaleyi mesken tuttular fakat buradan atıldılar. Kutsal Savaş zamanından beri ailelerinin Delfi ile olan ilişkisini sürdürmüşler ve 548/547'de Apollon tapınağı yakıldıktan sonra bunu yeniden inşa etme taahhüdünü almış ve yapmayı üstlendiklerinden daha savurgan bir iş yapmışlardı; sonrasında kâhini, Spartalılara verdiği yanıtlara Atinalıları kurtarmayı da katmaya ikna ettiler ve Spartalılar 511/510'da kral Kleomenes zamanında bunu yerine getirdi. Hippias Sigeum'a, sonra (tiranı Hippias'ın kızıyla evli olan) Hellespont'un Asya tarafındaki Lampsakus'a [Lapseki], oradan da Perslere kaçtı.

Tiranın devrilmesi sonucunda siyasal bir boşluk ve egemenlik için iki rakip doğdu: Alkmeonid ailesinden (525/524'te arkon olan) Kleistenes ve muhtemelen Attika'nın kuzeydoğusundan olan İsagoras. Önce İsagoras üstün geldi ve 508/507 senesinde arkon seçildi; fakat sonra Kleistenes kendisine popülerliğinin artmasını sağlayan reform teklifleri getirdi. Hippias'ın sürgün edilişi sırasında Kleomenes ile bağlantı kurmuş olan İsagoras, tahminen Kleistenes'in bir diğer tiran olmasının imkân dahilinde olduğunu iddia ederek Kleomenes'i Atina'ya müdahalede bulunmaya yine ikna etti. Kleistenes ve önde gelen destekçileri geri çekildi fakat dağıtılmakla tehdit edilen dört yüzler konseyinde muhalefet sürdü ve Kleomenes ile İsagoras kendilerini akropoliste kuşatılmış buldu. Çekilmek zorunda kaldılar. Kleistenes geri dönünce reformunu yürürlüğe koydu.

Reformun esası Likurgus'un Sparta'sında ve tiranlık sonrası Korint'inde olduğu gibi yurttaş kitlesinin yeniden bir araya getirilmesiydi. Dört eski kabile ve *phratriai* kaldı geriye fakat böl-

9 Tuk. I. 20. ii, VI. 54-58.

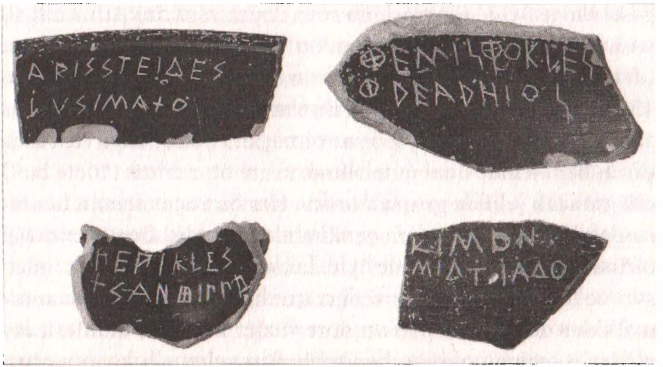
gesel bir temelde (sonrasında soya dayalı olsa da) Atina'nın siyasi yaşamının dayanacağı yeni bir örgütlenme olacaktı. *Demes* (*demos*un, yani "halk" sözcüğünün özel bir anlamı) adı verilen 139 mahalli birim örgütlendi. Bunlar üç bölge olan (Pisistratus zamanındaki üç bölgeyle aynı olmayan) Şehir, Kıyı ve Yurtiçi'nin her birinde onar tane olmak üzere otuz *trittis* ("üçte bir") oluşturacak şekilde gruplandırıldı. Her biri üç bölgenin her birinden bir *trittis* içeren on yeni kabile kuruldu. *Demes*ler doğal birimlerdi, bazı *tritt*isler de öyle, fakat bir *tritt*isin diğerlerinden ayrı ve bağlantısız bazı *demes*leri içerdiği çarpıcı birtakım anormallikler de vardı. Solon'un dört yüzler konseyi, münferit *demes*lerin seçmen olduğu her kabileden gelen elli kişinin oluşturduğu beş yüzler konseyi haline geldi; generaller ve diğer birçok memur her kabileden bir tane olmak üzere on taneydi; bir ara dokuz arkon bile bir sekreter ilave edilerek ona çıkarıldı, böylece her biri bir kabileden atanabiliyordu.

Bu örgütlenmenin Kleistenes'i neden popüler hale getirdiği bir bakışta anlaşılamaz; önde gelen yerel ailenin egemenliğinin karşısında, şehir yönetimine ek olarak yerel yönetimi de Atinalılara sunuyor oluşu en iyi açıklamadır. Bunun ötesinde o, Attika'nın birleşmesini sürdürmek için "halkı karıştırıyordu"[10] ve *tritt*islerin oluşumundaki anormallikler onun çoğunlukla (örneğin İsagoras'ın kuzeydoğu Attika'daki muhtemel yurdundaki) kült merkezleriyle bağlantılı eski ilişkilerin altını oymakla özellikle ilgilendiğini gösterir. Alkmeonid ailesinin konumu bu bakımdan çok iç açıcı değildi fakat yeni örgütlenmedeki konumunun iyi olduğuna dair işaretler vardır. Yeni örgütlenmenin kurulması zaman alacaktı, hatta emin olamıyoruz ancak 501/500'a kadar yürürlüğe konmamıştı.

Tiranlığın sona ermesi "eşitlik" ya da "hakkaniyet" anlamına gelen *iso-* [eş-] kökünden kelimelerle selamlanmış olabilir; Kleistenes de muhtemelen daha fazla *isotes*[11] sağladığını iddia etmişti. Tahayyül ettiği şey hâlâ aktif rolün şimdiki önde gelen aile üyeleri tarafından oynandığı aristokrat politikalar olabilir

10 *Ath. Pol.* 21. ii.

11 Yeni bir eşitlik ideolojisi, tasavvuru – e.n.

Resim 9. Atina: Aristides, Temistokles, Kimon ve Perikles'e karşı oy için kullanılan *ostrakon*lar [Foto: Atina Amerikan Klasik Araştırmalar Okulu, Agora Kazıları].

ancak Alkmeonidler eski düzende kötü konumdayken yenisinde iyi bir konumdaydı. Yine de onun sistemi toplantılara büyük çapta yurttaş katılımı ve çeşitli seviyelerde resmî görevleri gerektiriyordu ve o bunu beklesin beklemesin ya da istesin istemesin, Atinalıların buna alıştığı ve zaman geçtikçe daha fazla yurttaş katılımına hazır olduğu açıktı.

Kleistenes'e atfedilen bir başka kurum, Atinalıların her sene bir çömlek parçası (*ostrakon*, Resim 9) üzerine göndermek istediği adamın ismini, bazı durumlarda bir çeşit yorum da yazmak ya da birine yazdırmak (ancak kurum ortalama bir Atinalının o kadar okuryazar olduğunu varsayıyordu) suretiyle oy kullanarak bir adamı on seneliğine bir çeşit onurlu sürgüne gönderme fırsatını bulduğu bir yöntem olan ostrasizmdir: En az altı bin oyun kullanıldığı durumda en fazla oyu olan adam gitmek zorundaydı. Kaynaklar bunun bir tiranlığı engelleme tedbiri olduğunu ileri sürer fakat tiranlık eğilimi olan biri muhtemelen bir başkasının kendisinden fazla oy almasını sağlayabilirdi. Büyük ihtimalle bu Kleistenes ile İsagoras arasında olana benzer rekabetleri daha barışçı bir şekilde halletme yöntemiydi ve ilk birkaç örnekten sonra bu şekilde kullanılmıştı (aşağıda göreceğiz).

Spartalı Kleomenes geri çevrilişini sineye çekmedi. 506 yı-

lı civarında İsagoras'ı geri getirmek umuduyla Peloponezliler, Böotyalılar ve Euboealı Halkidikililerin üçlü bir saldırısını örgütledi fakat Peloponez kuvveti anlaşmazlıklar yüzünden zarar görmüştü, Atinalılar da Böotyalıları ve Halkidikilileri mağlup etti. 504 civarında Hippias'ın geri getirilmesini önerdi fakat Korintliler buna karşı muhalefete önderlik etti. Sparta düşman olduğundan Atina yüzünü Perslere döndü ancak Perslerin resmen teslim olma talebine bozuldu, ardından Perslerin Hippias'ı barındırmasını protesto etti.

499'da İyonların anakenti olduğunu iddia eden ve artık Perslere karşı olan Atina, Sparta bunu yapmazken, Perslere karşı İyon ayaklanmasını desteklemeyi kabul etti. 498 seferinde önemli bir katkı olarak yirmi gemi yer aldı, fakat sonra bunlar geri çağırıldı; buna dair çeşitli açıklamalar yapılabilir, biz yine de hemen Atina'daki bir politik değişiklikle ilgili bir sonuca atlamamalıyız. 494/493'te ayaklanma başarısız bir şekilde sona erdiğinde Atina hâlâ Pers karşıtıydı. 493/492'de Temistokles arkondu ve Pire'de liman inşasına başladı. Bu yıla muhtemelen Firinikus'un, Perslerin Atinalıları üzecek şekilde Miletus'u ele geçirmesi hakkındaki trajedisini ve Miltiades'in (önce Hersonisos'a giden Miltiades'in yeğeni: İyon Ayaklanması'nın sonunda Pers karşıtı olduğunu iddia ederek Atina'ya dönmüştü) Hersonisos'ta "tiranlık" suçlamasından aklanmasını da koymalıyız: Atinalılar Trakların nasıl yönetildiğiyle ilgilenmiyordu, belki de onun oradaki yönetimi muhalifleri tarafından Pisistrati gücünün bir kalıntısı olarak görülmüştü.

Muhtemelen aynı yıl Sparta ile birlikte Atinalılar Perslerin teslim taleplerini reddetti. Atinalıların yıllardır aralıklı bir savaş sürdürdüğü Egine teslim oldu, Atina Sparta'daki Kleomenes'in kapısını çaldı. Uysal bir eş kral temin ettikten sonra, Kleomenes Egine'den Atina'ya rehine götürdü ama Kleomenes'in ölümünden sonra Egine bunların iadesini talep etti. O zaman muhalif bir Eginelinin kentini Atinalılara teslim etme komplosu kurduğu bir savaş hadisesi oldu, fakat Korint'ten ilave gemi bekleyen Atinalılar çok geç geldi; ilk deniz savaşını Atinalılar, ikincisini ise Egine kazandı.

490 ve 480-479 Pers istilalarını Dördüncü Bölüm'de göreceğiz. 490 istilası lyon Ayaklanması'na müdahale etmelerine misilleme olarak özellikle Atina ve Eretria'yı hedefliyordu; Atina yalnızca komşu Platea tarafından destekleniyordu (Spartalılar geldi, ama çok geç geldi), Maraton'daki zaferin itibarını da Miltiades sahiplendi. Persler beraberlerinde yaşlı Hippias'ı getirmişti ve Alkmeonidler de dahil, bazı Atinalıların onlarla birlik olduğundan şüpheleniliyordu. Sonrasında 488/487'in başlangıcından itibaren Atinalılar ostrasizm kurumunu kullanmaya başladı. İlk mağdurlar 490'da sadakatsizlikle suçlanmayıp bundan kuşkulanılan adamlara karşı bir cadı avına işaret eder: belki de Hippias'ın bir torunu olan Hiparküs denilen bir adam; Alkmeonid Megakles (ve kalan *ostrakon*lar 480'lerde diğer birkaç Alkmeonide oy verildiğini gösteriyor) ve bilinmeyen üçüncü bir mağdur. 484/483 ve 483/482 mağdurları Temistokles'in galip geldiği üç köşeli bir politik mücadelenin mağlupları olarak görünüyor. Alkmeonid bir karısı olan (ona Perikles'i doğuran) ama ilk üçünden *Atina Anayasası* sayesinde ayrılan Ksanthippus[12] ve (güya hilekâr Temistokles'in karşıtı olan) "adil" Aristides. Bu arada 487/486'da Atina Solon'un, seçilmiş bir kısa listeden arkon tayin edilmesi uygulamasına geri dönmüştü; kimin, neden sorumlu olduğunu bilmiyoruz (gerçi birçok modern yazar Temistokles olduğunu iddia eder), fakat bu, arkonların rutin görevli olduğu (seçilen ve yeniden seçilebilen) on generalin politik önem bakımından onları geçtiği bir gelişim aşamasıydı. 483/482'de Atina bilhassa gümüş madenlerinden iyi gelir elde etmişti ve Temistokles meclisi yurttaşlara kâr payı verilmese de yeni bir kadırga filosu inşa etmeye ikna etti (iki uygulamanın da Yunanistan'ın diğer yerlerinde emsalleri vardı), böylece 480'de Atina'nın iki yüz tane kadırgası oldu. Bu Aristides'in ostrasizm yılıydı, ancak hangisinin önce olduğunu bilmiyoruz ve Aristides'in de plana karşı olduğuna dair bir kanıt yoktur. 480/479'da Sparta Perslere karşı Yunan direnişine önder oldu fakat Atina Yunan filosunun yarıdan fazlasını temin etmişti. 480'de Temistokles Atinalılara komuta etti ve

12 *Ath. Pol.* 22. v.i.

gidişatı değiştiren Salamis'teki deniz zaferinin itibarını sahiplendi. 479'da onun hakkında bir şey duyulmamış ve Atinalılara, her ikisi de ostrasizm döneminden geri çağırılmak suretiyle, karada Aristides, denizdeyse Ksanthippus komuta etmişti: Atinalılar belki de onlara bir şans tanınması gerektiğini de düşündü. Bu sefer sırasında Atinalılar şehirlerini terk etmek zorunda kalmış ve şehir Persler tarafından yağmalanmış fakat onlar Pers savaşlarından coşkulu, başarılarından gururlu ve aktif bir yurttaş bütünlüğünü elde ederek çıkmıştı.

4

YUNANLAR VE YAKIN DOĞU KRALLIKLARI

Herodot'un tarihi, 490'larda İyon Ayaklanması'nda ve Perslerin 490'da ve 480-479'da Yunanistan'ı işgalinde zirveye çıkan Yunanlarla Asyalılar arasındaki çatışmaların bir anlatımıdır; V. 28'den itibaren sonuna kadar, 499 yılından sonraki hikâyeyi verir. Yakın Doğu'nun tarih anlatısına sahip değiliz ancak kralların başarı anmalarından, idari detayları kaydeden Persopolis'teki kil tabletlere kadar çeşitli belgeler mevcuttur.

Yunanlar Ege kıyısına yerleştiğinde Küçük Asya'nın geri kalanı Yunan olmayanlar tarafından iskân edilmişti. Güneybatı köşesinde büyük ölçüde Helenleşmiş ve tarihi Asyalı Yunanlarınkine bağlanmış olan Karyalılar vardı. İkinci binyılın sonundan itibaren Küçük Asya içlerine başkentleri modern Ankara'nın güneybatısındaki Gordion olan Frigyalılar egemendi. 8. yüzyılın sonunda Midas adlı (sözlü gelenekte eşek kulakları olan ve dokunduğu her şeyi altına çeviren efsanevi biriyle karıştırılan) bir kralın Yunan bir karısı vardı ve Delfi'ye adak adıyordu. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren bunların yerini, Smyrna'nın [İzmir] 90 kilometre kadar iç kesimindeki başkentleri Sardis [Sart beldesi] ile Ege'ye daha yakın olan Lidyalılar aldı. Giges yeni bir Lidya hanedanı kurdu,[1] o ve varisleri Delfi ve diğer mabetlere

1 "Tiran" sözcüğü Yunanlar tarafından sahiplenilmeden önce muhtemelen ona söylenmişti.

adak adarken, Asyalı Yunanları bir tür tebaaya indirgediler. 6. yüzyıl başlarında ilk sikkeyi çıkaran Lidyalılardı.

Daha doğuda birinci binyılın ilk yüzyıllarında önde gelen güç (ikinci binyılın başında ve sonunda gerçekleşen daha önceki iki iktidar döneminin tersine "yeni-Asur" olarak bahsedilen) ve başkenti Kuzey Irak'taki Musul yakınlarında, Dicle üzerindeki Ninova olan Asur İmparatorluğu idi. Onun güneyinde Irak'taki El Hilal yakınlarında, Fırat üzerindeki Babil 8. yüzyılın ikinci yarısında Asurlular tarafından fethedilmişti. Asur'un güneydoğusunda 7. yüzyılda birleşip güçlenen ve başkenti Ekbatana olan (İran'ın batısındaki Hamadan) Medya vardı; Babil'in doğusunda başkenti İran'ın batısındaki Susa olan Elam bulunuyordu; Pers Körfezi'nin doğusundaki dağlarda Anşan merkezli Persler Elam'a bağımlıydı.

7. yüzyılın ilk yarısında Asur hâlâ güçlüydü ve 646'da Susa'yı yıktı. Ancak yüzyılın sonunda Asur, 612'de Ninova'yı yok eden Medya ve dirilen Babil ("yeni-Babil" krallığı) birliği tarafından yıkıldı. Muhtemelen Elam'dan kalanlar Babil'e katıldı ve Persler kurtuldu. Akdeniz sahili Babil ve Mısır arasında anlaşmazlık konusuydu ve Babil üstün gelip, 590'larda ve 580'lerde Yahudileri parça parça sürgün etti (Kudüs 587'de yıkıldı). Persler II. Kiros [Keyhüsrev] zamanında (559-530) güçlendi: Diğer kanıtlara göre Herodot'un onu Medlere karşı isyan eden bir vasal şeklinde göstermesinde hatalı olduğu ortaya çıkıyor; kendisi Elamlı olabilir, Med kraliyet ailesiyle bir çeşit aile bağı olduğu da doğru olabilir. O ve Babilli Nabonidus belki de saldırgan olan Med Astiages'e karşı, Med komutan Harpagus'un kendilerine sığındığı 550/549 senesinde savaştı ve kazandı. 539/538'de Babil'i ele geçirdi. Persler genelde yerel dinleri destekliyordu; burada Kiros, Nabonidus tarafından bozulmuş olan geleneksel dini geri getirdi ve (belki de Mısır'a karşı bir engel oluşturmak için) sürgün edilen Yahudileri serbest bırakmaya başladı.

Medlerin yıkılışı bölgede yalnızca Kiros'u değil, MÖ. *yaklaşık* 560'tan itibaren hükümdar olan, Babil ve Mısır ile müttefik Lidya kralı Krezüs'ü de cezbeden bir iktidar boşluğu yarattı. Krezüs'ün Delfi kâhinine danıştığı, en güçlü Yunanlarla (araş-

tırmalar bunların Spartalılar anlamına geldiğini gösterdi) müttefik olduğu ve şayet (Anadolu platosundan kuzeye Karadeniz'e akan) Halis Nehri'ni [Kızılırmak] geçerse büyük bir imparatorluğu yok edebileceği tahmini üzerine hareket ettiği söylenir. 546'da ya da o civarda Krezüs Halis'in ötesine, doğuya doğru yürüdü, Kiros da onu karşılamak üzere kuzeye yürüdü. Belirleyici olmayan bir savaştan sonra Krezüs kış için Sardis'e çekildi ve müttefiklerini gelecek bahar kendisini desteklemeye çağırdı fakat Kiros onu takip etti, Lidyalıları yenip kente girdi; Krezüs'ün yok ettiği imparatorluk kendisininkiydi. Krezüs'ün canlı canlı yakılmaktan son dakikada kurtarıldığına dair hikâyeler vardır; Babil'in düşüşünden sonra Nabonidus hayatta kaldığı gibi muhtemelen o da hayatta kaldı.

Sahildeki Yunan şehirleri Perslerin eline düştü ve bir ricaya karşılık olarak Sparta, inceleme ve Yunanlara zarar vermemeleri için Persleri ikaz etmek üzere bir gemi gönderdi, başka da bir şey yapmadı; kimi şehirlerden bazı kişiler başka yerlerdeki kolonilere kaçtı. Sisam ve anakaraya yakın diğer ada devletleri göstermelik teslim olmuş olabilir, fakat onlar Lidya'ya tabi olmamıştı, Perslere de henüz fiilen tabi değillerdi.

Kiros 530'da kuzeydoğu sınırındaki bir savaşta öldü ve yerine oğlu Kambises geçti. Fenike kıyısını ve Kıbrıs'ı donanmalarıyla birlikte ele geçirdi; 525'te batıya Kirene'ye ve güneye Habeşistan'a seferler yaptıktan sonra Mısır'ı fethetti, ancak buraların kontrolünü fiilen ele geçiremedi. 522'de hükümdarlığına onun kardeşi olduğunu iddia eden bir adam meydan okudu; sonradan anlatılan hikâye Kambises'in onu gizlice öldürdüğü, bu adamınsa bir hilekâr olduğu yolundaysa da, adam gerçekten onun kardeşi olabilir. Kambises Mısır'dan dönüş yolunda öldü ve bir karşı darbeyle I. Darius (Kambises'in Mısır'daki mızrak taşıyıcısı) diğer altı soylunun desteğiyle bu iddiacıyı öldürdü ve bir sonraki kral oldu. Herodot bu yedili arasındaki demokrasi, oligarşi ve monarşiyle ilgili tartışmanın doğruluğunda ısrarcıdır,[2] fakat tartışma Herodot'un kendi zamanındaki Yunan dünyasına ait olup, tek mesele bir sonraki kralın kim

2 Hdt. III. 80-83 karş. VI. 43. iii.

olması gerektiğiydi. Hadise çeşitli isyanlara neden olmuştu ve Darius, hikâyeyi kendisinin yorumladığı Behistun yazıtında, bunların bastırılmasıyla övünür.[3] Ahameniş diye ilan ettiği bir ailenin başka bir kolundan olduğu iddiasındaydı; bu doğru olmayabilir, ancak Kiros ve Kambises ailesiyle ve komplocu arkadaşlarıyla evlilik bağları kurdu ve ondan sonra önemli mevkilere ezici bir şekilde onun ve diğerlerinin aile fertleri geldi.

Darius Ahura Mazda'ya tapınılmasında ısrarcıydı; Eski Persçe kitabe belki de onun için oluşturulmuştu;[4] Kiros'un Anşan yakınlarındaki Pasargad'da başlattığı sarayı tamamladı, kendisi de Persepolis'te, ayrıca (Yunan yazarların genel olarak Pers başkenti kabul ettiği) Susa'da da yeni bir saray inşa etmeye başladı. İmparatorluk teşkilatını satraplıklarla (bir satrapın yönettiği vilayetler) iyileştirdi. Persepolis'teki kil tabletler Mikenlerin Doğrusal B tabletleriyle kıyaslanabilecek kayıtları muhafaza ediyor; bu ve diğer belgeler Yunanların Darius'un saraylarında istihdam edilen işçiler arasında olduğunu ve Yunanların örneğin sekreterlik gibi diğer makamlara ulaşmanın da yolunu bulduğunu gösteriyor. Darius Yunan dünyasında Küçük Asya kıyısı yakınlarındaki ada devletlerinin kontrolünü ele geçirdi. Sisamlı Polikrates, Lidya satrapı Oroetes tarafından 522'de öldürüldü; Oroetes kendisini bağımsız bir hükümdar olarak tesis etmeye çalışıyordu, fakat Darius'un bir ajanı tarafından öldürüldü; sonunda Polikrates'in kardeşi Siloson Persler tarafından Sisam'a tiran yapıldı, kısa zaman içinde ölünce yerine oğlu Aekes geçti. Çok geçmeden Kos ve Midilli de aynı şekilde Perslere tabi oldu; Darius Sisam'da olduğu gibi Yunan şehirlerini genellikle vasal tiranlar yoluyla kontrol etti.

Yunanlar dünyayı Avrupa ve Asya olarak bölünmüş, Avrupa'yı kendilerinin, Asya'yı ise Perslerin egemenlik alanı olarak görmek eğilimindeydi. Perslerin *yaklaşık* 514'te Avrupa'daki ilk girişimi Yunanları değil, Tuna'nın kuzeyini, İskitleri hedefliyordu; imparatorluklarının kuzeyindeki tüm halklar İs-

3 Örneğin A. Kuhrt, *The Persian Empire* (Londra: Routledge, 2007), i. 141-157 = Bölüm 5, not. 1.

4 Behistun (n. 7) §70.

kit kabul ediliyordu; doğudaki bir İskit ayaklanması Behistun'da Darius tarafından kaydedilen son ayaklanma olup[5] Herodot MÖ. *yaklaşık* 514'teki seferi Hazar'ın kuzeybatısına yapılan daha önceki bir seferle birleştirmiş olabilir. Hersonisos ve Bizantium zaten imparatorluğa katılmıştı. Darius Susa'dan bir ordu getirmiş, adalılar da dahil Asyalı Yunanları kuvvetine katmış, Bosporus'a bir Sisamlının tasarladığı teknelerden oluşan bir köprü yaptırmış, Tuna'ya ilerlemiş ve orada Yunanlara bir köprü inşa ettirmişti. Tuna'nın ötesinde her ne yapmaya çalıştıysa başarısız olmuştu. Herodot'a kalırsa altmış gün içinde dönmezse Yunanlara firar etme yetkisi vermişti; zamanında dönmedi ve İskitler köprüyü sökmeleri için Yunanları kışkırttı. Hersonisos'tan gelen Atinalı Miltiades köprüyü sökmek istedi. Miletuslu Histiaeus tiranların konumlarını Pers desteğine borçlu olduğunu iddia etti; köprünün bir kısmı söküldü, fakat Persler geldikleri zaman karşıya geçebildi.[6] İskitlerin, Yunanları Darius'u Tuna'nın kuzeyinde güç durumda bırakmaya zorladığı doğru olabilir, Yunanların bunu yapmadığıysa kesindir.

Darius Megabazus'u Trakya sahilini fethetmeye bırakıp Histiaeus'u da Trakya'da daha sonraki Amfipolis yakınlarında olan Mirkinus'ta bir yerleşim kurmaya tayin ederek sadakatini ödüllendirmişti ve Asya'ya dönmüştü. Megabazus, Makedon bölgesinin kuzeyinden bir grup Paeonyalıyı Asya'ya gönderdi ve belki de Makedon kralı Amintas'ın göstermelik de olsa teslim olmasını sağladı; fakat Histiaeus'a güvenmiyordu ve Asya'ya dönerken Darius'u onu geri çağırıp Susa'ya götürmeye ikna etti. Kısa zaman sonra İskit akıncıları Hersonisos'a kadar geldi ve Persler Avrupa'da ne elde ettilerse fiilen yitirdiler.

Herodot'un, İtalya'da Yunan bir doktor olan Demokedes'in Darius'un karısı yoluyla Darius'u İskitler yerine Yunanistan'a saldırmaya ikna etmeye çalıştığı ve yurda dönüş vasıtası olarak bir keşif seferini kullandığına dair bir hikâyesi olsa da, o zamana kadar Persler Yunan dünyasının daha da içlerine doğ-

5 Behistun (n. 7) §§74-75.

6 Hdt. IV. 98, 133, 136. iii - 142.

ru ilerleme isteğinin bir işaretini göstermemişti.[7] Ancak Kikladların en büyük adası Naksos'tan sürgün edilen bir grup zengin, Histiaeus'un Miletus'taki vârisi Aristagoras'tan yardım isteyince, Aristagoras Sardis'teki Pers satrapı Artafernes'e harekete geçme önerisinde bulundu, o da Darius'u bir komutan göndermeye ikna etti. 499'da Naksos'a saldırması için bir kuvvet gönderildi, fakat Naksoslular bunu işitti ve saldırı başarısızlığa uğradı. Aristagoras kendisinin suçlanacağını düşünüyordu ve Histiaeus'tan (belki de Darius'un Paeonyalıların sürgün edildiği gibi İyonların da sürgün edilmesinden bahsettiğine dair) mesajlar alıyordu, o yüzden İyon Ayaklanması olarak bilinen şeyde karar kıldı. Tiranlığı bırakıp diğer tiranların devrilmesini tertipledi ve (bir tür kumandanlık makamını koruyarak) Yunanistan'a gitti; Spartalıları ikna etmeyi başaramadı ama Atina'dan yirmi, Euboea'daki Eretria'dan da beş gemi aldı. Herodot Aristagoras ile Histiaeus'a odaklanır fakat Perslerden firar ettiklerinde İyonların neden onlara güvenmesi gerektiğini ve yarım yüzyıl tabi olduktan sonra neden ayaklanmaya kalkıştıklarını bilmek gerekir. Yunan dünyasında tiranlar devriliyordu ve belki burada daha az hoş görülebilir hale geliyorlardı; İskit seferi ve sonrası Perslerin yenilmez olmadığını göstermişti; yersiz olsun olmasın belki de gerçek bir sürgün edilme korkusu doğmuştu.

498'de Sardis üzerine bir saldırıyla harekete geçildi fakat Yunanlar kıyıya dönerken izlenip bozguna uğradılar, sonrasında Atinalılar geri çekildi. 497'de ayaklanma kuzeyde Bizantium'a, güneyde (zamanımızdaki gibi yüzyıllardır Yunan dünyasıyla Asya dünyası arasında dengede duran) Kıbrıs'a kadar yayıldı; fakat Persler kendi illerinde büyük kuvvetler bulundurmadığı halde daima vakitlice büyük kuvvetler yollayabiliyordu ve nihayetinde bir karşı darbe vurdular. Aristagoras 496'da belki de olayları izleyip nihai galiple anlaşma yapmak için Trakya'da bulunan Mirkinus'a gitti ama Traklarla yapılan bir savaşta öldürüldü. 495'te Persler Miletus'a karşı büyük bir saldırıya hazırlandı; İyonlar denizde çarpışmayı planlıyordu fakat La-

7 Hdt. III. 129-138.

de adası[8] açıklarındaki bir muharebede yenilgiye uğradılar ve 494'te Miletus ele geçirildi (erkekleri de oradan Pers Körfezi'ne sürgün edildi). Perslerin bölgeyi geri alma hamleleri 493'te de devam etti.

Bu sırada Histiaeus Darius'u kendisini İyonya'ya göndermeye ikna etmişti. Önce Sardis'e gitti, fakat Artafernes ona güvenmiyordu; sonra Kos'ta bulunan Yunanlara gitti ve Miletus'a geri gelme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bizantium'daki bir korsanlık döneminden sonra Ege'ye döndü ve Trakya sahili açıklarındaki Taşoz'a gitti; fakat 493'te Persler fetihlerini tamamlarken Midilli'ye hareket etti, anakaraya geçti ve orada kellesini Darius'a gönderecek olan Perslere yakalandı. Darius'un ona güvendiği, ancak Darius'un maiyetinin ona pek güvenmediği söylenebilir; Artafernes tarafından geri çevrilir çevrilmez, öyle görünüyor ki neticede yanlış hükümler verdiği bir dizi fırsatçı hamleden ibaret meşgaleleri olmuştur.

Herodot ayaklanmayı felaket olarak kabul etmişti, fakat Artafernes'in 493'teki çözümüne (şehirlerin ödediği haracın yeniden değerlendirilmesi de dahil) sert denemez. 492'de Mardonius şehirlerde tiranlıkların yerine anayasal yönetimi koymuştu (gerçi daha sonra bazı tiranlıkların hayatta kaldığını ya da geri getirildiğini anlıyoruz). Darius'un Yunanistan'a, oradaki şehirlerin teslim olması talebini ilettiği tarih muhtemelen 493/492'ydi –yüzünü Yunanistan'a çevrilmişti ve İyonya Ayaklanması'na olan destekleri yüzünden Atina ile Litri'yi cezalandırmak istiyordu–, Atina ve Sparta olmasa bile bazı şehirler teslim oldu. Mardonius bir ordu ve donanmayla Trakya içlerine ilerledi ve Taşoz ile kıyı şehirleri ve Makedonya teslim oldu. Belki kara yoluyla Yunanistan'a doğru devam etmek ya da daha sonraki bir sefere hazırlanmak niyetindeydi, fakat filosu Athos burnu açıklarında sefil haldeydi, ordusu da bir muharebede ağır kayıplar verdi; o nedenle geri çekildi. 491'de Taşoz'da isyan söylentileri vardı, ancak bir ültimatom karşısında bu söylentiler ortadan kalktı.

---

8 Büyük Menderes Irmağı'nın getirdiği alüvyon sayesine karayla birleşip Dilek Yarımadası halini almıştır – ç.n.

490'da Persler Yunanistan'a, özellikle de Atina ve Eretria'ya saldırdı. Onlara (alışılmamış bir şekilde, İyonya Ayaklanması'nın bastırılmasında yer almış bir Med olan) Datis ve (Sardis'teki satrapın oğlu) Artafernes komuta ediyordu ve bu defa Kiklad adaları üzerinden deniz yolunu seçmişlerdi. 499'da başarısızlığa uğradıkları Naksos'ta kenti yaktılar ve yakaladıkları sakinleri esir aldılar. Delos'ta halk kaçtı ama onlara zarar verilmedi. Diğer adalardan asker topladılar, rehine aldılar. Euboea'nın güney ucundaki Karistos ilk başta itaat etmeyi reddetti ve edene kadar kuşatıldı. Eretria'da kentliler bölünmüştü, ama bazı kimseler kenti Perslere teslim edinceye kadar kuşatmaya dayandılar, sonrasında tapınaklar yakılıp halk esir edildi.

Dikkatlerini Atina'ya çeviren Persler Attika'nın kuzeydoğusundaki Maraton ovasına indi; burası Eretria'ya yakındı ve beraberlerinde ailesi doğu Attikalı olan eski tiran Hippias vardı; burası ihanet edilmesini umdukları bir yerdi ve ovanın kuzeydoğu ucunda kamp kurdular. *Polemark* (askerî arkon) ve biri İyon Ayaklanması'nın sonunda Atina'ya dönen Miltiades olan (artık faal olan) on generaliyle tüm Atina ordusu Maraton'a yürüdü. Ovanın güneybatı ucunda şehirden yaklaşık 40 kilometre uzaklıkta ve oraya giden yolları koruyacak şekilde kamp kurdular. Herodot'un yer verdiği generaller arasındaki anlaşmazlık aslında, daha önceki, Maraton'a gitmek mi, yoksa kalıp kenti savunmak mı konusundaki bir anlaşmazlık olabilir. Yardım yakındaki Platea'dan geldi ve Sparta'ya gönderilen bir yaya haberci Spartalıların bir festival yaptıktan sonra geleceği sözünü aldı – bu anlamsız değildi: Böyle meseleler ciddiye alınırdı ve Atinalıların bir süre dayanması beklenebilirdi.

Fakat Persler kentin ihanet etmesini sağlamadan veya Atinalılar Sparta'dan destek görmeden önce muharebe oldu. Persler muhtemelen ihanet ummaktan vazgeçmiş ve süvarisini Atina'ya doğru yola çıkarmaya başlamıştı. Çoğu tarihçi muharebeyi ovanın güneybatısında, Atinalıların ölülerinin gömüldüğü tepe olan *soros* yakınına konumlandırmıştır ki, bu durumda Pers piyadesi Atinalıların yanıt verdiği bir ilerleme sağlamış

olmalıdır; bazı tarihçiler ise artık ovanın kuzeydoğu kısmında bulunan bataklığın yakınına konumlandırır ki, bu durumda da Atinalılar inisiyatifi ele almış demektir. Atinalılar sayıca azdı, fakat cepheleri Perslerinki ile eşleşsin diye merkezi inceltmişlerdi. Persler merkezlerini yarınca kanatları içe döndü ve Persleri mağlup ettiler. Ölülerin Pers tarafında 6.400, Atina tarafındaysa 192 olduğu söylenir ki, hoplitler zayıf rakiplerle karşılaştığı zaman bu çok şaşırtıcı değildir.

Sonrasında Persler Atina yakınlarındaki sahile doğru gitti, fakat vardıklarında (muhtemelen ertesi gün) Atinalıların da dönmüş olduğunu fark edip geri çekildiler. Modern maraton yarışının kaynağı Atina'ya geri koşup zaferi ilan eden, sonra da düşüp ölen yaya habercinin hikâyesi geleneğe 4. yüzyılda dahil olmuştu ancak bu, Herodot'ta yer almaz ve muhtemelen bir uydurmadır. Herodot, Alkmeonidlerin Perslere işaret çaktığına dair bir hikâye biliyordu: Birisinin işaret verdiğini kabul ediyor ama yetersiz argümanlarla bunu Alkmenoidlerin yaptığını reddediyordu. 480'lerin ostrasizmlerinde Alkmeonidlere karşı oylar suçlamanın en azından zamana uyduğunu gösterir.

Miltiades tüm Atina filosuyla, Perslere bir gemiyle katkıda bulunan Paros ada devletine saldırdı; başarısız bir kuşatma sırasında yaralandı; Atina'ya dönerken halkı yanlış vaatlerle kandırmaktan dolayı büyük bir para cezasına çarptırıldı (hatalı politika yapanların daima maruz kaldığı bir ceza). Yaralanması onu ölüme sürükledi ve ceza 470 ve 460'larda önde gelen bir kişi olacak oğlu Kimon tarafından ödendi.

Persler şimdi Atina'dan daha da fazla intikam alma ihtiyacı hissediyordu fakat Ege, imparatorluklarının sadece bir köşesindeydi. 486 sonunda Mısır ayaklandı; Darius öldü ve yerine oğlu Serhas geçti; 484 başlarındaysa ayaklanma bastırılmıştı. Babil'de de biri 480-479'dan önce biri sonra olmak üzere ayaklanmalar baş gösterdi. Fakat 485/484'te Serhas Yunanistan'a karşı ve bu defa 492'de Mardonius'un çıktığı kara rotasını kullanmak niyetiyle kendisinin komuta edeceği büyük ölçekli bir seferin hazırlıklarına başladı; Mardonius felaketinin tekrarlanmasından kaçınmak için hazırlıklar Taşoz ve Halkidiki arasın-

da Ege'ye kavuşan Strimon [Karasu] Nehri'ne bir köprü, Athos kıstağına da bir kanal üzerineydi.

Temistokles'in yeni bir Atina donanması planının Pers istilası beklentisiyle harekete geçmesi dışında[9] 481'de Serhas kara kuvvetleriyle Sardis'e varıncaya kadar Yunanlar hiç endişe etmedi. O zaman muhtemelen Sparta'da, direnmek isteyen Yunanların bir konferansı gerçekleşti. Sparta lider seçildi; Yunanlar arasındaki, özellikle Atina ve Egine arasındaki anlaşmazlıklar çözüldü; Sardis'e, Serhas'ın büyük gücünü görüp rapor etmek üzere geri gelen casuslar gönderildi. Temsil edilmeyen bazı Yunanlara, Sparta'nın liderliğini kabul etmeyen Argos'a; 480'de hakikaten kendi yurdunda Kartacalılara karşı savaşa girişen Sicilya'daki Siraküza'ya; asla göndermedikleri 60 gemi vaat eden Yunanistan'ın batı kıyısı açıklarındaki Korfu'ya; tehlikede olmayan ve bu defa Yunan meselelerinin dışında olan Girit'e boş yere çağrılar yollandı. Kışın Serhas Yunanların teslim olması isteğini iletmek için haberciler gönderdi (belki Darius'un talebini hiçe sayan Sparta ve Atina'ya göndermemiştir), ancak Persler gelmeden önce kaç devletin teslim olduğu belli değildir.

Herodot, belki de Serhas'ın imparatorluğunun tüm insan gücünü getirdiğini farz ederek onun ordu ve donanmada 2.600.000 ve eşit sayıda savaşçı olmayan insana sahip olduğunu sanmıştır: Modern tarihçiler ordu ve donanmada 100.000 ila 300.000 kişi olduğunu tahmin ediyor (fakat Herodot'un verilerinin bazılarını yeniden yorumlayarak bir sayıya varma çabaları faydasızdır). Eshilos'un *Persler*'inin olası bir yorumuna uygun olarak, Serhas'ın 1.200 gemilik bir filosu olduğunu iddia etmiş, ama bunu fırtınalar nedeniyle Yunanların sahip olduğundan daha azına indirmişti. Onun farklı vesilelerle mevzilendirilen Yunan askeri sayıları doğru olabilir; 378 gemilik Yunan filosu belki de 480'lerde herhangi bir anda kullanılan toplam sayıydı (Eshilos'a göre Salamis'te 300 ya da 310 kadardı).

Her iki tarafın da ordu ve donanmayı birbiriyle aynı hizada tutması gerekiyordu; kadırgaların gece kalabilecekleri dost bir

9 Görünürdeki amaç Egine'yi alt etmekti.

kıyıya ihtiyacı vardı ve eğer ordunun ilerisine geçerlerse bundan mahrum kalırlardı; şayet ordu donanmanın ilerisine geçerse düşman onun gerisine asker çıkarabilirdi. Serhas'ın büyük bir ordu için pratik olan bir rota izlemesi gerekiyordu; Yunanların ise küçük kuvvetlerin kendilerinden daha büyük olanlara dayanabileceği dar yerlerde direnmesi gerekliydi. İki tarafta da bizim bugün özümsediğimiz ayrıntılı coğrafi bilgi yoktu; genel bilgi toplanabiliyordu ama (örneğin) iki tarafın da oraya varmadan önce Termofili'deki Anopaes patikasından habersiz olduğunun doğruluğu kesindir.

Serhas Sardis'ten 480 baharında ayrıldı, Hellespont'u aşmak için teknelerden oluşan bir köprü kullandı ve Trakya sahilinden (Kral I. İskender'in şeklen bir Pers vasalı olduğu fakat sonrasında Yunanlara sempati duyduğu ya da bunun iddia edildiği) Makedonya'ya doğru ilerledi. Bazı Tesalyalılar Yunan direnişinin bahar konseyine başvurdu ve 10.000 kişilik bir ordu Serhas'ın Tesalya içlerine ilerlemesi beklenen Tempe boğazını tutmak üzere gönderildi. Sparta kral göndermedi; Atinalılara bu ve o yılki her vesilede Temistokles komuta etti. Fakat birkaç gün sonra Tempe bırakıldı; çok erkenden çok ileri gitmişlerdi, Tesalyalılar bölünmüştü ve Serhas'ın başka yollarının da var olduğunu anlamışlardı. Sonrasında Tesalya Perslere teslim olmak zorunda kaldı.

Yunanlar Euboea'nın kuzeybatı köşesiyle aynı hizadaki körfezin yanındaki dar (o zamanlar şimdikinden çok daha dar) bir kıyı şeridi olan Termofili'ye bir ordu, Euboea'nın kuzey ucundaki Pagasae Körfezi'ne bakan Artemisyum'a da donanmayı göndermeye karar verdi. Sparta kralı Leonidas komutasındaki ordu Peloponez'den 3.000-4.000, orta Yunanistan'dan da 2.000'in biraz üstünde adamdan oluşuyordu. Sparta'daki Karnea ve Olimpik festival yaklaşıyordu. Bu kuvvetin kısa süreliğine yeterli olacağının düşünüldüğünden ve festivalden sonra daha fazla adamın gönderildiğinden kuşku duymamamız gerekir. Herodot'a göre Artemisyum'da 280 Yunan gemisi mevcuttu ve Atinalılar iki kısım halinde geliyordu (belki de büyük filolarının tamamını bir defada gönderemiyorlardı). Burada ve diğer

durumlarda Herodot Yunanları önce paniğe kapılmış fakat sonradan cesurca savaşmış diye değerlendirir.

Muhtemelen ağustos sonunda her iki yerde de üç gün savaş oldu; ilk iki gün Termofili'de Yunanlar Persleri durdurmayı başardı, Artemisyum'daysa Yunanlar küçük çaplı harekâta gün içerisinde tam bir muharebenin gerçekleşmeyeceği kadar geç başladı. Termofili'de Persler elit kuvvetlerinin Yunanların gerisine inmesini sağlayan dağlardaki Anopaea patikası için bir rehber buldu; patikayı öğrenen Leonidas orayı korumak için yakındaki Foçalıları göndermişti ama onlar Persler gelince geri çekildi. Kapana kısıldığını anlayınca Leonidas kuvvetlerinin çoğunu uzaklaştırdı, ancak Spartalılar ve (artık şehirleri kaçınılmaz olarak Perslerin eline düşecek olan) Böotyalılarla kalıp ölünceye kadar çarpıştı. Artemisyum'da Persler Yunanlara saldırdı fakat Yunanlar ağır kayıplarla da olsa Persleri hezimete uğrattı. Termofili haberleri Yunan filosuna ulaştı; kalmalarının bir anlamı yoktu ve geceleyin geri çekildiler.

Korint kıstağının kuzeyinde Yunanların Pers ilerleyişini durdurmayı umabileceği başka bir yer yoktu; sonrasında neticede başarılı olan mücadelede bir kahramanlık sahnesi olarak sunulsa bile bu önemli bir gerilemeydi. Persler (özellikle Tebes'te işbirlikçiler bulduğu) Böotya üzerinden Attika'ya ilerledi ve Atina'yı işgal edip yağmalayarak sonunda intikamlarını aldılar. Atina akropolisini terk etmeyi reddeden birkaç kişi dışında Attika boşaltılmıştı. Yunan donanması boşaltmaya yardımcı olmuş ve Salamis adasına üslenmişti; bir Peloponez ordusu kıstağı tahkim etmeye başladı. Herodot Salamis'te Yunanların Peloponez'e çekilmeyi düşündüğü, Temistokles'in ise karşı çıktığı bir dizi toplantıyı anlatır: Yerlerinde kalmamışlarsa muhtemelen dağılmışlar, böylece Persler de kıstağı aşabilmişti. (Buna ek olarak, Salamis'te Yunanlar başlı başına bir hedefti ve muhtemelen Persler birkaç gemiyi kullanarak onları orada tutup, geri kalanlarla Peloponez'e yelken açmayı akıl etmemişti.) Neticede eylül sonu olduğu epeyce kesin olan muharebenin Temistokles'in Serhas'a gönderdiği yanıltıcı bir mesajla başladığı söylenir.

Herodot 440-430'larda yazdığı halde, Salamis için Herodot'a ilaveten Eshilos'un 472'deki *Persler* trajedisi vardır[10] ve çeşitli hususlarda daha inanılır olan Eshilos'tur. Ona göre Temistokles'in mesajı geceyi Yunanların gerçekleşmeyen kaçışını bekleyerek açık denizde geçiren Persleri aldatmaktı; sabah Yunanlar gemilerini sürüp yorgun Persleri adayla anakara arasındaki boğaza girmek için ayarttı. Herodot'a göre Temistokles'in Yunanlar kaçmadan önce bir muharebe başlatmaya ihtiyacı vardı ve Persler gece Yunanlar fark etmeden boğaza sızmış olup hâlâ sabah inisiyatif almak için Yunanları bekliyorlardı. Muharebe başladığında sıkışık bir yerde birçok gemi boğaz boğaza çarpıştı ve Persler kendi gemilerinin büyük manevra yeteneğinden ve becerisinden yararlanamadı. Netice, sonrasında Mardonius ordunun bir kısmıyla Yunanistan'da kalsa bile, Pers filosunun ve Serhas'ın ordunun çoğunluğuyla birlikte Asya'ya geri döndüğü bir Yunan zaferiydi.

Perslerin Atina karşısında galip gelme girişimi başarısız oldu. 479'da Peloponezliler kıstağı tahkim etmeye devam etti, fakat yaz sonunda Atina (belki de Herodot'un varsaydığından daha az bir zorlukla) Sparta'yı, kral naibi Pausanias komutasındaki bir orduyu kuzeye göndermeye ikna etti. (Leonidas'ın yerine kardeşi Kleombrotus geçmişti; ama o da ölünce oğlu Pausanias Leonidas'ın oğluna naip oldu.) Atinalı komutan Aristides idi. Ordular Tebes'teki Pers üssüyle Böotya'yı Attika'dan ayıran dağlar arasındaki Platea yakınlarında karşılaştı; Yunan tarafında yaklaşık 40.000 hoplit ve belki de aynı sayıda hafif silahlı, Pers tarafındaysa yine benzer bir kuvvet vardı. İlk pozisyon her iki tarafı da muharebeye çekmiyordu; Yunanlar Persleri kışkırtması daha olası ikinci bir konuma geçti ama birkaç gün sonra Persler bunu savunulmaz hale getirdi; Yunanların Platea'ya doğru, muhtemelen Herodot'un belirttiğinden daha düzenli olan çekilişi Persleri Mardonius'un öldürüldüğü ve Yunanların kazandığı bir savaşa kışkırttı. Hayatta kalan Persler kaçtı, Yunanlar da Tebes'i kuşattı.

Denizde 479 yılı Pers filosunun Sisam'a üslenmesiyle, Sparta kralı Leotikidas komutasındaki 110 gemilik Yunan filosunun-

10 Esh. *Pers.* 353-471.

sa önce Egine'ye, sonra da Kos'un çağrısı üzerine Delos'a üslenmesiyle başladı. Sisam'daki Pers karşıtlarının bir başka yardım çağrısından sonra Yunanlar Sisam'a ilerledi; onlar yaklaşırken Persler anakarada bir ordularının bulunduğu Mikale burnunun [Dilek Yarımadası'nın ucu] güney tarafına çekildi ve Fenike gemilerini geri gönderdi. Yunanlar onları takip etti ve belki Platea ile aynı sırada, belki de bir süre sonra karaya çıkıp muharebeyi kazandı. Doğudaki Yunanları ittifaklarına ekledikten sonra Serhas'ın Hellespont'taki teknelerden oluşan köprüsünü tahrip etmek için kuzeye yelken açtılar, ancak fırtınaların önceki kış köprüyü zaten tahrip ettiğini gördüler. Leotikidas ve Peloponezliler yurda döndü; Atina'nın gelecekteki eyleminin habercisi olacak şekilde Ksanthippus komutasındaki Atinalılar ve doğudaki Yunanlar Hersonisos'ta bulunan Sestos'u [Eceabat yakınlarındaki Akbaş limanı üzerinde] kuşatıp ele geçirmek üzere kalmaya devam etti.

Yunanlar birleşmiş değildi, fakat Perslere karşı çıkanlar vatanperver bir kararlılıkla savaşıp yüksek bir Yunan dayanışma duygusu oluşturmuşken, Serhas'ın imparatorluğunun tüm vilayetlerinden zorla hizmete alınan bir kuvveti vardı. Stratejik bakımdan Yunanistan arazisi büyük bir kuvvet için zaten uygun değildi, Yunanlar da Perslerin üstün sayısının onlara yardımcı olamayacağı direniş noktaları seçiyordu. Perslerin daha iyi gemileri ve tayfası vardı, fakat onlara açık denizde savaşma fırsatı verilmiyordu; Yunan hoplitleri Pers piyadesinden daha iyiydi. Yine de Persler Yunanistan'ı Korint Kıstağı'na kadar istila etmişti. Herodot Atinalıların kendi şehirlerini bile boşalttıktan sonraki azminin çok önemli olduğunu düşünmüştü: Eğer Perslerin tarafına geçmiş olsalardı Peloponez kurtulamazdı.[11]

Perslerin bir daha asla Avrupa'yı istila edemediğini biliyoruz; fakat 479'un sonunda her iki taraftan da hiç kimse bunu bilemezdi ve genel olarak birkaç sene sonra Perslerin yenilgilerinin öcünü almayı deneyeceği bekleniyor olmalıydı.

11 Hdt. VII. 139.

Klasik Dönem

(MÖ. *yakl.* 500-323)

5

PENTECONTAETIA
(478-431)

Atina İmparatorluğu

"Klasik" dönem 5. ve 4. yüzyılların Yunanistan'ıdır. Bu, günümüzdekilerin ve günümüze yakın olanların çeşitli türdeki diğer edebî metinlerine ve taş ya da metal üzerine hakkedilmiş bir metin külliyatına sahip olduğumuz için bilgimizin nispeten iyi olduğu bir dönemdir. Metinlerimizin çoğu Atinalılar ya da Atina'da faaliyet gösteren diğer Yunanlar tarafından yazılmıştır ve bu, Atinalıların sadece en büyük Yunan şehirlerinden biri olmayıp, kültürel bakımdan daha önce ya da sonrakinden çok daha egemen, politik bakımdan da çok daha önemli olduğu bir dönemdir.

Peloponez Savaşı'nın tarihçisi Tukidides, tarihe girişine Peloponez Savaşı'nın en doğru sebebinin Atina'nın artan gücü ve Sparta'nın bundan korkması olduğu şeklindeki kendi görüşünü gerekçelendirmek için Pers Savaşı'nın bitimiyle Peloponez Savaşı'nın başlangıcı arasındaki (yaklaşık) elli yılın kabataslak ve seçici bir anlatımını dahil etmişti (*Pentecontaetia,* yani "elli yıllık dönem" sözcüğü antik bir Tukidides yorumcusuna aittir).[1] Bu dönemi daha sonra anlatanlar, özellikle Diodo-

1 Tuk. I. 89-118. ii.

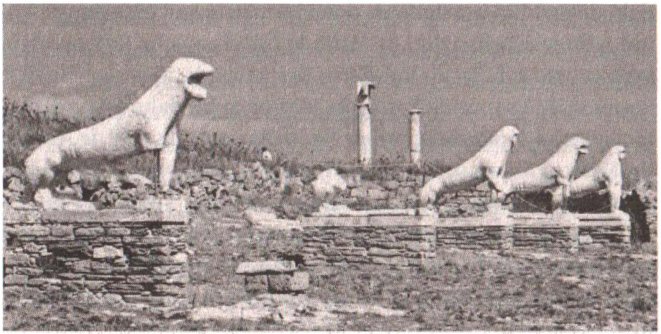
rus Siculus'un tarihi (XI. 38 - XII. 32) ve Plutark'ın o zaman faal olan Atinalıların *Yaşamlar*'ı bu konular hakkında Tukidides'in atladığı hadiselerden çok, bahsettiği hadiseler hakkında daha fazla ayrıntı vermek eğiliminde olup, bu bilgilerin ne kadar güvenilir olduğu şüphelidir. Tukidides kendi anlatımında çok az kronolojik bulgu sunar. Diodorus onun tarihini (kendi Yunan tarihi kaynağı olan Eforos bunu yapmamış olsa da) yıllara göre düzenlemişti: Her yıla önemli bir hikâye yerleştirmiş, fakat kontrol edilebildiği yerlerde yerleştirmelerin güvenilmez olduğu kanıtlanır; "aynı yıl içinde" olanlar hakkındaki daha kısa notlar bir tarih tablosundan geliyor olup, daha büyük bir ciddiye alınma iddiasına sahip görünür. 5. yüzyılın başında Simonides gibi yazarların nükteli şiirleri, Pindar gibi yazarlarınsa çoğunlukla büyük oyunların galipleri için lirik şiirleri vardı. Daha sonraları temel nazım biçimi, 470'lerden itibaren Eshilos, Sofokles ve Euripides'in hemen hep efsanevi geçmişin temaları hakkındaki tragedyaları ve 420'lerden itibaren Aristofanes ve hiçbir tam oyunu kalmayan diğer yazarların çağdaş kamusal yaşama dayanan komedyaları olan Atina dramasıdır.

Klasik dönemde, 450'lerden itibaren demokratik Atina'da özellikle ve muhtemelen müzakere edilmiş politikanın sonucu olarak kamusal yazıtlar çoğalmıştı. Bunlar devletlerarası antlaşmaları, kanun ve kararnameler gibi metinleri,[2] şükran sunuşları ve zayiat listeleri gibi savaşla ilgili şeyleri ve çeşitli türden mali kayıtları içeriyordu. Neredeyse her durumda bunlar zamana özgü otoriteler tarafından yayımlanan metinler olduğundan dolayı hakikidir, fakat tüm hikâyeyi anlatmazlar (örneğin kararların açıklamasız bir şekilde ya da bilgilendirici olmayan yavan bir açıklamayla kaydedilmesi gibi bir alışkanlık vardı ve bunların tartışmalı olup olmadığına dair bir işaret yoktu). Buna ilaveten, yazıtların ancak az bir kısmı tam olarak ve her harfi okunur biçimde korunmuş olup, diğer durumlarda editörler kalanlarla ellerinden geleni yapmak zorundadır. Tam olmayan birçok metin tarihleri hakkında güvenli bir gösterge ihtiva etmeyip Atina'da bir yüzyıldan fazla etkili olan harf biçimlerin-

2 Atina 4. yüzyıla kadar bu ikisini ayırt etmemişti.

deki değişikliklerle ilgili bir doktrinin fazla katı olduğunun kabul edilmesi belirsizliklere katkıda bulunmuştur (Fornara'nın koleksiyonunda farklı tarihlerin ileri sürüldüğü yerler bir fikir vermez).479 sonunda Perslerin Avrupa'yı bir daha asla istila etmeyeceğini kimse bilemez ya da bekleyemezdi. 478'de 479'un iki Spartalı komutanı görevlerini değiş tokuş etti: Leotikidas, rüşvet aldığı söylenen kuzey Yunanistan'daki Tesalya'ya bir ordu götürdü. Pausanias da bir filoyu önce Kıbrıs'a, sonra da Bizantium'a götürdü, fakat küstah davranışı onu gözden düşürdü (bu tahmin edilemezdi) ve yeni bir Spartalı komutan geldiğinde o istenmedi. 6. yüzyıldaki ilk izolasyondan sonra gitgide artarak denizaşırı çıkarlar ihtiva eden Atina, merkezi tanrı Apollon'a (Resim 10) ithaf edilen Delos adasında olduğu için tarihçiler tarafından Delos Birliği diye bilinen yeni bir ittifakın lideri şeklinde ortaya çıktı. Bu, görünüşte Perslere karşı savaşa devam etmek üzere üye devletlerin savaş için gemi katkısında bulunmak ya da Atina donanmasını sübvanse edecek *phoros* ("haraç") ödemek zorunda olduğu tam ve daimi bir ittifaktı. Ne hızla genişlediği belli değildir, ama yüzyılın ortasında Ege'deki adalarla Trakya ve Asya sahilindeki şehirlerin neredeyse tümünü içeriyordu.

Birliği Aristides örgütlemişti, fakat ilk seferlerine Miltiades'in oğlu Kimon komuta ediyordu. Perslere ve onları destekleyen Yunanlara karşı harekât, 460'ların başında Küçük Asya'nın güney kıyısındaki Eurymedon Nehri [Aspendos'un yakınındaki Köprüçay] ağzında Perslere karşı yapılan önemli bir kara ve deniz savaşı ve Atina ile mühim bir bağlantısı olup, Atina ile Hellespont arasındaki yol üzerinde bulunan kuzey Ege'deki Skiros'un [İskiri] 470'lerin ortalarında ele geçirilmesi gibi Atina'ya özellikle yararlı olan hareket dahil (bu, Limni ve İmroz ile birlikte Atina'nın kuzey Ege'yi kontrolünün başlıca dayanağı haline gelmiştir), Tukidides'in bahsettiği ilk olaylar arasındadır. Atina daimi savaş hali anlamına gelecek şekilde kalıcı bir ittifak kurdu ve her sene gemi ve haraç talep etti, böylece diğer şehirler üzerindeki gücünü daha önce görülmemiş bir şekilde artırmaya başladı (haraç yakın doğu imparatorluklarında alışıl-

Resim 10. Delos: Aslanlı teras (7. yüzyıl).

mış bir uygulamadıydı ama Yunanistan'da alışılmış bir şey değildi). Bu durum belki 470'lerin sonunda Naksos'ta, 465/464-463/462'de Taşoz'da bastırılan isyanlara neden oldu ve sonunda neredeyse tüm üye devletler her sene tayfasıyla birlikte gemi tedarik etmektense haraç ödemeyi daha az sıkıntılı buldu. Başlangıçta üyelerin özgür bir ittifakın üyesi olduğu varsayılıyordu; fakat Sovyet dönemindeki Rusya ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Atinalılar müstakil devletlerin müstakil varlığını asla yok etmese bile giderek özgürlüklerini çeşitli şekillerde ihlal ediyordu.

MÖ. *yaklaşık* 465/464 ile *yaklaşık* 456/455 arasında Sparta Messinya'daki bir ayaklanmayı halletmek zorundaydı; Sparta yanlısı Kimon'un yönetimindeki Atina Sparta'yı destekleyen müttefikler arasındaydı, ama onun yokluğunda bir grup demokrat ve Sparta karşıtı politikacı baskın çıktı, Spartalılar Atinalıları kovdu, Atinalılar da Kimon'u sürgün etti. Perikles ve diğerlerinin yönetimi altındaki Atina Sparta'dan ayrılıp Argos ve Tesalya ile ittifak yaptı ve 450'lerde Perslere karşı savaşa devam ederken Yunanistan'da da (bazen Birinci Peloponez Savaşı denilen hadisede) gücünü arttırmaya koyuldu. Perslere karşı savaş birliği önce Kıbrıs'a, sonra da (Perslere karşı bir ayaklanmayı destekleme çağrısını kabul ettiği ve Yunan tüccarlarını iki yüzyıldan beri cezbeden) Mısır'a ve Fenike'ye götürdü;

fakat Mısır'daki sefer 454'te felaketle sonuçlandı. Yurda yakın yerlerde Atinalılar Egine'yi birliğe girmeye zorladı, Korint Kıstağı'ndaki Megara'nın bağlılığını kazandı ve çeşitli yerlere, en önemlisi Böotya ile Delfi'nin içinde bulunduğu bölge olan Fokis'in kontrolünü ele geçirdiği seferler yaptı. Yüzyılın başından beri Pire'yi liman kasabası olarak geliştiriyordu, şimdi de Atina'yı Pire ile denize erişimi olan tahkim edilmiş tek bir alan içerisinde birleştiren uzun surlar inşa etti.

Fakat Mısır'daki sefer başarısızlıkla sona ererken Yunanistan'daki genişleme de artık sona ermişti ve 454'te Atinalıların birliğin hazinesini Delos'tan Atina'ya nakletmesine yol açan şey muhtemelen bir Pers dirilişi korkusuydu. Bunun bir neticesi 453'ten itibaren "Atina Haraç Listeleri"nin, yani tanrıça Athena'ya sunum şeklinde verilen ve tarihçilere kolaylık olacak şekilde toplam üzerinden değil, her üyenin ödediği üzerinden hesaplanan, her yılki haracın 1/60'ı listelerinin yazılmasıydı. Kalan parçalardan bunların restore edilmesi Herkülce bir iştir ve mevcut yeniden yapılandırmanın her ayrıntıda doğru olmasını ummak fazla iyimser olup bunlar farklı üyeler tarafından ödenen miktarların ve hangi üyelerin hangi yıllarda ödeme yaptığına iyi bir kanıt sunar. Yaklaşık olarak aynı zamanlarda müttefiklerin toplantıları kesilmiş görünüyor; bundan böyle birliğin siyasetine tek başına Atina karar vermişti.

Kimon 461'de sürgün edildi ve 451'de geri döndü; Atina ile Peloponezliler arasındaki beş yıllık barış belki de onun işiydi. Ardından Kıbrıs'a bir başka sefer yaptı, fakat öldürüldü; ondan sonra Perslere karşı başka bir fiilî savaş hali duymuyoruz. 4. yüzyıldan itibaren Atina ile Persler arasındaki, Persleri Ege'den ve Küçük Asya'nın batısından dışlayan Kallias Barışı'nı herkes biliyordu.[3] Fakat bu 5. yüzyılın, 5. yüzyıldan daha iyi bir kanıtı olmayan birkaç belgesinden biri gibidir ve ben fiilî savaş durumu sona erdiği halde Kallias Barışı'nın 5. yüzyılın görkemleriyle 4. yüzyılın utançları arasındaki zıtlığı daha belirgin kılmak için 387/386 Antalkidas Barışı'ndan sonra icat edildiği hakkındaki azınlıkta kalan görüşe katılıyorum.

3 Tercüme edilmiş kanıt: Fornara 95.

Delos Birliği'ne ne oldu? İlk haraç listeleri 450'lerin sonuyla 440'ların başında ödemelerdeki önemli düzensizlikleri gösteriyor; eğer elimizdeki yeniden yapılandırma doğruysa 449/448'de hiç haraç toplanmamıştı. Atina'nın Küçük Asya'daki Eritrae [Çeşme yakınlarındaki Ildır Köyü] için muhtemelen 450'lerin sonundaki bir kararnamesi Panatina'daki tekliflerle ilgili olup, demokratik bir anayasa dayatıyor ve Perslere kaçan adamlardan bahsediyor (tercüme edilen iki yeniden yapılandırma Fornara 71), o yüzden Persler en azından o kadarıyla Atina'nın firarilerini teşvik etmiş görünüyor. Atina'nın müttefiklerin özgürlüğü üzerinde etkili olmasının çeşitli işaretleri yüzyılın ortalarında belirir: (kışkırtma ve fırsat olduğunda) anayasaya müdahale (Atina bunu sistemli biçimde yapmamıştır, fakat 5. yüzyılın ikinci yarısında demokrasiyle Atina arasındaki bağlantılar, oligarşiyle de Sparta arasındaki bağlantılar bir arada olma eğilimindeydi); bazı dava kategorilerinin yerelden Atina mahkemelerine aktarılması; müttefiklerin Atina festivallerine katkıları; klerukyaların, yani müttefik bir devlette toprak verilen Atinalıların tesis edilmesi ve zengin Atinalılara müttefik topraklarda arazi sahibi olma fırsatı verilmesi (normalde orada yalnızca o devletin yurttaşları toprak sahibi olabilirdi). Haraçsız bir yıl olduysa bu, bizzat Atinalıların birlikle ne yapacaklarına emin olmadıklarını gösterebilir; Plutark Atina'nın, Spartalılar katılmayı reddettiği için toplanamayan ve Delos Birliği'ni tüm Yunanların birliği şeklinde genişletme niyetindeymiş gibi görünen bir kongre teklifinden bahseder[4] fakat netice kesinlikle, düzenli çatışma olmasa bile birliğin haraç ve Atina kontrolüyle devam etmesiydi. 447/446'da Atina akropolisinde Atina'nın altın ve fildişi heykelinin evi olan Partenon'u, büyük bir giriş binası olan Propilae'yi, dışarıdaysa Athena Nike (zafer tanrıçası) tapınağını kapsayan önemli bir inşaat programı (Resim 11) başladı. Erehteyon belki de Nikyas Barışı'ndan sonra başlatıldı ve yüzyılın son on yılında bitirildi. Bazı metinler iddia etse de, Perslerin yıktığı tapınakların 447/446'ya kadar kasıtlı olarak harap bırakılmış olması mümkün değildir. Akropolisin aşa-

4 Plut. *Per.* 17.

Resim 11. Atina: akropolis; solda Propilae, geride Erehteyon, sağda Partenon (hepsi 5. yüzyılın ikinci yarısından), ön planda Herodes Attikus'un Odeum'u (MS. 2. yüzyıl) [© P. J. Rhodes].

ğısında güneydoğuda özellikle Perikles'e ithaf edilen Odeum bu dönemin diğer binaları arasındadır. Bu maksatla Delos Birliği hazinesinden doğrudan fon aktarımı olup olmadığı biliniyor fakat Atina'nın başka şekilde sübvanse edilmesiyle Birlik doğrudan olmasa da dolaylı olarak katkıda bulunmuştur; Plutark Perikles'e bu hususta karşı çıkıldığını, onun da, Atina müttefikleri Perslerden koruduğu sürece onlara paranın nasıl harcandığının hesabını vermek zorunda olmadığı cevabını verdiğini söylüyor.[5] Daha önceki bazı binalar özel bağışlar sayesinden inşa edildi. Atinalılar tüm maliyetleri kendileri üstelenmeseler bile bunlar meclisin karar verdiği ve alenen tayin edilen amirler kurulu tarafından yönetilen kamu binalarıydı.

447/446'da Atina bir dizi krizle karşılaştı: Böotya isyan etti ve Atina orayı kaybetti; bunu birliğin ilk üyeleri arasında olan Euboea kentleri izledi; Perikles büyük bir orduyla oradayken Megara da ayaklandı ve Sparta kralı Plistoanaks yönetimindeki Peloponezliler Attika'yı istila etti. Perikles geri döndü; belki

5 Plut. *Per.* 12-14.

de özel bir görüşme neticesinde Peloponezliler Elefsis'in ötesine ilerlemedi. Rüşvet almak fena kabul ediliyor ama iyi bir nedene dayanırsa sorun olmuyordu; her iki tarafta da Perikles'in Plistoanaks'a rüşvet verdiğine inanılıyordu; Plistoanaks Spartalılar tarafından sürgün edildi fakat Atinalılar Perikles'in o yılki hesaplarına "gerekli masraflar için" on talent dahil ettiği hikâyesini anlatmaktan mutluydu. Peloponezliler çekildikten sonra Perikles Euboea'yı geri aldı. 446/445'te, Atina'nın Yunan anakarasındaki kazançlarının çoğundan vazgeçtiği ve Yunan dünyasının Atina ve Sparta bloklarına bölündüğünün resmen kabul edildiği Otuz Yıllık Barış yapıldı.

Yüzeysel olarak bu Sparta için bir zafer gibi görünüyordu, fakat sonrasında Atinalılar Sparta'nın sahasına doğru genişleyemeseler bile başka her yere genişlemeye devam edebileceklerini düşündüler. Batıda muhtemelen 446/445 yılında İtalya'daki Sibaris'i güçlendirip orayı Thurii olarak yeniden kurdular ve Neapolis'in [Napoli] yeniden kurulmasına müdahil olup diğer şehirlerle ittifak yaptılar; Trakya'da (daha önceki teşebbüslerden sonra) 437/436'da Strimon Nehri ağzında Amfipolis'i kurdular; Yunanistan'ın kuzeybatısında belki de 430'ların başında Amfilohya Argos'unun yeniden kurulmasını desteklediler; yine 430'larda Perikles Karadeniz'in güney kıyısında bir sefere önderlik etti ve Atina, tahıl kaynağı bakımından önemli olan Bosporus Krallığı (Kırım) ile ittifak yaptı. Bu olayların kanıtları çok bütünlüklü değildir; Tukidides yalnızca Atina'nın Delos Birliği'ne hâlâ gemi katkısında bulunmaya devam eden birkaç üyeden biri olan Miletus'u Sisam'a karşı desteklediği 440-439'daki bir savaşı anlatır. Sisamlılar Perslerden (eğer olduysa Kallias Barışı'nı ihlal ederek) yardım alıyordu, Sparta da (Otuz Yıllık Barış'ı ihlal ederek) onları desteklemeyi düşünüyordu, fakat Peloponez Birliği'ndeki müttefiklerini ikna edemedi; ancak ciddi şekilde karşı çıkılmasına rağmen Atina kontrolü geri almayı başardı ve muhtemelen demokratik bir anayasayı dayattı.

Atinalılar muhtemelen öncelikle gücü ve şanı düşündüğü ve ekonomik kazançlar esas amaçtan çok yan ürün olduğu hal-

de, imparatorluk Atina'ya özellikle haraç ve üyelerin topraklarındaki arazilere erişim yoluyla ekonomik kazançlar getirmişti. Muhtemelen 420'lerde[6] Atina ağırlık, ölçü ve sikkelerinin kullanımı üzerindeki ısrar bütün olarak imparatorluk için kolaylıktı, ancak bu kendi standartlarını sürdürmesi önlenen devletlerin gururunu ayaklar altına almak anlamına gelecekti. Üye devletler teorik olarak ayrı ve bağımsız kalsa ve Atina onların işlerine sistematik bir şekilde müdahale etmese bile, belli durumlarda uygun görülüyorsa daima bunu yapmaya istekliydi. Din Yunan sivil yaşamının bir parçasıydı ve üyelerinin Atina festivallerine katkı yapması beklenen imparatorluğun dinsel bir boyutu vardı. Bağlılığını sürdürmesinde Atina'nın istekli olduğu üyelere faydalar sağlanabiliyordu: 420'lerde Makedonya sahilindeki Methone'ye Karadeniz'den belli bir miktar tahıl ithal etmesi için özel bir izin verilmişti ki, bu diğer şehirlerin bunu yapmasına müsaade edilmediğini gösterir.[7] Tukidides Atinalıları güçleri hakkında dik başlı konuşur şekilde temsil ediyor ve üyelerin onların muamelesine içerlediğini düşünüyordu;[8] bazı modern tarihçilerse demokratlar üyeliğin (güvenli ve müreffeh bir Ege ile Atina donanmasıyla bağlantılı istihdam imkânları dahil) yararlarından faydalanırken yalnızca üst sınıf oligarkların buna içerlediğini düşünmüştü. Kuşkusuz yararlananlar kendi şehirlerinde güçlü bir konumda bulunan ve Atina'nın desteği olmazsa olmaz olan demokrat liderlerdi; fakat genelde Tukidides'in görüşü, fazla basitleştirilmiş de olsa, muhtemelen hakikate diğerlerinden daha yakındır.

Demokratik Atina

Kleistenes'in yeni yapıları Atinalılara politik katılım pratiği ve isteği sunmuştu; Temistokles'in oluşturduğu büyük donanma, bunun Salamis'teki başarısı ve Delos Birliği'nin geliştirilmesinde kullanılması kürekçileri teşkil eden en fakir yurttaşla-

6 Fornara 97.

7 Fornara 128. 34-41.

8 Müttefiklerin içerleyişi: örneğin Tuk. I. 75.

ra diğer şehirlerde sahip olduklarından daha güçlü bir aidiyet ve değerli oldukları hissi sağlamıştı. Pers Savaşları'ndan sonra Temistokles Sparta baskısına karşı direnişten ve şehirle surları yeniden inşa etmekten sorumluydu ve onu Sparta karşıtı bir ışık altında betimleyen çeşitli hikâyeler vardı; fakat o ve Delos Birliği'nin örgütleyicisi Aristides, Kimon'un gölgesinde kalmıştı. Bu, 470'lerde onun sürgün edilmesine yol açtı; Argos'ta bir dönemden sonra Spartalı Pausanias ile ilişkide olmakla suçlandı, önce batıya doğru ama sonunda Ege üzerinden Perslere kaçtı. "Medcilik" ile yani Perslerle haince işbirliğiyle suçlandı (Yunanlar Perslerden genelde Medler diye bahsederdi) fakat ironik bir şekilde, o kendisine suç isnat edildikten hemen sonra suçlu hale gelmiş gibi görünüyor.

Kimon Taşoz'a karşı savaşa kadar Atina'da egemen olarak kalmıştı; bu savaşın sonunda Makedonya'yı kurtarmak için rüşvet almakla suçlanmış ama sonra aklanmıştı. Sparta Messinyalılara karşı yardım için kapısını çalınca yardım etmek istemiş, Efialtes buna karşı çıkmış ama o dört bin askerle yardıma gitmişti. Onun yokluğunda, 462/461'de yükselişe geçen Perikles'in desteklediği Efialtes arkonların öneminin azaldığı ve generaller yükseldiği için gücünün gerekçelendirilmesi zorlaşan eski arkonlar konseyine, Areopagus'a saldırdı ve muhtemelen memurların kontrol edilmesi ile ve devlete karşı önemli suçlarla ilgili politik öneme sahip yargısal yetki organlarını oradan başka kurumlara aktardı. (Belki de Temistokles'i suçlayıp Kimon'u beraat ettiren Areopagus'tu.) Bunu 450'lerde arkonluğun en yoksul olanlar dışında tüm yurttaşlara açılması, ikinci derecedeki özel davalara mahallinde karar veren gezgin yargıçlar kurumu, jüri hizmeti için ödeme yapılması, ardından çeşitli sivil makamlar, nihayet MÖ. *yaklaşık* 400'de meclise katılım için ödeme yapılması ve 451/450'de Perikles'in işi olan ve yurttaşlığı Atinalı anne ve Atinalı babaya sahip erkeklerle sınırlayan (muhtemelen Atina yurttaşlığının nimetlerinden yalnızca hakikaten Atinalı olanların yararlanılması gerektiği görüşünü yansıtan) bir yasa takip etti; Peloponez Savaşı'nın başında Atina'nın belki de 60.000 erkek yurttaşı vardı. Değişiklikler çeliş-

kiliydi. Kimon (rivayete göre hem Sparta yanlısı hem de anti-demokratik olmaktan dolayı) sürgün edilmiş, Efialtes suikasta uğramıştı ve birkaç sene sonra bundan bir şey çıkmasa da bir oligarşik komplo söylentisi çıktı.

Eshilos'un tragedyalarında bu gelişmelerin yansımaları mevcuttur. 473/472'deki *Persler*'de Perikles *choregos*, yani üretim için ödeme yapan zengin yurttaştır; bu alışılmadık bir şekilde Perslerin 480'deki yenilgilerine olan tepkisini ele alıyor ve ismini vermeden Temistokles'in (sürgün edilişinden önceki ya da sonraki) rolünü vurguluyordu. Muhtemelen 464/463'te *Hypermestra'nın Yargısı*'nda, efsanevi Argos'u ve onun kralını acayip demokratik bir şekilde tasvir ediyor ve 604. satırda oy vermek için kalkan "halkın güçlü eli" (*demou kratousa cheir*) belki de *demokratia* kelimesinin daha yeni türetildiğini gösteriyordu. 459/458'de *Eumenides*, Areopagus'u cinayet mahkemesi (Efialtes'in reformundan sonra kalan bir rol) olarak sunuyor ve 681-710 arasındaki satırlarda bunu tarihçiler Eshilos reformcuları (beklememiz gerektiği gibi) destekliyor muydu, yoksa onlara karşı mı çıkıyordu konusunda anlaşmazlığa düşecek şekilde anlatıyordu. Diğer taraftan 469/468'de muhtemelen Eurimedon'daki zafere cevaben arkon, Kimon'u ve generallerini trajik rekabeti yargılamaya çağırdı, onlar da ödülü Eshilos'a değil, genç Sofokles'e verdi.

Drako, Solon, Pisistratus, Kleistenes, Efialtes ve Perikles, hepsi de Atina'nın siyasal gelişimine katkıda bulunmuştu. Atina'da olanların çoğu başka yerlerde paralelliklere sahip olsa bile, 5. yüzyıl ortalarında Atina diğer şehirlerden ileri gitmişti ve bilinçli bir şekilde demokrat olup, Delos Birliği'ne üye devletlere demokratik değişiklikler dayatabiliyordu. Ben Atina'yı yalnızca Efialtes ve Perikles'in daha demokrat yapmaya çalıştığına inanıyorum; *demokratia* terimi belki de 460'larda türetilmiş olup, bunu demokratik olmayan, monarşi de olmayan rejimler için olumlu ve olumsuz *aristokratia* ve *oligarchia* izlemiştir. Hemen herkesin demokrasiyi onayladığı iddiasında bulunduğu ancak terimin çeşitli şekillerde yorumlanabildiği bizim dünyamızın tersine, Klasik dönemde her Yunan demokrasiyi onaylamıyor-

du. Yunanistan'da klasik dönemde demokrasinin ana özellikleri bir şehrin tüm ya da neredeyse tüm (özgür, yetişkin, erkek) yerli sakinlerinin belli bir ölçüde siyasi güç sahibi yurttaş olması, oligarşik devletlerinse en yoksulları güçten mahrum bırakması, vasıflı tüm yurttaşlara açık olan meclis sık sık toplanıp birçok karar alırken, oligarşik devletlerin mecliste sıradan yurttaşların gücünü (örneğin öneride bulunma hakkını), meclisin de otoritelere karşı gücünü (küçük bir konseye ya da memurlara daha fazla iktidar izni vererek) sınırlamasıydı. Başka yerlerden göç eden (Atina'da "göçmen" ya da "birlikte yaşayanlar" anlamına gelen metikler, yani *metoikoi* olarak bilinen) sakinler ancak istisnai durumlarda yurttaş olabilirdi.

Atina'nın standart bir konsey ve meclis modeli vardı: Beş yüzler konseyi bir yıllığına atanmış temsilî bir kurumdu. En azından Efialtes'in zamanından itibaren bir kabileden elli üye yılın onda biri için nöbetleşe *prytaneis* oluşturuyordu ("pritany", başkanlık kurumu ve daimi komite). Muhtemelen 430'ların sonunda yurttaşlar meclisi yılda kırk toplantı yapıyor, ek toplantılar da yapabiliyordu. Yalnızca konseyin gündeme koyduğu konulara karar verebiliyordu; fakat konsey belli tekliflerde bulunabiliyordu, ancak bunu yapmak zorunda değildi ve mecliste her yurttaş konuşabiliyor ve bir teklif ya da zaten getirilmiş bir teklife değişiklik önerisi getirebiliyordu. Karar çoğu durumda sayılmayan ama kaldırılan ellerden tahmin edilen basit çoğunlukla veriliyordu (fakat bireyleri etkileyen kararlar için altı bin yetersayı gerektiren oylamalar yapılıyordu). Programı ve disiplini olan siyasal partiler yoktu; ortalama yurttaşlardan daha aktif olan ve politikadan kişisel bağlantılara kadar çeşitli nedenlerle az ya da çok sadık destekçi cezbeden önde gelen (kaçınılmaz olarak zengin) siyasetçiler vardı; ne kadar egemen olursa olsun hiçbir lider meclisin her zaman kendi istediği gibi oy vermesini garanti edemezdi.

İdare (birkaç kâtip ve kamusal köle dışında) profesyonel idareciler tarafından değil, hayatlarının bir yılını belli bir konumda hizmet etmeye adayan gönüllü yurttaşlar tarafından sağlanıyordu. 5. yüzyılda çoğu makam Solon'un dört sınıfından üst-

teki üçüne açık olup, en alttakine açık değildi (4. yüzyılda daha az bir nüfusla bu sınırlandırma teoride kaldı, artık uygulanmıyordu). İş farklı memur ya da kurullara (genelde her kabileden bir kişi olmak üzere on kişilik kurullara) verilen birçok farklı göreve bölünmüştü; bu becerikli bir adamın iyilik yapmasına ya da beceriksiz bir adamın kötülük yapmasına pek olanak vermiyor, yurttaşların dahil edilmesi işin yapılması için en iyi adamların bulunmasından daha önemli sayılıyordu. Konsey idarenin merkeziydi ve kurulların birçoğu konsey üyeleri arasından atanıyordu. Konseye ve sivil makamların çoğuna atama kura ile yapılıyordu ve aynı konuma yeniden atama olmuyordu (fakat en azından 4. yüzyılda insanlar konseyde iki kere, heveslilerse birkaç sene içerisinde birkaç pozisyonda hizmet edebiliyordu). Generalliğe ve diğer askerî makamlara atamalar seçimleydi ve yeniden atanmaya yasak yoktu; Kleistenes tarafından tesis edildiğinde diğer memurlar gibi generaller de her kabileden bir taneydi; fakat her kabile mutlaka iyi bir general temin edemeyebiliyordu; MÖ. *yaklaşık* 440'tan itibaren istisnalar mümkün oldu ve 4. yüzyılın son çeyreğinde kabile bağlantısı terk edildi. Makam sahipleri makama gelmeden önce (makama uygunluklarından çok iyi yurttaş olma niteliklerinin) soruşturması demek olan *dokimasia*ya, makamı bıraktıktan sonra da mali (*logos*) ve genel muhasebeye (*euthynai*) tabiydi.

Vergiler çoğunlukla dolaylıydı (satış vergileri ve benzeri), çoğunlukla da devlet memurları tarafından değil, bir yıllık sözleşme için teklif veren ve devlete ödemek zorunda oldukları miktardan fazla toplamayı uman mültezim birlikler tarafından toplanıyordu. Her sene zenginler donanmadaki bir geminin kumanda ve finanse edilmesi ya da bir festivaldeki bir grup icracının rekabet ortamı içerisinde idare ve finanse edilmesi şeklinde "liturjilere" (kamu hizmetlerine) gönüllü oluyor ya da bunları yapmaları kendilerine dayatılıyordu; daha fazla para lazım olduğunda zenginler *eisphora* denilen bir varlık vergisiyle ve gönüllü bağışlarla (*epidoseis*) da mükellefti.

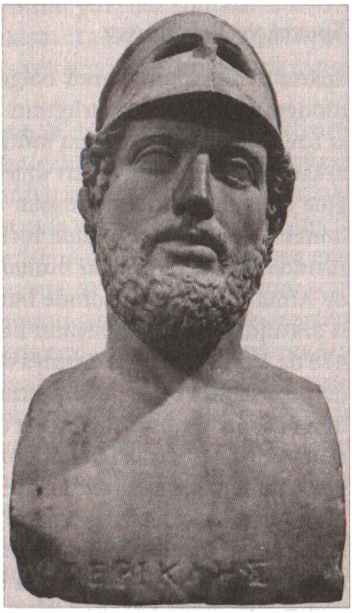
Adalet alanında Solon'un münferit memurların hükümlerine karşı başvuru sistemi, çoğu durumda memurun basitçe da-

vanın usule uygun olduğunu kontrol edip, sonra da kendisinin başkanlık ettiği, ama yol göstermediği bir jüri mahkemesine (*dikasterion*) götürdüğü bir sisteme dönüşmüştü. Jüriler büyüktü (yılda 6.000 kişilik bir heyetten en küçüğü 201 kişiyi buluyordu). Uzman avukatlar yoktu, konuşma yazarı [*speech-writers*] tutabilme ve zamanlarını destekleyici konuşmacılarla paylaşma imkânları olsa da davacıların davalarını savunmaları bekleniyordu. Hiçbir mahkeme bir günden fazla sürmüyordu. Solon'un her yurttaşın dava edebildiği kamu davalarıyla zarar gören tarafın ya da ailenin bir üyesinin dava edebildiği özel davalar arasındaki ayrımı devam ediyordu ve gezgin yargıçlar toplam on drahmiye kadarki özel davalara jürisiz karar veriyordu. "Sıradan suçlular" (eşkıya ve benzerleri) eğer açıkça suçluysalar ve suçlarını itiraf ettiyseler iş kestirmeden halledilebiliyordu ve bazı suç kategorileri için özel prosedürler vardı.

Bu gayet doğrudan bir demokrasiydi: Mecliste kararlar isteyip de katılabildiği kadar çok sayıda yurttaş tarafından alınıyordu; bunlar her sene isteyip de katılabildiği kadar çok sayıda yurttaş arasından seçilenler tarafından yürütülüyordu; jüri kararları profesyonel avukatlara değil, amatör memurlara, davacılara ve büyük jürilere bağlıydı. Kaçınılmaz olarak katılım zenginler ve/veya merkeze yakın oturanlar için daha kolaydı, fakat konseyin temsilî temeli ve mütevazı harçlıklar bunu hafifletiyordu. Bizim bakış açımızdan sistemin zaafları vardı: Meclisin tüm kararları tutarlı bir politikayla uyumlu değildi; yönetim etkinlikten çok katılıma değer veriyordu; mahkemeler yasayı farklı durumlarda mutlaka istikrarlı bir şekilde uygulamıyordu ve tanınmış kişiler için yasadışı davranışla başka yönden tatmin edici olmayan davranış arasında bariz bir ayrım yoktu. Ancak güçlü tarafları da vardı: Birçok yurttaş katılıyordu (isteyip de katılabilenler yıllar içinde önemli bir deneyim kazanabiliyordu ve egemen sınıfla geriye kalanlar arasında uçurum yoktu); dava etme davacıların çaba ve teşhirini gerektiriyordu fakat ucuz ve çabuktu ve birçok yurttaş bundan yararlanıyordu. 5. yüzyılda Peloponez Savaşı'nın son yıllarına kadar, aksi halde Atinalıların kendilerinin ödemesi gereken şeyler için ödeme

yapan Delos Birliği'nin haraçlarıyla Atinalıların masraflarını karşılamaya yetecek parası vardı.

Tukidides Perikles'in Atina'sını "teoride demokrasi, ama aslında birinci adamın yönetimi" olarak görüyordu.[9] Bu bir hüsnükuruntuydu: Perikles (Resim 12) 450'lerden 429 sonbaharındaki ölümüne kadar kesinlikle en önde gelen politikacılardan biriydi, fakat Atina'da ne o, ne de bir başkası siyaseti kontrol edebiliyordu. Sık sık general olarak, ama yıllık seçime tabi onlar kurulundaki biri şeklinde hizmet etti ve makam ona kent içerisinde pek az resmî güç sağlıyordu. İlk başta Kimon; 440'larda, *yaklaşık* 443'te sürgün edilene kadar (o sıralarda başka sürgünler de olmuştu) Melesias'ın oğlu Tukidides (belki de Kimon'un kayınbiraderi ve tarihçinin dedesi), önceden tanınır olmayan ailelerden gelen ve ona saldıran demokratlar ve 430'ların başında onunla ilişkide olan kişiler olmak üzere rakipleri vardı. Akropolisteki binaların genel denetçisi olan heykeltraş Fidias, filozof Anaksagoras gibi çeşitli alanlarda faal olan adamlarla bağlantılara sahipti. Kendisi çok sayıda konuşma yapmış ve çok sayıda kararname önermiş değildi, fakat Atinalılar tarafından o on yıllarda yapılan çeşitli şeylere dahil olmuştu ve Atinalılar tutarlı politikalar izlediyse bunların onun onayladığı ve savunduğu politikalar olduğuna hükmetmek mantıksız değildi.

Resim 12. Britanya Müzesi: Perikles'in büstü (bronz orijinalinin Roma kopyası).

9 Tuk. II. 65. ix.

Sparta ve Peloponez

Spartalı yurttaşların kendi bölgelerinin nüfusu içinde azınlık olduğu ve helotların varlığının onların askerî bir yaşam tarzı üzerinde yoğunlaşmasını mümkün ve gerekli kıldığı, bunun arkaik dönemde bile onları diğer Yunanlardan ayırdığı gerçeğine rağmen, Spartalı yurttaşlar o sırada daha sonraki gibi içe dönük ve bilinçli bir şekilde zorba değillerdi. Pers Savaşları sırasında, 490'da Maraton muharebesine vaktinde gelmeseler de Atina'ya yardım vaadinde bulunmuşlardı ve 480-478 yılları arasında Yunan direnişinin lideri kabul ediliyorlardı. Fakat 478'de Kral Leotikidas Tesalya'da rüşvet almakla suçlanmıştı, naip Pausanias da kendisini Bizantium'da sevilmez hale getirdikten sonra Delos Birliği Atina önderliği altında örgütlendi ve müttefikler bir başka Spartalı komutanı reddetti. Karar oybirliğiyle alınmamış olabilir, fakat Sparta reddedilmeyi kabullendi ve bu daha az hırslı bir Sparta'nın ilk işaretiydi. Ege'de daha başka maceralardan sonra Pausanias tekrar Sparta'ya çağırıldı, hem Perslerle hem de helotlarla haince ilişki kurmakla suçlandı, bir mabede kaçınca aç bırakılarak öldürüldü.

Argos Sparta üstünlüğünü asla kabullenmiş değildi ve 480-479'da Sparta önderliğinde Perslere karşı direnişe katılmayı reddeden devletlerden biriydi; 494'te Sparta'ya karşı ona tabi olmadan alınan bir yenilgiden sonra belki de yurttaş kitlesinin genişletilmesini içeren bir değişiklik temelde Sparta karşıtı olan düzenlemeyi değiştirmemişti. 470'ler ve 460'larda Sparta'nın batıda Elis'ten, Arkadya üzerinden Argos'a kadar Peloponez'de bulaştığı karışıklık ve çatışmalarla ilgili elimizde çok az kanıt var. Elis ve Arkadya Mantinea'sında *synoikismos* raporları vardır; Argos'ta eski egemen sınıfın oğullarının kendilerini yeniden ortaya koydukları söyleniyordu; Atinalı Temistokles sürgün edildikten sonra bir süre Argos'ta üslenmişti, fakat (belki de onların yeniden ortaya çıkışından sonra) Sparta onu Pausanias ile haince ilişkide olmakla suçlayınca kendisini orada güvende hissetmedi. Buna rağmen *yaklaşık* 462/461'den itibaren Argos'un demokratik Atina ile arası iyiydi; o sıralarda yurt-

taş kitlesi yeniden örgütleniyordu; yüzyılın sonralarında Argos demokratik olduğunu açıkladı. Ya ikinci bir değişiklik olmuş ya da geri gelen egemen sınıf kendisini demokratik harekete uydurmuştu.

Sparta'ya dert yurdun yakınında, bir depremin birçok yurttaşını öldürüp, sayısını asla geri gelmeyecek şekilde azaltmaya başlattığı ya da bunu hızlandırdığı ve helotlarla Messinya'daki *perioikoi* arasında bir isyanın patlak verdiği *yaklaşık* 465/464'te geldi. Atina'nın Sparta'nın yardımına gelen müttefiklerin arasında olduğu, ancak kovulup sonra da Sparta ile ittifakını sonlandırdığı on yıl süren bir savaştan sonra birçok Messinyalıya Peloponez'den çıkmak için geçiş izni verildiği ve bunların Atinalılar tarafından Korint Körfezi'nin kuzey tarafındaki Navpaktos'a yerleştirildiği bir anlaşma yapıldı. Belki de Messinya'da devam eden müdahaleleri nedeniyle Spartalılar Atina'ya karşı Birinci Peloponez Savaşı'nın başlangıç yıllarına dahil olmadı; fakat *yaklaşık* 457'de anavatanları olduğu rivayet edilen orta Yunanistan'daki Doris'i desteklemeye gittiklerinde Atinalılar dönüşlerini engelledi, onlar da Böotya'da bulunan Tanagra'da savaşıp kazandı. Atinalılar için bu kısa vadeli bir başarısızlıktı; Böotya'ya dönüp orayı işgal ettiler, kısa süre sonra da Peloponez'in etrafında dolaşan bir Atina keşif gücü Spartalıların Giteum'daki tersanesini yaktı.

450'lerin sonunda Atinalıların durumu pek iyi değildi ve 451'de Peloponezlilerle beş yıllık bir barış yaptılar. Aynı sene Argos Sparta ile otuz yıllık bir barış yaptı ve ardından gelen dönemde zenginleşti. Delfi ile ilgili anlaşmazlık beş yıllık barışı teknik olarak ihlal edilemez hale getirmişti çünkü Sparta ile Atina ayrı ayrı müdahale edip, birbirlerine karşı savaşmadılar; fakat 447/446'da Atina'nın Megara'nın ayrılması gibi bir sorunu söz konusu olunca Sparta Peloponezlilerin Attika'yı istilasına önderlik etti. Bunu 446/445'teki, Atina'nın anakaradaki kazançlarının birçoğunu yitirdiği ancak geniş Yunan dünyasındaki hırslarını sınırlandırmak zorunda hissetmediği Otuz Yıllık Barış izledi. Sparta'nın 440-439'da Atina'ya karşı Sisam'ı destekleyerek barışı ihlal etme teklifi Peloponez Birliği'ndeki müt-

tefiklerince reddedildi, bu da birçok Spartalının yola getirilemeyen Atina'yı endişeyle izlediğini gösteriyordu.

Güney ve Batı

Ege'yi güneye kapatan Girit, Homeros'un dediği gibi yüzlerce olmasa da birçok şehri olan büyük bir adaydı.[10] Yakın Doğu ve Kıbrıs'ı batı Akdeniz ile birleştiren ticaret rotaları üzerinde olduğundan karanlık çağda daha kuzeydeki yerlere göre daha az çöküş yaşamıştı. Arkeolojik kayıtlar MÖ. *yaklaşık* 600'lerde hâlâ açıklanamayan bir bozulmaya işaret etse de, arkaik dönemin başlarında müreffeh bir yerdi. Bazen Sparta kurumlarının Girit'ten kopya edildiği rivayet edilir: Klasik dönemin Giritlilerinin Dor olması, muhtemelen gözlenen benzerliklerin neden olduğu hatalı bir çıkarımdı; fakat Girit kentlerinin müstesna bir biçimde yazılı kanun üretmiş olduğu kesinlikle doğrudur. Adanın merkezinde[11] olan Gortina'daki kapsamlı bir kanun 5. yüzyıl ortalarında yazılmış, fakat daha eski olan kanunları büyük ölçüde yeniden üretmişti.

Klasik dönemde Girit'in Yunan dünyasının diğer kısımlarıyla olan ilişkisiyle ilgili son derece az kanıtımız vardır, birkaç kırıntı sessizliğin bir ölçüde yanlış yönlendirmeye neden olacağını gösterir. Herodot Giritlilerin anakaradaki Yunanların 480'deki Pers istilasına karşı destek için çağrıda bulundukları arasında olduğunu, ancak Giritlilerin Delfi'ye danıştıktan sonra bu çağrıyı reddettiklerini iddia eder.[12] Kendileri bu istilanın tehdidi altında değildi. 5. yüzyılın ortalarından kalma birkaç yazıt Argos'un Girit şehirleri olan Knossos ve Tilissos arasındaki bir yerleşimle yalnızca hakem olarak değil, sürekli bir çıkar sahibi olarak ilgilendiğini gösteriyor (haklı veya değil, orası onların ana şehri kabul ediliyordu).[13] 429'da Korint Körfezi'ndeki diğerlerini desteklemek için acil olarak gereken bir Atina fi-

10 Hom. *Il.* II. 649.

11 Fornara'dan, 88.

12 Hdt. VII. 169-171.

13 Fornara 89.

losu doğrudan oraya gitmeyip yol üzerindeki Girit'te bir savaşa katılmıştı.

Kirene ve Libya'nın doğusunda, Batı'da Kartaca ile Doğu'da Pers İmparatorluğu arasındaki diğer siteler Ege dışındaki Yunan kolonileri arasındaydı. Toprak verimli olup şehirler zenginleşmişti: Kirene 1.000 kilometre karenin üzerinde araziye sahip olan yalnızca on üç Yunan şehrinden biriydi. Kurucusu Battus, sonrasında anayasal bir hükümet biçiminin oluşturulduğu 5. yüzyıl ortalarına kadar süren bir kraliyet hanedanı kurmuştu. Bunun dışında bu şehirlerin 5. yüzyıldaki tarihi hakkında şair Pindar'ın zafer övgüleriyle bunlar hakkındaki eski yorumlar dışında pek bir şey bilmiyoruz. Kireneli Telesikrates 474 Pitya oyunlarındaki koşu yarışını kazanmış.[14] Kirene'nin son kralı IV. Anaksilas 462 Pitya oyunlarındaki araba yarışını kazanmış;[15] ondan önce Tebes'e kaçmış olan Demofilus'un bir isyanını bastırmış ve Pindar bir uzlaşma sağlamaya çalışmış (ne kadar başarılı oldu, bilmiyoruz); ondan sonra 460'ta Olimpiya'daki araba yarışını kazanmış. Bunların ötesinde hayal kırıklığı yaratan kırıntılar mevcuttur. MÖ. *yaklaşık* 454'te Mısır'daki felaketten kurtulan Atinalılar Kirene üzerinden kaçmış; 413'te Siraküza'yı desteklemek üzere yelken açan Peloponezliler Libya yerlilerine karşı bir savaşta destekledikleri Kirene ve Euesperides üzerinden gitmiş ama bir Kireneli Sicilya'daki yenilgiden sağ kurtulan Atinalılara yardım etmiş; Peloponez Savaşı'nın sonunda Spartalılar tarafından Navpaktos'tan çıkartılan Messinyalılar Kirene ve civarına gitmişti.

Sicilya ve güney İtalya'daki Yunanlar hakkında daha çok şey biliniyor. Sicilya'nın güney sahilindeki Gela'da 505/504'te bir tiranlık kuruldu ve 491/490'da iktidarı şehrin ileri gelen ailelerinden birinin üyesi olan Gelon ele geçirdi. 485/484'te doğu kıyısındaki Siraküza'nın kontrolünü ele aldı (Resim 2), çeşitli nüfus transferleriyle orayı güçlendirdi ve esas şehri (1.000 kilometre kareden fazla toprağı olan 13 Yunan şehrinden birisiydi) haline getirdi. Buradan 460'ların ortasına kadar Sicilya tarihine Gela'nın

14 Pind. *Pit.* ix.

15 Pind. *Pit.* iv, v.

Resim 13. Akragas: "Konkordiya tapınağı" (MÖ. *yaklaşık* 430).

batısında bulunan Akragas'taki (Resim 13) Theron ve ailesiyle ittifak, kuzey kıyısındaki Himera ve İtalya'nın parmak ucundaki Regium ile ise husumet içinde olan Gelon ve Siraküza'daki kardeşleri egemendir. Akragas Himera'yı ele geçirdiğinde kuzey ittifakı (Sicilya'nın batı ucunda küçük çıkarları olan, ama çıkarlarını artırmayı denemeyen) Kartaca'dan yardım istedi ve 480'de Kartaca Siraküza'nın, öbür türlü bunu yapabilecek olsa da, Perslere karşı Yunanistan'daki Yunanlara yardım etmesini imkânsız kılan büyük bir kuvvet gönderdi. Kartaca ve müttefikleri ağır şekilde bozguna uğratıldı; Regium Siraküza'nın yörüngesine sokuldu, Theron'un oğlu Trasidaeus da Himera'yı ele geçirdi.

Siraküza'da Gelon'un yerine (bir ara Siraküza'yı Akragas ile savaşa sokma tehdidinde bulunan ama buna meydan verilmeyen diğer kardeşi Polizalus ile sorunu olan) kardeşi Hieron geçti; 474/473'te kuzey İtalya'nın Etrüsklerine karşı ünlü bir zafer kazandı; fakat 470'lerin sonunda ve 460'ların başında tiranlıklar çöktü. Theron'un yerine geçen Trasidaeus MÖ. *yaklaşık* 472'de Akragas'tan atıldı; Hieron 467/466'da öldü ve bir yıl içinde son kardeşi Trasibulus Siraküza'dan çıkarıldı; Regium'daki tiranlık da sona erdi. Kendilerine büyük unvanlar

vermeseler bile bu batılı tiranlar büyük hükümdarlardı: Büyük oyunlarda Pindar ve diğerlerini onlara övgü yazmakla görevlendiren zaferler kazandılar ve büyük mabetlere adaklar adadılar. Hieron Siraküza'nın kuzeyindeki Katana'nın halkını kovdu ve oğlu Dinomenes'in yönetmesi için Etna olarak yeniden kurdu; açılış için Pindar (470'te) *Pityan 1*'i, Eshilos ise bir tragedya olan *Etna'nın Kadınları*'nı yazdı. Kentler müreffehti ve Yunan dünyasının en etkileyici tapınaklarından bazıları Sicilya'da yalnızca tiranların yönetimi zamanında değil, onlardan önce başlayıp sonra da devam eden daha uzun bir dönemde inşa edildi.

Tiranların devrilmesinden sonra karışıklıkların durulması, çeşitli nüfus hareketlerinin durması ve anayasal hükümetlerin kurulması zaman aldı, ama sonunda Siraküza şehirlerin en güçlü ve en iddialısı olarak kalacak şekilde elde edildi. 450'lerde ve 440'larda işler adanın içlerinde önemli bir güç oluşturan Sicel (Sicilya yerlisi) bir lider tarafından karıştırıldı, ama bir muharebede yenildikten sonra yalvar yakar Siraküza'ya kaçınca Korint'e gönderildi, sonuçta kendisini Akragas'a karşı savaşta buldu. Siraküza Akragas'ı mağlup etti; Duketius Sicilya'ya dönmek için savaştan yararlandı fakat gücünü yeniden toplayamadan öldü.

Güney İtalya'daki zenginliğiyle meşhur ("lüks, zevk ve eğlence düşkünü [*sybaratic*]" sözcüğünün kökeni olan) Sibaris şehri 510'da Kroton tarafından yerle bir edildi. Yeniden kurulması için sonuncusu belki de 446/445'te Atina desteğiyle olan çeşitli teşebbüsler oldu. Daha önceki sakinlerle yeni gelenler arasındaki çatışmayı yeni gelenler kazandı ve muhtemelen 444/443'te Atina himayesi altında yeni ismiyle (Thurii) taze bir başlangıç yapıldı. Temistokles'in batıyla ilgilendiğine dair küçük işaretler olsa da Atina daha önce batı Yunan dünyasıyla alakadar olmamıştı ama hemen hemen aynı zamanlarda Neapolis'in (Napoli) yeniden kurulmasında yer alıp Regium ve Sicilya'daki Leontini ile 433/432'de yeniden onayladığı ittifaklar yaptı. Thurii Sparta kolonisi Taras ile başarısız olacağı bir savaşa girişti; 430'larda Delfi'ye danıştıktan sonra Atina ile olan temel bağını kopardı. (Aka'nın kurduğu) Kroton belki de Thurii'ye muhalefet olarak diğer şehirleri "Aka" Birliği ile kendisine bağladı.

6

PELOPONEZ SAVAŞI
([435-]431-404)

Kökenleri

Tukidides Peloponez Savaşı'nın geçmişini kendi tarihinin I. Kitabında ele almış olup, II-VIII Kitap'ta 411 baharına kadar olan kısıtlı bir hikâyesini aktarmıştı. O noktada, savaşın sona ermesinden sonra da yaşadığı halde bize kalan metin bitiyor; diğer tarihçiler anlatımlarına oradan başladıkları için bizdekiler anlatılan neyse o olmalı. Uzantılardan biri olan, ömrünün çoğunu Spartalılara bağımlı halde sürgünde geçiren Ksenofon'un 362'ye (Peloponez Savaşı'nın sonuna, I-II. 2) kadar giden *Hellenika*'sı (Yunan tarihi) eksiksizdir. Tüm savaş için Diodorus Sikulus'un (XII. 33 - XIII) Eforos'a dayandığı ve esasında 411'e kadar Tukidides'in yeniden yazılmışı, ama sonrasında Ksenofon'dan bağımsız olup, 5. yüzyıl sonu ve 4. yüzyıl başı parçaları papirüs üzerinde bize kalan, iyi ve ayrıntılı gibi görünen *Hellenica Oxyrhynchia*'dan, yani Mısır'da bulunan Oksirinkus'taki Yunan tarihinden türeyen bir hikâyeye sahibiz. Önceki gibi, Plutark'ın bazı önde gelen kişileri anlattığı *Hayatlar*'ı ve yazılar var elimizde. Ayrıca Atina dramamız var; 404'ten daha eskisi pek olmasa da MÖ. *yaklaşık* 420 ila *yaklaşık* 320'ye kadarki bazı Atina mahkeme konuşmaları var elde.

Tukidides *pentecontaetia* anlatımıyla diğer anlatıyı kesmesini gerekçelendirmek için aktardığı 435-431 yıllarının savaşa yol açan ve açıkça ifade edilen "anlaşmazlık ve çekişmeleri" ile gizlenen "en gerçek neden" olan Atina'nın gücü ve Sparta'nın bundan korkmasını birbirinden ayırmıştı.[1] İki "anlaşmazlık ve çekişme"yi detaylı şekilde anlatır ve 432-431 arasındaki tartışmalarda diğer ikisinin ortaya çıkmasına izin verir.

Kuzey Yunanistan'ın batı sahilindeki Korkira (Korfu) Korint tarafından kolonileştirilmiş, sonra da anakaranın daha kuzeyinde olan Epidamnus'un [Dıraç] kolonileştirilmesinde Korint'e katılmıştı. Epidamnus'taki ihtilaf kente yapılan saldırıda yerli halka katılan üst sınıftan bazı adamların sürgün edilmesine yol açmıştı; Epidamnus yardım etmeyi reddeden (muhtemelen sürgünlerle daha güçlü bağları vardı) Korfu'ya, sonra da cevap veren Korint'e yardım için başvurmuştu. 435'te Korint ve müttefikleri Epidamnus'u desteklemeye giderken Korfu'nun güney ucuyla anakara arasındaki deniz savaşında yenildi. Epidamnus Korfu'ya teslim oldu ve hikâyenin dışında kaldı; fakat Korfu ile Korint daha başka karşılaşmalara hazırlanıyordu. Korfu daha önce diğer devletlerle ittifaktan kaçınmıştı, ama 433'te Atina'ya başvurdu; Korint Atina'yı vazgeçirmeyi denedi; Atina Korfu'yu yalnızca savunma ittifakı ve birkaç gemiyle destekledi (Korint Peloponez Birliği üyesiydi ve Atina Otuz Yıllık Barış'ı açıkça ihlal etmekten kaçınmayı umuyordu). İlkiyle aynı yerde olan ikinci bir muharebede Atina Korfu'yu kurtarmak için müdahale etmek zorunda kaldı, ancak daha fazla Atina gemisi gelince Korintliler çekildi.[2] Kuzeybatı Ege'deki Halkidiki yarımadasının batı burnu üzerindeki Potidai Delos Birliği'nin haraç ödeyen bir üyesi ama Korint'in de kolonisiydi ve (şaşırtıcı bir şekilde) hâlâ Korint'ten yıllık memur gönderiliyordu oraya. Makedon kralı Perdikkas'ın etkisinden endişelenen Atina zaten Potidai'ye baskı yapmaya başlamıştı, şimdi de rehine, şehir surlarının bir kısmının yıkılması ve Korintli memurlara son verilmesi talebinde bulunuyordu. 432'de Potidai Ati-

1 Tuk. I. 23. iv-vi, I. Kitabın geri kalanıyla birlikte.

2 Tuk. I. 24-55.

na'ya karşı ayaklandı ve Perdikkas komşu kentleri kuzeyde az bir mesafede olan Olintus'a göçe teşvik etti. Atina kuvvet gönderdi, Korint ve Peloponez'den de bir kuvvet Potidai'yi desteklemek üzere gitti (Korintliler resmî bir kuvvet değil, gönüllüydü): Bu defa barışı açıkça ihlal etmekten kaçınmaya çalışan Korint idi. Atinalılar bir muharebeyi kazanıp şehri kuşatmaya koyuldu (430/429'da teslim oldular); Atinalılar ve Korintliler artık birbirleriyle iki kere çarpışmış bulunuyorlardı.[3] Bir Sparta meclis toplantısında Korintliler, diğer müttefikler ve "tesadüfen orada bulunan" pişman olmamış Atinalılar konuşma yaptı; Spartalıların kendi tartışmasında kral Arkidamos yavaş yavaş ilerlemek istedi, fakat efor Stenelaidas barışın ihlalinden dolayı Atinalılara karşı derhal eylem için destek aldı. Bu tartışmada Tukidides'in diğer iki "anlaşmazlık ve çekişmesi" yüzeye çıktı: Egine Atina'nın bir antlaşmada ona vaat ettiği özerkliğe izin vermediği iddiasındaydı, Megara da Atina'nın ekonomik yaptırımlarına maruz kalmaktan şikâyet ediyordu (muhtemelen Otuz Yıllık Barış'ın kendisinin değil, ruhunun ihlali).[4] Resmî bir Peloponez Birliği kongresi savaşa karar verdi. Sparta hemen darbe vurmaya hazır değildi, o yüzden 432/431 kışı Sparta'nın, anne tarafından bir Alkmeonid olarak Perikles'in maruz kaldığı sövgüye başvurmak suretiyle onun Atina'daki konumuna zarar verme teşebbüsünün de dahil olduğu propaganda teatisine ayrıldı.[5] 431 baharında Böotya'nın önde gelen bir şehri ve Sparta'nın müttefiki olan Tebes'in sınırın Böotya tarafında ama Atina'nın uzun zamandır müttefiki olan Platea'nın kontrolünü ele geçirmek için başarısız bir girişimi oldu; bu, Atina'nın Peloponezlilerin barışı çiğnediğini iddia etmesini sağladı.[6]

Tukidides Atinalıların 433'te Korfu'yu destekleme kararını, onların Peloponezlilere karşı Korfu donanmasının faydalı ve batıda uygun olacağı[7] bir savaş beklediklerine dikkat çeker ve

3 Tuk. I. 56-66.

4 Karş. Tuk. I. 67-88.

5 Tuk. I. 118. iii-146.

6 Tuk. II. 2-6.

7 Tuk. I. 44. ii.

anlaşılan o ki bu doğrudur. Atinalıların kutsal hazinelere kalan borcunu ödemesi, akropolis inşaat programını bitirmesi ve gelecek için tersanelere ve surlara bütçe ayırması muhtemelen 434/433'teydi.[8] 433/432'de ise Regium ve Leontini ile olan daimi ittifaklarını yeniden tasdik ettiler.[9] Bu yıllardaki tutumları gazabı savma hesabıyla değildi; hırslarından vazgeçmedikçe Sparta ile çatışmanın geleceğini anlamış ve o çatışmaya daha hazırlıklı ve haklı olduklarını iddia edebilecekleri koşullarda girmek için kışkırtıcı olsa da uygunsuz olmayan bir şekilde davranmış görünüyorlar. Atinalı Tukidides iki "anlaşmazlık ve çekişme"yi vurgulamış, ama tahminime göre kısmen kendisini, Perikles Megara hakkında sabit fikirli olduğu için Atinalıların savaşmak zorunda olduğunu söyleyenlerden ayırmak, kısmen de yoğunlaştığı hadiselerde Atina'nın tutumunun gerekçelendirilmesi daha kolay olduğu için diğer ikisini vurgulamamıştı.

Savaş resmen 431 yaz başında Peloponezlilerin Attika'yı istilasıyla başladı: Otuz Yıllık Barış yaklaşık on dört buçuk yıl sürmüştü.

Arkidamos Savaşı (431-421)

Savaşın ilk aşaması 431, 430, 428 ve 427'deki Attika istilalarına liderlik eden (429'da ise Peloponezlilere Platea'ya saldırırken önderlik etmişti) Sparta kralı Arkidamos nedeniyle Arkidamos Savaşı olarak bilinir. Bu, büyük nakit rezervlerine sahip bir donanma gücü olan Atina ile asker olarak güçlü ancak gemileri ve parası az olan (ve Atina'nın onlardan yalnızca gemi sayısı bakımından değil, bunları kullanma becerisi bakımından da ne kadar ileride olduğunu anlamayan) Peloponez tarım topluluklarının arasındaki bir savaş olacaktı; Otuz Yıl Barışı'nda kabul edilen bloklar dışındaki Yunan dünyasının büyük bölümü de bunun içine çekilmişti. Peloponezlilerin asıl stratejisi Atinalıların savaşıp yenileceği beklentisiyle Attika'yı zorla istila etmekti. Perikles bu oyunu oynamayı reddetti: Halk Atina ve Pire'nin

8 Fornara 119.

9 Fornara 124-125.

surla çevrili bölgesi içerisine çekildi (kalabalık vaziyet 430 ila 426/425 arasında nüfusun yaklaşık üçte birini öldüren bir veba salgınını kolaylaştırdı) ve ihtiyaçları gidermek için deniz erişimine ve Peloponezliler Attika'ya saldırırken Peloponez'e saldırılmasına güvenildi. Bir bakıma Perikles yanlış hesap yapmıştı (belki de Peloponezliler Atina'nın teslim olmasını umduğu gibi, o da Peloponezlilerin Atina'nın yenilmeyeceğini kabul etmesini umuyordu). Atinalılar kutsal hazinelerinde birikmiş paradan ayrıntılı kayıtlar tutarak ve faiziyle geri ödemek niyetiyle ödünç alabiliyordu, fakat savaşın başlangıcında bu kaynakları har vurup harman savurarak bitirdiler, Perikles 429'da öldükten sonra da masraflı seferleri azaltmak ve hem zengin Atinalılara *eisphorai* koyarak hem de Delos Birliği'nden daha fazla haraç toplayarak gelirlerini artırmak zorunda kaldılar: 425 yılından bize önemli artışlar emreden bir kararname ve sonuç değerlendirmesi yazısı kalmıştır.[10] Peloponezlilerin vakit ve nakit gerektiren bir savaşı kazanmak için en iyi umudu yarım yüzyıllık nefreti bırakıp Perslerin desteğini kazanmaktı; Atinalıların da Pers desteğini elde etmek değilse bile, en azından Peloponezlilerin bu hamlesine taş koyması gerekiyordu. Daha başlangıçta iki taraf da Perslere yakın durdu; fakat Atina yarım yüzyıldır Küçük Asya'daki Yunan şehirlerinin Perslere karşı savunucusu pozuna girmişti, Sparta ise şimdi Yunanların özgürlüğü için savaştığı iddiasındayken, Perslerin yardımının karşılığı olarak bu şehirlerin iadesinde ısrar etmesi muhtemeldi. Atina, II. Darius ile 424/423'te tahta çıkışından hemen sonra bir saldırmazlık paktı yapmış gibi görünüyor; fakat ancak 412'de, Atina başarısız 415-413 yılları arasındaki Sicilya seferi nedeniyle zayıfladıktan sonra Sparta Perslere bedel ödeyip onların desteğini kazanmaya razı oldu.

Başlangıç stratejilerine bakılırsa iki tarafın da yenilmesi olası değildi: Peloponezliler Attika'yı istila etti fakat Atinalılar onları muharebeyle karşılamadı; Atinalılar Peloponez'e yelken açtı, ancak önemli kuvvetlerle karşılaşınca geri çekildiler. 429'da Korint Körfezi'ndeki deniz muharebeleri Atinalıların üstün be-

10 Özetler Fornara'dan 136.

cerisini kanıtladı ve sonrasında Peloponezliler korunmasız Pire'ye saldırmayı planladıklarında cesaretlerini kaybettiler; (Delos Birliği'nin kalan son gemi tedarikçileri arasında olan) Lesbos'un çoğu kentiyle birlikte Midilli 428-427'de Atina'ya isyan ettiğinde Spartalıların bunu destekleme teşebbüsü bir fiyaskoydu. 427'de Peloponezliler Platea'yı ele geçirip halkın önceden Atina'ya götürülmemiş olanlarını öldürdü, fakat bu savaşın gidişatını önemli bir şekilde etkilemedi. 431'den 426'ya kadar iki taraf da Korint'in birkaç kolonisini kapsayan ama Atinalıların denizden ulaşabildiği bir bölge olan kuzeybatı Yunanistan'daki dostlarını desteklemeye çalıştı. Atina çarpışmada üstün geldi, ancak hırsı en sonunda kendi aralarında yüz yıllık bir antlaşma yapan dostlarını telaşlandırmıştı. 427'de Korfu'da, 433'te Koritliler tarafından yakalanan ve sorunu kaşımak üzere geri gönderilen adamların kışkırttığı amansız bir iç savaş başladı; Atinalıların, dostlarının zorbalığını kısıtlamaya çalışmadığı ve Atina yanlısı demokratları muzaffer, ama toplumu tükenmiş halde bıraktığı iç savaş 425'e kadar sürdü.

Perikles'in ölümünden sonra Atinalılar yenilgiden kaçınmaktan çok kesin zafer kazanma şansı sunan stratejilere girişti. 427'de Leontini'yi Siraküza'ya karşı desteklemesi ve Tukidides'in aktardığına göre Peloponez'e (Peloponezli çiftçilerin Atina'ya karşı savaşmaya daha fazla zaman ve çaba sarf etmesine izin veren) tahıl nakliyatını engellemesi için Sicilya'yı işgal etme davetini kabul ettiler. Oldukça mütevazı başlayan sefer ölçek ve hırs bakımından büyüdü, fakat 424'te Siraküzalı Hermokrates savaşçıları (kuzeybatı Yunanları gibi) dış müdahale olmasa daha iyi durumda olacaklarına ikna etti, (Siraküza'ya karşı güçlü bir direnişte bulunacak kimse de olmadığı için) Atinalı generallerin boyun eğmek zorunda kaldıkları bir antlaşma yapıldı. Leontini Siraküza'nın eline geçti; 422'de Atina birkaç gemiyle Sicilya'ya elçiler gönderdi ama hiçbir şey elde edemedi.

426'da Atinalı Demostenes Atina'nın daha önce kaçak Messinyalıları yerleştirdiği Navpaktos'a üslendi, oradan da kuzeydoğuya, Aetolia'ya yürüdü. Aynı yıl diğer Atina kuvvetleri Atina'dan kara ve deniz yoluyla Böotya'ya saldırdı; bazıları De-

mostenes'in Böotya'ya batıdan ulaşmayı ve diğer kuvvetlerle birleşmeyi planladığını düşünmüştür fakat bunda akla yatkın olmayacak kadar çok belirsizlik mevcuttu. Gerçekte hafif silahlı Aetoliaların tuzağına düşmüştü ve sağ kalanları kurtarıp Navpaktos'a geri getirmekte zorluk çekiyordu.

Fakat 425'te Atina'nın bir başarı furyası başladı. Korfu ve Sicilya'ya yelken açan bir Atina kuvvetiyle yola çıkan Demostenes *yol üzerinde* bu kuvveti kullanma izni almıştı ve Messinya sahilindeki geniş Pilos körfezinin kuzey girişine bir kale inşa etti (Sfakteria adası körfeze kuzeyden dar, güneyden geniş bir boğazla yaklaşır; modern Pilos anakarada güney girişindedir; Yunan Bağımsızlık savaşı sırasında 1827 Navarin muharebesinin yapıldığı yer burasıdır). Korfu'dan geri çağırılan Sparta gemileri önce gelmiş, körfeze girip adaya asker çıkarmıştı; fakat asıl Atina kuvveti dönüp Spartalıları tuzağa düşürdü. Bir görüşme arasında Atinalı Kleon katı bir tutum aldı; bir komutanlığı kabul edip Demostenes'e destek götürmeye ikna edildi ve adadaki Spartalıların çoğunu yakalamayı başardılar. Bunların öldürüleceği tehdidi sayesinde Attika istilasına son verip, (bir *epiteichismos*, yani düşman toprağında hasım kale kurulması örneği olarak) Pilos'a Navpaktos'tan kırsala akın yapabilecek Messinyalıları yerleştirdiler (fakat bunlar Atinalıların umduğu, Spartalıların da korktuğu kadarını başaramadı). Atinalı bir başka komutan olan Nikyas 425'te Argolis'e bir sefer düzenledi ve kuzeydoğu tarafındaki Methana'ya bir garnizon yerleştirdi; fakat Sparta ile 30 yıllık barışta olan Argos 421'e kadar harbin dışında kaldı (aşağıda göreceğiz). 424'te de Lakonya sahilinin hemen açığındaki Kithera adasını [Çuha adası] ele geçirdi.

Fakat bundan sonra Atina'nın başarıları sekteye uğradı. 431 sonbaharından beri Atina yılda iki kez Megara'ya saldırıyordu ve 424'te Megaralı demokratlar kenti Atina'ya teslim etmek için komplo kurdu, ancak komplo ters tepti ve Megara Sparta yanlısı oligarkların eline geçti. 424/423 kışında Böotya'daki Atina sempatizanlarının komplosu da suya düştü. Atina kuvvetleri Böotya'ya güneydoğu ve güneybatıdan girecek, kuzeyde ise bir ayaklanma olacaktı fakat zamanlama açısından yanlışlar yapıldı

ve asıl Atina kuvveti güneydoğudaki (Deloslu Apollon mabedi) Delium'u işgal ettiğinde Böotyalılar yurda dönüş yürüyüşü sırasında ona saldırıp mağlup etmek için serbestti.

Spartalı Brasidas zaten alışılmadık biçimde girişken olduğunu göstermişti ve 424'te Olintuslu Halkidikililerin ve Makedon kralı Perdikkas'ın davetini yanıtlayıp paralı askerlerle (nihayet kurtarılan) helotlardan oluşan bir kuvveti Delos Birliği'ne dahil birçok kenti içeren ama karadan ulaşılabilecek bir yer olan Ege'nin kuzeyine götürdü. (Sparta ile Atina arasında bağlılığını sık sık değiştiren) Perdikkas ile arası açıldıktan sonra Atina yerine Sparta kontrolünü getirmeyecek ya da bir tarafı diğerine karşı desteklemeyecek (ama şehirler gönüllü olarak ona katılmazsa onlara düşman muamelesi edecek) hakiki bir kurtarıcı olduğunda ısrar ederek Halkidiki bölgesindeki kentleri kazanmaya koyuldu. Atina kolonisi Amfipolis 424/423 kışındaki çarpıcı bir kazançtı: O sırada Taşoz'da olan Atinalı general, tarihçi Tukidides orayı kurtarmakta geç kalmış (neticesinde harbin sonuna kadar sürgün edilmiş), ancak kıyı şehri Eion'u kurtarmıştı.

Pilos'taki yenilgiden sonra birçok Spartalı barış için endişeliydi ve 423 baharında daha kalıcı bir anlaşmaya yol vereceği umulan bir yıllık barış görüşmesi yapıldı. Fakat barış yapıldıktan sonra ve bu duyulmadan önce Skione şehri Brasidas'ın tarafına geçti, böylece kuzeyde savaş devam etti; fakat diğer yerlerde barışa uyuldu ve barış 422'de yaz sonuna kadar uzatıldı. Barış sona erdiğinde Kleon bir Atina kuvvetiyle kuzeye gitti. İyi başladı fakat müttefikleri beklerken Eion'dan Amfipolis'e doğru keşif yürüyüşü gibi riskli bir hamle yaptı ve gafil avlanıp Brasidas'a mağlup oldu. Kleon ve Brasidas'ın ikisi de çarpışmada öldürüldü; Amfipolis Atinalılara muhalif olmaya devam etti ve bunu asla değiştirmedi.

Kleon ve Brasidas'ın ikisi de savaşa devam etmeye hevesliydi, fakat onlar öldükten sonra barış yanlıları, özellikle de Atina'da Nikyas, Sparta'daysa kral Plistoanaks[11] egemen hale geldi. Tarihçilerin Nikyas adını verdiği barış 421 baharında yapıldı; bu esas olarak kuzeydeki kentlerin hepsi olmasa da bazıları için

11 427-426'da sürgünden geri çağırılmıştı.

özel garantilerle 431'deki duruma dönüşü gerektiriyordu ve elli yıl sürecekti. Eğer tam olarak uygulansaydı Perikles için Atina'nın savaş amaçlarını yerine getirmiş olacaktı (Sparta Atina imparatorluğunu zayıflatmayı ya da yıkmayı başaramadığı on yıllık savaştan sonra barış yapıyordu) ama uygulanmadı. Sparta'nın Pilos'taki hadiseden sonra barıştaki özel çıkarını müttefikleri paylaşmıyordu; Böotya, Korint, Megara ve Elis katılmayı reddetti, çünkü kendi toprak talepleri karşılanmamıştı ve Amfipolis Atina'ya iade edilmeye direnince oradaki Spartalı vali buna razı oldu. Atina'ya güvence vermek için Spartalılar, Sparta ile Atina arasındaki ittifaka 50 yıllık bir süre daha ilave etti, Atinalılar da Pilos'ta ele geçirilen esirleri geri vererek Sparta üzerindeki kontrolünden vazgeçti. Bu bir hataydı. Kusurlu bir antlaşmayla bu kadar kolaylıkla tatmin olmamaları gerekiyordu.

Nikyas Barışı sonrası (421-413)

Nikyas Barışı'nı izleyen belirsizlik Sparta ve Argos arasındaki 30 yıllık barışın sona ermesiyle arttı. Argos ile ittifak içerisinde olan Korint, Sparta'dan hoşnut olmayan kentler için bir birlik kurmaya önderlik etti. 421/420 kışında Sparta'nın yeni eforlarından ikisi Böotya'yı o ittifaka sokup ittifakı da Sparta'ya bağlama planını teşvik etti, fakat Böotyalı görevliler Sparta karşıtı olarak gördükleri için ittifaka katılmayı reddeden hemşerilerine bunu açıklamadı. Bunu daha başka yanlış anlamalar ve karışıklıklar izledi. Atina'da, ailesinin bağlantılarına rağmen Nikyas Barış görüşmelerine dahil edilmediği için küskün olan Alkibiades barışı bozmaya hevesliydi ve 420'de rivayete göre meclisteki barışı muhafaza etmeye çalışan bir Sparta delegasyonuna sert bir muameleden sonra Atina için Argos, Mantinea ve Elis ile bir ittifak kurdu (Korint katılmayı reddedip Sparta tarafına döndü). Kurulan ittifak Sparta'ya karşı Peloponez'de karadan çarpışma olanağını sunuyordu – bu Arkidamos Savaşı sırasında mümkün olmamıştı.

420 ve 418'deki küçük seferlerden sonra büyük karşılaşmalar 418'de meydana geldi. Önce Sparta ve (Korint ve Böotya da-

hil) müttefikleri Arkidamos'un oğlu ve vârisi kral II. Agis komutasında Argos'a kuzeyden saldırıya girişti; onlar çeşitli yollardan Argos'a yaklaşırken Argos ordusu da onlara direnmek üzere ortaya çıktı; netice, hiçbir çarpışmanın olmadığı, komutanların mütareke yaptığı fakat iki tarafın da öfkeyle tepki gösterip komutanlarının bir zafer fırsatını kaçırdığını düşündüğü bir durumdu. Argos ittifakı güneye Tegea'ya saldırmak üzere Arkadya'daki Mantinea'ya hareket etti, Agis de Tegea'yı desteklemeye gitti. Sonra Agis kuzeye yürüyünce güneye yürüyen düşman tarafından hazırlıksız yakalandı (birbirlerini görmelerini orman engellemiş olabilir). Her iki tarafta da 10.000 ya da daha fazla hoplitin olduğu Mantinea muharebesi Peloponez Savaşı'ndaki en büyük hoplit muharebesiydi. İlk başta iki ordu da birbiriyle doğrudan çatışmak için fazla sağdaydı; Agis'in dizilişi düzeltmeye yönelik müdahalesiyle hattın ortasında bir boşluk bırakıldı ve eğer Spartalılar bir hoplit muharebesinde yenilecekse bu şimdi olmalıydı. Fakat olmadı, burada bile Spartalıların beceri ve disiplini birlikte çarpışma deneyimi az olan rakiplerine göre çok fazlaydı ve kazandılar. Meydan okuma başarısız olmuş, Sparta da Peloponez'deki egemenliğini yeniden ortaya koyabilmişti. Argos'ta bile oligarşik Sparta sempatizanları iki kent arasında paylaşılan bir Peloponez liderliği tahayyül ediyor görünen bir antlaşma için mutabık kalmıştı; fakat 417'de Atina yanlısı demokratlar iktidarı geri aldı ve 416'da Argos Atina ile ittifakını tazeledi; kuzeydoğu Peloponez'deki çatışmalar ise devam etti.

Diğer alanlarda çok az bilgiye sahibiz. Atina Messinyalıları Pilos'tan geri çekmiş, fakat barış tam uygulanmadığı için siteyi elde tutmuş, 419/418'de Sparta'nın barışı bozduğunu ilan etmiş ve Messinyalıları geri getirmişti. Kuzeyde 421'de Amfipolis Atina'ya geri verilmekten kurtulmuş (yukarıda), fakat Atinalılar erkekleri öldürüp kadın ve çocukları köle yaparak Skione'yi ele geçirmişti. Başka birkaç olay daha zikredilir; Perdikkas 413'te ölmüş ve yerine geçen Arkelaus daimi bir Atina yanlısıymış, ancak o sırada Atinalılar zayıf olduğundan tek başınaymış.

Tukidides'in ayrıntılı olarak ele aldığı bir hadise de 416'da Atina'nın güney Ege'deki Melos adasını ele geçirmesidir.[12] Neredeyse savaşın başından itibaren Atina yörüngesi dışındaki tek ada buydu; 426'da bir Atina saldırısına göğüs germişti; 425'te Atinalılar onu haraç bakımından değerli görüyordu fakat bu, ödemeye muhtaç olduklarını göstermez; Sparta tarafına yapılan mali katkıları listeleyen bir yazıda, muhtemelen 416 yıl öncesinde, Meloslulların da adı geçer.[13] Tukidides Melos'un 421'den beri Atinalıları kışkırtmak için ne yaptığını belirtmez; fakat onlar adaya bir kuvvet göndermiştir ve o bize, Atinalı elçilerle Melos görevlileri arasındaki, Atinalıların Tukidides tarihinin başka yerlerindekinden daha sert, ama esasen farklı olmayan bir tarzda güç siyaseti dilini konuşurken, Meloslulların adalete, tanrılara ve Spartalılara başvurduğu bir diyaloğu sunar. Sonunda Melos ihanete uğramış, erkekler katledilip kadınlar ve çocuklar köle yapılmış. Hadisenin dile düşmesi biraz da Tukidides'in bunu, hemen sonrasında Atinalıların Sicilya'da hadlerini aşmasıyla kıyaslamak için yazması nedeniyledir: En azından, onun bunun hemen öncesinde bir cümleyle Spartalıların Argolis'teki bir kentin bütün özgür sakinlerini öldürdüğünü rapor ettiğini not etmeliyiz.[14]

Nikyas Barışı'nı ihlal eden türlü çeşit düşmanca eylemler vuku bulmuştu ama Spartalılar Atina bölgesine girmemiş, Atinalılar da Sparta bölgesine girmemişti ve barışın bittiğini iddia etmek her iki tarafın da işine gelmemişti. En sonunda 414'te Atina doğu Lakonya üzerine bir saldırıda Argos'a katılmış, Spartalılar da bunu barışın kesin bir biçimde ihlali olarak görmüştü.

Bu sırada Sicilya'da savaşta dönüm noktası olacağını gösteren önemli bir sefer gerçekleştiriliyordu. Sicilya'nın batısında Atina'nın müttefiki olan Egesta Siraküza'nın desteğini kazanmış olan Selinus ile savaştaydı. Egesta Atina'ya başvurdu ve rivayete göre Atina elçilerini Atina'nın yardımına karşı borcunu

12 Tuk. V. 84-116.

13 Fornara 132; fakat o koleksiyon yayımlandıktan sonra ikinci bir parça eklenmiştir.

14 Tuk. V. 83. ii.

ödeyebilme konusunda kandırdı; Atina'da ihtiyatlı olan Nikyas uzun vadeli başarıyı imkânsız görüp (haklıydı; Sicilya'yı kontrol etmek müstakil Ege adalarını kontrol etmekten çok farklıydı), Atina'nın kendi yakınında yeterince sorunla karşı karşıya olduğunu düşünürken, Alkibiades gitmeye hevesliydi ve bunu batıda genişlemenin miladı olarak görüyordu. Fakat Nikyas'ın kaygıları Atinalıların 415'te ilk başta tahmin edilenden daha büyük bir güven ve hırsla daha büyük bir kuvvet göndermesine yol açtı. Nikyas ve Alkibiades üç komutandan ikisiydi (muhtemelen Plutark'ın düşündüğü gibi birbirlerinin aşırılıklarını törpülemek için değil, Nikyas mecliste bu girişimi engellemeye yetecek desteğe sahip olmasa bile, atanmasını sağlamaya yetecek desteğe sahip olduğu için). Siraküza'da Hermokrates'in kendisine güvenmeyen muhalifleri vardı, ama seferin sonunda etkili bir konumdaydı.

Atinalılar geldiklerinde genelde umduklarından daha az hoş karşılandıklarını ve Egesta'nın söz verilen parasal kaynaklara sahip olmadığını anladılar; Atina'da kovuşturmayla yüzleşmek üzere geri çağırılan Alkibiades Sparta'ya kaçtı ve Spartalıları Atina'ya karşı kışkırttı. Katana'daki bir üsten Siraküza'ya yelken açıp bir muharebeyi kazandılar, fakat gerisini getiremediler. 414'te Siraküza'ya dönüp şehrin dışındaki platoya yerleştiler ve bir ayrım duvarı inşa ederek orayı ablukaya almaya koyuldular; iyi başladılar, ancak duvarı Spartalı Gilippus komutasındaki bir Peloponez kuvvetinin girişini önleyecek kadar erken bitiremediler. O sırada Atina'nın üçüncü komutanı da öldürülmüştü ve Nikyas tek başına, moralsiz ve hastaydı. Atinalılar onu komutanlıktan almayı kabul etmedi ama 413'te bir başka önemli kuvvet gönderdiler (komutanlardan biri 420'lerde her zaman başarılı değilse bile enerjik olan Demostenes idi). Platonun kontrolünün geri alınması için yapılan bir gece savaşı Atinalılar için yenilgiyle sonuçlandı; gemileri çarpışarak geniş körfezden çıkmayı başaramadı; neticede karadan çekilmeyi denediklerinde Siraküzalılara yakalandılar. Büyük umutlarla başlayan şey felaketle neticelenmişti; birçok adam ve gemi yitirilmiş, boş yere çok para harcanmıştı. Atina'nın yenilebileceği de ilk kez inandırıcı hale gelmişti.

Savaşın sonu (413-404)

413'te Sparta kralı Agis Attika'nın kuzeyindeki Dekelia'da kale inşa eden (bir başka *epiteichismos* örneği) bir Peloponez kuvvetine liderlik etti ve bir garnizonla Atinalıları kendi kırsallarını ve gümüş madenlerini yıl boyunca kullanmaktan mahrum ederek savaşın sonuna kadar orada kaldı. Önceki yıl Atinalılar Lakonya'yı istila etmiş ve Sicilya'da çok sayıda Atinalı olmaması girişimin riskini azaltmıştı.

Atinalılar çarpışmaya devam kararı aldı. Sparta'ya artık ayrılmanın uygun göründüğü Delos Birliği'nin çeşitli üyeleri ve Küçük Asya'nın batısındaki Pers satrapları olan Sardis'teki Tissafernes ve Daskyleion'daki [Manyas Gölü'nün hemen güneyinde] Farnabazus yanaşıyordu. Sparta için Hellespont stratejisi savaşı kazanmaktı (aşağıda göreceğiz), fakat Kios'un donanma desteği verme ihtimali ve Alkibiades'in Miletus ile olan bağlantıları cezbedince 412'de Ege'ye odaklanmaya karar verdiler. Tissafernes ve Perslerle, Perslerin geçmişte sahip olduğu toprakları geri alacağı bir dizi antlaşmadan ilkini yaptılar. Atinalılar Sisam'a gemi gönderdi ve burası savaşın sonuna kadar onların Ege'deki deniz üssü olacaktı.

Alkibiades'in Spartalılarla arası açılıyordu: Uzakta olan Agis'in karısından bir oğlu olduğu dedikodusu yayılıyordu. Tissafernes'in sarayına gidip Atinalılarla temasa geçti ve eğer demokrasiden oligarşiye geçer ve onu geri çağırırlarsa Persleri Sparta yerine Atina'yı desteklemeye ikna edebileceği teklifinde bulundu. Atina'da meydana gelen kargaşaya aşağıda değineceğiz. 412/411 kışında Spartalılarla Persler arasında sürtüşme vardı, ancak Alkibiades Persleri Atina'nın yanına çekmeyi başaramadı (bazı Atinalılar 407'ye kadar bunu ummayı sürdürse bile belki de bu hiçbir zaman ciddi bir ihtimal olmamıştı) ve 411'de Perslerin Sparta ile, artık toprak taleplerini açıkça Küçük Asya anakarasıyla sınırlandıran ve bunu kesinleştiren ittifakı onaylandı. 411 sonbaharında Spartalılar karışıklık içerisindeki Atina'ya saldırma fırsatını kaçırdı; Ege filosu Hellespont'a gitmişti, Atinalılar da onu izleyip Kinossema'da [Ki-

litbahir] mağlup etti. Bundan sonra Tukidides'in hikâyesi bitiyor, biz de Ksenofon ve Diodorus'un muhtelif anlatılarını kabul etmek durumunda kalıyoruz: Diodorus'un anlatısında sorunlar olsa bile, birçok hususta onun anlatsının arkasında yatan şeyin Ksenofon'unkine nazaran daha tercih edilir olduğunu düşünmek için bir sebep vardır.

Alkibiades Atina donanmasına katıldı ve bunu izleyen senelerde Atinalılar kuzeyde bir dizi başarı kazandı. 410'da Marmara Denizi'ndeki Kizikos'ta [Kapıdağ Yarımadası] yapılan bir deniz ve kara muharebesinde Spartalıları tuzağa düşürüp yendiler, kumandanları olan Mindarus'u öldürdüler; sonrasında hayatta kalanlar Sparta'ya Yunanca "Gemiler gitti; Mindarus öldü; adamlar aç; ne yapacağımızı bilmiyoruz" diye mesaj gönderdi. Sparta'nın barış önerisi Atina tarafından reddedildi. Atina'ya tam demokrasinin geri getirilişi muhtemelen bundan sonraydı. Filo 409'da çok başarılı olamadı fakat 408'de Bosporus'un Asya yakasındaki Kalkedon'u, Marmara'daki Selimbria'yı [Silivri], son olarak da Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Bizantium'u geri aldı. 407'de bir filo kuzey Ege'deki Taşoz'u geri alırken, ana filo ve 415'te sürgüne gittiğinden beri ilk kez, Alkibiades Atina'ya döndü. Mahkûm edildiği suçlardan aklandı ve benzersiz bir şekilde özel bir konuma, Atina'nın başkomutanı konumuna getirildi.

Bu sırada Sparta Perslerle yapılan daha ileri görüşmelerde başarılı sağlayıp kralın (16 yaşındaki) küçük oğlu Sirus'un Atina'ya karşı daha enerjik bir seferde görev almasını ve belki de savaştan sonra Küçük Asya anakarasındaki Yunanların Perslere haraç ödemesi ama diğer bakımlardan özerk olması anlaşmasını sağladı. Sparta'nın 407/406'daki amirali Lisander Sirus ile iyi bir ilişki kurdu ve Efesus'ta [Efes] Sparta filosunu yeniden donattı. Alkibiades anakarada Efesus'un kuzeyindeki Notium'a bir Atina filosu götürdü. 406 başında kendisi dönene kadar çatışma riskine girmemesini emrettiği bir arkadaşını, Antiokus'u sorumlu bırakarak Notium'dan ayrıldı; fakat Antiokus ile Lisander'in her ikisi de Kizikos'ta Atina'nın işine yarayan aldatma taktiklerini denedi ve bu defa Spartalılar başarılı oldu. Alkibia-

des geri döndü ve yeniden çarpışma önerisinde bulundu ancak Spartalılar reddetti; o da mahkûm edilmeyi beklemeden Marmara yakınlarında Trakya'ya sürgüne çekildi.

Spartalı amiraller artık bir yıl hizmet ediyordu ve yeniden tayin edilmeleri yasaktı. Lisander'in 406/405 senesinde halefi olan Kallikratidas Yunan soydaşlara karşı çarpışmak için Perslere yaltaklanmaktan ve Perslere güvenmekten hoşlanmıyordu. Filosunu kuzeye Midilli'ye götürüp Metimna kentini fethetti. Ardından Konon Atina filosuyla geldi ve Kallikratidas onu Midilli körfezinde ablukaya aldı. Atinalılar bir başka filo donatıp mürettebat sağlamak için özel bir çaba sarf etti; altın adaklar sikke yapılmak üzere eritildi, kürek çekmek isteyen köleler azat edildi ve eldeki sekiz generalin hepsi gemilerle gitti. 406 yaz sonunda Kallikratidas Konon'u tutmak ve yeni gelenleri karşılamak için kuvvetini bölmek zorunda kaldı; yeni gelenler tarafından Midilli ile anakara arasındaki Arginus [Garip] Adaları yakınında mağlup edildi fakat hava kötüydü ve Atinalılar gemi enkazlarında sağ kalanları ve ölüleri toplayamadı.

405/404 yılı için Lisander'i yeniden atayamayan Spartalılar göstermelik birini atayıp Lisander'i de onun sekreteri yaptılar. Sirus babasının ölüm döşeğine ve veraset çatışmasına giderken o yine Efesus'ta Sparta filosunu Pers parasıyla diriltti; sonra da kuzeye Hellespont'a gidip Asya yakasındaki Lapseki'yi ele geçirdi. Atinalılar da karşısındaki Aegospotami açık kumsalını işgal etti. Alkibiades Atinalıların konumunu eleştirip Trak dostlarının yardımını önererek çıkageldi, fakat Atinalı generaller ona bir daha güvenmeyecekti. Muharebe yine bir hileye teşebbüs eden, ama kalan gemileriyle hazır olmayan Atinalılara Lisander'in tüm Sparta filosuyla cevap vermesiyle sonuçlandı. Konon birkaç Atina gemisiyle Kıbrıs'a kaçtı fakat Atina gemilerinin çoğu ya yakalandı ya da tahrip edildi.

Lisander Bizantium ve Kalkedon'u yeniden ele geçirdi, sonra da Atina'ya gidip orayı 405/404 senesinin kışında karadan ve denizden ablukaya aldı. Baharda (Sparta'nın bazı müttefikleri Atina'nın yok edilmesini istese de) Atinalılar Sparta'nın şartlarını kabul etti: Atina uzun surları ve Pire surlarını yıkmak, de-

nizaşırı sömürgelerinden ve on ikisi hariç bütün gemilerinden vazgeçmek, (çoğu 411-410 senesinde oligark olan) sürgünlerini geri almak ve Sparta'nın bağımlı müttefiki olmak zorundaydı. Savaşın son döneminde her iki taraf da –Atina oligarklarla demokratlar arasındaki, Sparta ise Perslere bedel ödemekten memnun olanlarla olmayanlar arasındaki– iç anlaşmazlıklarla zorluk yaşamış ve Atina birçok kişinin 413'te umabileceğinden daha uzun bir süre durumu iyi idare etmişti. Fakat Atinalıların Sicilya'da hadlerini aşması, Perslerin de Spartalıların Atinalıların edemeyeceği kadar sebat etmesini sağlaması sayesinde Spartalılar nihayet savaş bahanesini elde etmiş, Atina İmparatorluğu sona ermişti. Atina surlarının yıkılışı "Yunanistan'ın özgürlüğünün başlangıcı" olarak anıldı; Lisander Delfi'de onun tanrı Poseydon tarafından taçlandırıldığını gösteren bir heykel takımı olan "filo komutanları adağı" ve (404'te ele geçirdiği) Sisam'da onun adına oyunların da dahil olduğu abartılı payeler elde etti. Elbette bu, Sekizinci Bölüm'de göreceğimiz gibi, problemlerden muaf bir Yunanistan ile sonuçlanmadı.

Savaş sırasında Atina

411 yılı dışında (aşağıda göreceğiz), anlamlılık ve uyumluluk konusunda sezgilerindeki sınırlılık, Tukidides'e Atina'nın iç işleriyle ilgili fazla bir şey söylemesine izin vermez. Savaş boyunca Eshilos ve Sofokles'ten daha genç olan Euripides'in, savaşın dehşetinden haberdar olduğunu gösteren ve geriye, en azından hikâyelerinin çözümlemelerinin sorunlu olduğunu hisseden modern okurlar bırakması daha muhtemel olan tragedyalarına sahibiz. 420'lerde yazmaya başlayan Aristofanes'in komedyalarında bol malzeme var; bunlar komedya olduğundan dolayı ona ödül kazandırmak için popüler olması gereken mizahın ciddi hususlarla nasıl birleştiği ya da saldırılarının buna tamamen değecek hedefleri amaçlayıp amaçlamadığı veya belirli bir bakış açısını yansıtan bir tutarlılığa sahip olup olmadığı konusunda mutabakat yoktur; fakat onun türedi politik liderlerden çok geleneksel olanlara sempati duyduğu (aşağıda göreceğiz)

ve Sparta yanlısı ya da barış yanlısı biri olmasa dahi, bazı Atinalıları fazla kavgacı bulduğu iddia edilebilir. 420'lerin bir başka çalışması Ksenofon'un çalışmalarıyla korunmuş olan "Yaşlı Oligark", *Atina Anayasası* risalesidir; bu ilke olarak demokrasinin kötü olduğu, çünkü iyiden çok kötü kişilerin lehine, fakat bir deniz gücü olarak Atina'ya uygun ve orada başarılı olduğu çizgisindedir (oysa 411'de denge öylesine değişmişti ki demokrasi gerçekten yıkılmıştı).

430-426/425 vebası 429 sonbaharında ölen Perikles de dahil, Atina nüfusunun yaklaşık üçte birini öldürdü. Son hükmünde Tukidides, onun Atina'daki gücünü, halkı kontrol eden Perikles ile halka yaltaklanmakta rekabet eden sonraki politikacılar arasındaki farkı da abartmıştı.[15] Buna rağmen Perikles'in ölümü bir değişikliğe işaret eder. O demokrasiyi kabul etmişti ama Atina'ya Solon zamanından beri egemen olan sınıftandı; kendisinden sonraki ileri gelen politikacılar zengin olmuş, ama daha önce egemen olmamış ailelerdendi; (haklarında *demagogos*, yani "halk-önderi" teriminin kullanıldığı) bazıları da Atina için yeni olan gösterişçi bir popülist tarzı benimsemişti. Önceki yüzyılın yarısında önde gelen politikacılar umumiyetle seçilirdi, fakat yeni tür politikacılar yıllarca görevde kalmak eğiliminde değilken, Demostenes gibi diğerleri sık sık general olarak hizmet ediyordu ama politikada o kadar faal değillerdi.

420'lerde en öne çıkan politikacı (belki 430'larda da faaldi) babası tabaklama işinde olan Kleon idi. Ondan hoşlanmayan Tukidides[16] onu "çok sert" ve "çok ikna edici" biri olarak tanımlamış, Aristofanes ise onu rakiplere karşı vahşi suçlamalarda ve vahşi vaatlerde bulunmaya eğilimli biri olarak tarif etmişti. Serveti gümüş madenlerinden gelen, ihtiyatlı biri olan Nikyas da aynı şekilde politikaya yeni giren fakat daha önceki politikacıların tarzını birebir uygulamaya çalışan biriydi. Pilos ile bağlantılı olarak buna zorlanmadan önce general olacağı muhtemelen Kleon'un aklına gelmemişti; mecliste Nikyas'a güçsüz diye sataşmış, Nikyas da onu generalliği devralmaya davet et-

15 Tuk. II. 65.

16 Tukidides'in sürgün edilmesinden sorumlu olabilir.

mişti; yirmi gün içinde Spartalıları Pilos'tan geri getirmeye ya da öldürmeye söz vermiş ve başarmıştı (Tukidides makul kimselerin onun büyük ihtimalle bu teşebbüs sırasında öldüğünü düşündüğü yorumunda bulunur).[17] Bu dönemde istisna olarak 421'den sonra öne çıkan Alkibiades idi; o eski politik sınıftandı (babasının ölümünden sonra onun koruyucusu rolünü üstlenen Perikles ile akrabaydı) ama havalı ve bencil olup demagogları kendi oyunlarıyla yenmeye çalışırdı.

Kleon 422'de Amfipolis'te öldürüldü ve onun konumuna gelmeyi arzu eden Hiperbolus açıklanmayan nedenlerden dolayı özellikle hakir görüldü. Nikyas 421'de yapılmasına katkı sunduğu barışı idame ettirmek isterken Alkibiades buna karşıydı ancak Peloponezli müttefikleri başarılı olamadı. Alkibiades 415 Sicilya seferini savunurken Nikyas buna karşı çıkmakta başarılı olamadı. Başka yönlerden de rakiptiler. 426/425'te Atina adada gömülü olan tüm cesetleri çıkartarak Delos'u "temizledi" ve orada önemli bir festivali ya organize etti ya da canlandırdı; Nikyas 417'de büyük bir gösteriyle Atina delegasyonuna önderlik etti. Daha bencilce olanı ise, 416 Olimpik oyunlarında Alkibiades araba yarışına yedi takım sokup (takımlarından birinin sahipliği hakkında anlaşmazlık vardı) bunların birinci, ikinci ve dördüncü gelmesiydi.

Hiperbolus'un, halkın Alkibiades ile Nikyas arasında seçim yapacağını umarak sürgünü önermesi muhtemelen 415 baharında oldu. Fakat Alkibiades ve Nikyas'ın destekçileri Hiperbolus'a karşı oy kullanmak için birleşti ve o sürgün edildi, Alkibiades ve Nikyas da rekabetlerine devam etmek üzere Atina'da bırakıldı. Bu muhtemelen Hiperbolus'tan kurtulan, Nikyas'ı da kendisine karşı yükümlülük altına sokan Alkibiades'in işiydi. Sürgün nizamnamede kaldı ama bir daha kullanılmadı; belli adamları hedef alan davaların isabet kaydetmesi daha mümkündü.

Sicilya seferine çıkılmasından hemen önce tek bir gecede Atina *herm*lerinin (bir kaide üzerindeki kalkık falluslu tanrı Hermes büstleri) çoğu tahrip edilmişti. Soruşturma yapıldığın-

17 Tuk. IV. 27-28.

da özel konutlardaki Alkibiades'in de katıldığı söylenen taklit Elefsis gizemleri[18] hakkında bilgi verildi. Demokrasiye karşı bir komplo söylentisi vardı: Bu mümkün değildir, Alkibiades'in itibarsızlaştırılması ve sefer için kötü kehanetlerin oluşturulması daha inandırıcıdır. Alkibiades yola çıkmadan evvel beraat edeceğini umduğu bir yargılama tesis edemedi. Geri çağırılınca Sparta'ya kaçtı; o ve diğer birçok kişi bir ya da her iki suçtan mahkûm edildi ve el konulan mülkleri Sicilya seferine kaynak sağlanmasına yardımcı oldu.

413'te Sicilya'daki başarısızlığın Atinalıların insan gücü, donanması ve maliyesi üzerinde de, moralleri üzerinde de felaket bir etkisi oldu; fakat Sparta Attika'daki Dekelia'da bir kaleye sahip olup Delos Birliği üyelerinden bazılarının ve Perslerin desteğini kazanırken onlar savaşa devam kararı aldı. 412 sonunda Alkibiades'in Spartalılarla arası bozulmuştu ve o satrap Tissafernes'in sarayındaydı. Sisam'daki Atina filosunda bulunan taraftarlarına eğer Atina demokrasisinin yerine oligarşi getirilir, kendisi de geri çağırılırsa Persleri Sparta yerine Atina'yı desteklemeye ikna edebileceği teklifinde bulundu. Atina, Sisam ve Sardis arasındaki görüşmeler Pers desteğini sağlayamadı fakat oligarşi yanlıları Persler ve Alkibiades olmadan devam etmeye karar verdi: 411 senesinin Nisan/Mayıs aylarında Atina meclisi dört yüz kişilik güçlü bir konseye ve teorik olarak beş binle sınırlı yurttaş kitlesine dayanan bir anayasayı oylamaya ikna edildi ve bu rejim Sparta ile bir uzlaşmaya varma denemesinde başarılı olamadı. Demokrasiyi yıkanların farklı farklı saikleri olacaktı: Sparta'yı yenme ya da savaşı sona erdirme umutları, demokrasi için gereken ücretleri ortadan kaldırmak suretiyle parasal tasarruf arzusu, demokrasinin erdemleri ve erdemsizlikleriyle ilgili görüşler, Alkibiades'e inanıp inanmamak. Ayrıca filonun yokluğu Atina içerisinde toplumsal dengeyi bozmuş olmalıdır. Değişimin en görünür öznesi Pisander'di, geri plandaysa hatip Antifon vardı.[19] Teramenes oligarşiyi kuranların ama ayrıca daha sonra ara rejime dönüş için çalışanların ara-

18 Elefsis'te Demeter şerefine kutlanan antik dinî ayinler – ç.n.

19 Muhtemelen sofist Antifon'dan farklı bir adam.

sındaydı. Atina'da oligarklar iktidara geldiğinde bir tür sürgündeki şehir olan Sisam'daki Atinalılar demokrasiyi tercih ettiklerini ilan etti, Alkibiades de onlara katıldı. Dört Yüzler rejiminin buna oy verenlerin birçoğunun beklediğinden daha otokratik olduğu anlaşılmıştı. Eylülde Dört Yüzler Pire'de bir kale inşa ettirdiği sırada burada çalışan adamlar arasında isyan çıktı. Saron Körfezi'ni geçerek gelen bir Sparta filosu Pire'ye değil ama Attika'nın çevresinden dolanıp anakarayla Euboea arasındaki Euripus boğazına gitti; bir Atina filosu onu izledi ve bozguna uğradı. Spartalılar Atina'ya saldırma fırsatını kullanmadı, fakat hadise Dört Yüzler'in devrilip Beş Binler'e dayalı bir ara rejimin kurulmasına sebep oldu. Rejim savaşmakta sebat edip Sisam'daki filo ve Alkibiades ile işbirliğine gitti. Demokrasiye dönüş Tukidides'in metinlerinin sonra erdiği noktadan sonra gerçekleşmiş ve Ksenofon bundan bahsetmemiştir fakat bu dönüş muhtemelen 410 yılına, yani Kizikos'taki zaferin Atina'daki adamlara başarılı bir donanmaya olan ihtiyaçlarını hatırlatması sonrasına tarihlendirilebilir.

Bir süre demokrasiye kuvvetle bağlı olan adamlarla daha az bağlı olanlar arasında sürtüşme oldu, Alkibiades'in konumuysa çelişkiliydi: Onun 415 yılındaki suçlaması hâlâ geçerliydi ama filoda general olarak hizmet etmiş çünkü filo buna müsaade etmişti. Kuzeydeki başarılardan sonra 407'de Atina'ya döndü; suçlamalardan resmen aklandı ve Atina'dan Elefsis'e giden geleneksel alaya (Spartalılar Dekelia'da olduğu için alay denizden gitmişti) askerlerle eşlik ederek Elefsis tanrıçalarına olan borcunu ödedi. Benzersiz bir şekilde diğer onuna eşit bir general değil, başkomutan yapıldı ve Ege'ye döndü fakat 406'da Notium'daki Antiokus mağlubiyetinden sonra yeniden sürgüne çekildi. Aegospotami'de Atinalılara tekrar katılma girişimi reddedildi; savaş bittikten sonra Perslerin peşine takıldı ancak Farnabazus onu öldürttü.

406 yılında Konon Midilli'de Spartalılar tarafından ablukaya alınınca Atinalılar bir başka filoya kaynak, donanım ve mürettebat sağlamak için özel bir çaba sarf etti; gerilimi yüksek bir zamanda bu filo Spartalıları Arginus Adaları açıklarında yendi

fakat hava şartlarının kötü olması nedeniyle enkaz haline gelen gemilerde hayatta kalanları ve cesetleri alamadı. Atina'da zaferin verdiği rahatlamayla sonrasındaki öfke birbirine karışmıştı: Bazı gemilerden sorumlu olan kadırga sorumlularının (Teramenes de dahil, fakat bunu oligarklarla demokratlar arası bir çatışma olarak görmemeliyiz) ve generallerin suçu üzerlerinden atmaya çalıştığı şiddetli karşılıklı suçlamalar oldu; nihayet usulsüz bir meclis tek bir kararla, ilgili sekiz generali mahkûm, bunlardan Atina'ya dönen altısını ise idam ettirdi.

Euripides'in son tragedyaları gerçeklerden kaçıyor oldukları kadar melodram olarak da görülmüştür. Aristofanes'in 414'teki (Sicilya macerasının ortasındaki) *Kuşlar*'ı hâlâ tasasızdı. 411'deki *Lisistrata*'sı hakiki bir barış arzusunu yansıtıyor gibidir. 405'teki *Kurbağalar*'ı Sofokles ve Euripides'in daha yeni ölmelerine karşı bir tepkiydi fakat Eshilos ile Euripides arasındaki rekabete dönüşmüştü; iki şaire sorulan ilk soru "Alkibiates'e ne yapmalı?" idi.

Bu dönemin önde gelen demagogu general olarak hizmet etmiş bir adamın oğlu olan Kleofon'du. Belki Spartalılar Dekelia'dayken başka bir geçim aracı olmayan yurttaşlara ödenen iki *obol*lük[20] bir bağış olan *diobelia*yı başlatmıştı; ayrıca hem Sparta'nın barış istediği Kizikos'tan sonra, hem de Atina'nın savaşa devam edecek vasıtalarının olmadığı Aegospotami'den sonra Sparta ile barışa amansızca karşı çıkmıştı. O teknik bir kaçaklık suçlamasıyla bertaraf edildikten sonra 404'te Sparta ile barış görüşmelerini yapan Teramenes idi. Demokrasi savaşı kaybetmişti; öngörülebilir gelecekte donanma önemsiz olacaktı; Spartalı Lisander aşırı bir oligarşiye düşkündü. Atina'nın teslim olmasını bir başka oligarşi salgınının izlemesi sürpriz değildir.

20 Drahminin altıda biri – ç.n.

7

YUNAN DÜNYASINDA YAŞAM

Aileler ve meslekler

Antik Yunan'da, genelde son zamanlara kadar olduğu gibi, erkekler ve kadınlar için ayrı roller olduğu varsayılıyordu (gerçi en fakir ailelerde ayrım her zaman sürdürülemeyecekti); erkeklerin dünyası çiftçilikle avcılığı, atletizmi, savaşı ve siyaseti içeriyordu; bazı rahibeler olsa ve bazı dinî festivaller kadınlarla sınırlı ya da onları da içeriyor olsa bile, kadınların dünyası aile ve ev içi görevlere odaklıydı. Genel olarak 25 yaşında ya da daha yaşlı bir erkek, beraberinde çeyiz getirecek olan 15 ya da daha genç yaşta bir kadınla evlenirdi; kadını evde tutmanın bir sebebi de kocasının çocuğunun babası olduğunu kesinleştirmekti. Hepsi ergenliğe kadar yaşamayabileceği için birkaç çocuk sahibi olmak arzu edilir ama mülkiyet nedenleriyle daha fazlası istenmezdi. Mülkiyet esas olarak erkeklere aitti ve bir adam öldüğünde mülkü oğulları arasında paylaşılırdı; Atina'da erkek kardeşi olmayan bir kadına aileyi ve mülklerini idame edecek uygun bir koca bulunurdu ama başka bazı kentlerde mülkiyet bakımından kadınların durumu daha az dezavantajlıydı. Eğitim genelde özel bir konuydu; fakat Sparta yurttaşları için bir bebeğin yetiştirilmesi ya da ölmeye bıra-

kılması kamusal bir karardı ve yedi yaşından itibaren hem erkek hem de kız çocukları detaylı bir kamusal eğitim programına başlardı. Sparta yurttaşları hayatlarının çoğunu erkek yoldaşlarla geçirdiği için kadınlar orada çoğu devlette olduğundan daha fazla özgürlüğe sahipti.

Şehirler yurttaşların, yurttaş soyundan gelen özgür yetişkin erkeklerin topluluklarıydı; fakat Atina'daki hem Atinalı baba, hem de Atinalı anne zorunluluğu, yurttaşlığı özellikle cazip olan bir devlette, özellikle sıkı bir zorunluluktu. Yurttaşlık iyi hizmet nedeniyle yabancılara verilebilirdi ve yurttaş eksiği olan devletler cömert olabiliyordu fakat kişinin içinde yaşadığı devlete yurttaşlık başvurusu yapması gibi genel bir hak yoktu. Çoğu devletin belli, Atina'nın ise önemli sayıda yurttaş olmayan özgür sakinleri (Atina deyişiyle *metoikoi*) vardı. Bunlar yurttaşların onlara vermeyi tercih ettiği hak ve yükümlülüklere sahipti; özel ayrıcalık verilmedikçe devletin sınırları içerisinde toprak ya da ev sahibi olamazlardı.

Ayrıca kölelerden yerel halk içerisindeki aşağı sınıflara kadar uzanan çeşitli özgürlüksüzlük durumları da vardı. Köleler köle ebeveynlerden doğmamışsa çoğunlukla savaşta esir edilerek köle olurdu; fakat Yunan esirlere genellikle fidye ödenirdi ve kölelerin çoğu Yunan olmayanlardı. Bunlar devlet malı ya da onlara sahip olan kişinin malıydı; şartlar ve sonunda kurtuluş ihtimali, belirli becerileri olanlar için nispeten iyiydi ancak Atina'nın gümüş madenlerinde çalışan adamlar için iyi olmaktan uzaktı. Atina'da yalnızca en zenginler çok sayıda köleye sahip olabilirdi ve geçimleri için kendilerinin çalışması gerekmiyordu. En fakir yurttaşların hiçbir şekilde kölesi olamazdı. Köle durumundaki yerli erkek ve kadın gruplarının en iyi bilineni Sparta'nın helotlarıydı fakat başka yerlerde de bu kategorilerin işaretleri mevcut olup Atina'nın Solon tarafından serbest bırakılana kadar *hektemoroi* diye bilinen bağımlı köylüleri vardı. Çoğu Yunan aylak asalak olmadığından, diğer türden işlerin çoğunu yapacak karıları ve çocukları, *metik* ve köleleri olmayan pek çok kimsenin kamusal yaşama fazla zaman ayırması mümkün olamazdı.

Yunan ideali, ya da en azından üst sınıf Yunan ideali kendi toprağının ürünlerine sahip olup bununla geçinen çiftçi yurttaştı. Klasik dönemde devletler ihtiyaçlarının bir kısmını yerelden çok ticaretle temin ediyordu (yerel üretim için iyi bir yılla kötü bir yıl arasındaki fark kayda değer olabiliyordu) ve ayakkabıcı, çömlekçi ve inşaatçı gibi asıl geçim kaynağı çiftçilik olmayan kimseler de vardı. Birçok kişinin nakit para kazandığı büyük ve zengin bir devlet olan Atina diğer birçoğundan daha fazla çeşitliliği olan ve daha parasal bir ekonomiye sahipti, fakat orada bile yurttaşların büyük bir kısmı bir miktar toprağa sahip olup kısmen kendi üretimiyle geçiniyordu. Zengin adamlar geniş, aralıksız araziler yerine ayrı ayrı birkaç parsele sahip olurdu ve daha küçük devletlerde çoğu kişi şehirde yaşayıp toprağında çalışmaya oradan giderdi (Atina'da Attika'nın her yerine yayılmış olan *deme*ler yerel ikâmet merkezleriydi). Zanaatlar büyük fabrikalarda değil, birkaç işçisi olan küçük atölyelerde icra edilirdi; inşaat projeleri önemli müteahhitlere değil, çok sayıda bireysel tedarikçi ve işçiye dayalıydı. Denizaşırı ticaret tüccar filoları tarafından değil, sahibi/kaptanı kendi mallarını ve diğer birkaç tüccarın mallarını taşıyan münferit gemiler tarafından yapılırdı. Hayati çıkarların söz konusu olduğu yerlerde (tahıl tedariği, gemi inşaat malzemesi ve piyasalarda dürüst olmayan uygulamaları önleyen yönetmelikler gibi) devlet etkinliği olsa bile devletler genel bir ticaret kontrolü yapmıyordu. Atina'nın 430'larda Megara'ya uyguladığı ekonomik yaptırımlar büyül ölçekli olması bakımından büyük ihtimalle emsalsizdi.

Kültürel yaşam

Yunanlar kutsal olanı dünyevi olandan ayırt edebilmişse de, önceden Hıristiyanlığın Avrupa toplumlarında yerleşik olması ve diğer bazı dinlerin hâlâ bazı toplumlarda yerleşik olması gibi, dinleri toplum yaşamının ayrılmaz bir parçası şeklinde "gömülü" idi; devlet diğer konularda karar verebildiği gibi dinsel konularda da (örneğin binalar, rahiplik, festival yö-

netmelikleri) karar verebiliyordu, dinsel atamalar da diğer türden atamalardan temelde farklı ya da bunlarla bağdaşmaz görülmüyordu. Çok sayıda tanrı ve tanrıça vardı ve Yunan dünyasında genel bir benzerlik mevcutken farklı kült adı altında ve farklı yerlerde farklı ayinlerle belli tanrılara tapılıyordu; örneğin kişi Atina akropolisinde şehrin baştanrıçası Athena Polias'ı, "önde savaşan" Athena Promakos'u ve "muzaffer" Athena Nike'yi bulabilirdi. Bir şehire diğer bir Yunan şehrinden ya da Yunan olmayan bir kaynaktan ilave kültler getirilebiliyordu: Atina 420/419'da iyileştirici tanrı Asklepius'u getirmiş, *yaklaşık* 410'daysa Trak tanrıçası Bendis kültünü yaygınlaştırmıştı.[1] 6. yüzyıldan itibaren bu görüşe saldıran entelektüeller olsa bile, Yunan efsaneleri külliyatında tanrılar ve tanrıçalar erkek ve kadınlara benzer ve erkek ve kadınlar gibi iyi ve kötü davranır diye görülürdü. Din inanca dayanıyordu fakat kabul edilmesi gereken kutsal metinler ya da ortodoks doktrinler olmayıp en önemli şey doğru ayinlerde, doğru şekillerde, doğru vesilelerde yer almak suretiyle tanrılarla iyi bir ilişki sürdürmekti.

Genel olarak kamusal ibadet eylemi kurban etmekti, kesilen hayvanlar ya da diğer yiyecekler çoğunlukla bir kafile yürüyüşünden sonra altara sunuluyordu ve bu çoğunlukla yanlızca tanrıya duman değil, tapınanlara da ziyafet oluşturacak bir şekilde yapılıyordu. Festivaller bizim kültürümüzde normal olarak dinî kutlamalarla bağlantılı olmayan faaliyetleri, özellikle müzik ve şiir icrasıyla atletizm karşılaşmalarını da içeriyordu. (Erkeklerin idman yapabileceği cimnazyumlar yaygın olup 4. yüzyıldan sonra bunlar entelektüel merkez haline gelmeye başladı.) Elefsis'te Demeter ve Kore'dekiler gibi gizemli kültler, üyelere vahiy gönderiyordu ve bu kültler daha çok bireylerin manevi iyiliğiyle ilgiliydi. Bazı mabetler acı çekenlerin bir geceliğine ziyaret edip sabah iyileşmiş olarak ayrılmayı umduğu tedavi kaynağı haline gelmişti. Delfi'deki Apollon ve Olimpiya'daki Zeus gibi bazı mabetler sadece yerel halkı değil, daha geniş bir kesimi cezbediyordu; Atina'daki Panatina belki de bunu fazlasıyla başaran bir Atina şehir festivaliydi fakat Elefsis'te-

1 Asklepius, *Inscriptiones Graecae* ii2 4960; Bendis, Pl. *Resp.* I. 327 A-328 A.

ki gizemler çok daha cazibeliydi (barbarlar dışarıda tutuluyordu ama Yunansa köleler bile kabul ediliyordu).

Kurul ve meclis toplantıları dinî törenlerle ve bir başarı duasıyla başlıyordu fakat tanrılar devletlere emir göndermiyordu: Onların iradesi kâhinler ve kehanetlerle bilinebilirdi, fakat tanrıların iradesinin nerede ve ne zaman aranacağına ve açık olmayan cevapların nasıl yorumlanacağına karar vermek insanlara bırakılmıştı.

Geriye kalan en eski Yunan edebiyatı, Homeros'a atfedilen ve Truva'ya karşı efsane Yunan savaşıyla bağlantılı iki hikâyeyi anlatan epik şiirler *İlyada* ve *Odysseia*'dır ve bunlar sözlü şiir geleneğinin zirvesi olarak muhtemelen 8. yüzyıl sonunda yazılmış çok başarılı çalışmalardır. Elimizde belki bir süre sonrasına ait olan, Hesiod'un tanrıların kökenleri ve soyları hakkındaki *Teogoni*'si ve dürüst bir çalışma hayatı için tavsiyeler veren *İşler ve Günler*'i mevcuttur. 7. ve 5. yüzyıl arasından kalma ve bazı pasajları daha önceki bölümlerde kaynak malzeme olarak alıntılanan çeşitli biçimlerdeki bir lirik şiir külliyatına sahibiz. Bazı şiirler kamusal etkinliklerde koro icrası için yazılmıştır: tanrılara ilahiler, nikâh ve cenaze şarkıları, atletizm ile ilgili zafer kutlamaları (örneğin Pindar ve Basilides) ve askerî çatışmalar (örneğin Basilides'in amcası Simonides; askerî çatışmalar anıtların üzerine hakkedilen epigramlarda da belirtilmiştir). Diğerleri çoğunlukla üst sınıf *sempozyum*larında (içki partileri) icra edilmek içindi ve şairin kendi hayatına ya da kamusal endişelere odaklıydı ki, kamusal endişelere odaklı olan genel olup bazen de belirli bir bağlama dayanıyordu (örneğin Sparta'da Tirtaeus, Megara'da Teognis, Lesbos'ta Alkaios, Atina'da Solon). Lesboslu Sapho (7. yüzyıl) kadındı ve kadın aşkları hakkında yazmıştı.

Atina 4. ve 5. yüzyıllarda, Yunanistan'ın hiç olmadığı ve olmayacağı ölçüde kültür merkeziydi. 5. yüzyıl şiirinin farklı bir biçimi, tanrı Dionysos festivallerindeki karşılaşmalarda icra edilen Atina dramasıdır. Onun da artık mevcut olmayan bazı oyunlarda benzerleri olsa bile, Eshilos'un *Persler*'i hariç kalan tüm örneklerde Yunanların kahramanlık dönemi efsanele-

rinden alınmış temalarla (karşılaşmalarda daha dünyevi ve mizahi taşlamalı dramanın eşlik ettiği) tragedyanın ciddiyeti yüksekti; çabucak klasik konumunu elde eden üç yazar olan Eshilos, Sofokles ve Euripides'ten tragedyalar kalmıştır. 5. yüzyıldaki biçimiyle komedya ("eski komedya") çağın dünyasının politik ve entelektüel konularıyla kişilerine odaklanmak için fantastik temalardan yararlanırken fazlasıyla müstehcen, kaba mizah kullanmıştır ve 420'lerden 380'lere kadar Aristofanes'in bir dizi oyunu mevcuttur. 4. yüzyıl başı ve ortasının "orta komedya"sı biraz daha kısıtlanmış ve koroyu dramayla bütünleştirmek için az şey yapmış görünüyor; tamamen korunmuş yegâne örnekler Aristofanes'in en son kalan iki oyunu olan *Ecclesiazusae* (kadınlar mecliste) ve *Plutus*'tur (zenginlik). 4. yüzyıl sonu ve 3. yüzyılın "yeni komedya"sı esas olarak Plautus ve Terence'nin Latince uyarlamalarından bilinir fakat daha yeni papirüsler bize Menander'den önemli bir külliyat sağlamıştır (4. yüzyıl sonu ve 3. yüzyılda zamanın en başarılı yazarı o değildi); bu oyunlar çağın dünyasında geçer ama kamusal konuları değil, terk edilmiş çocuklar ve âşıkların geçimsizlikleri gibi yerel meseleleri ele alır ve koronun kısıtlanması ve ayrılması orta komedyadan gelir.

Kalan en eski Yunan nesir edebiyatı 5. yüzyılın ikinci yarısındandır: (Küçük Asya'dan Halikarnaslı fakat sürgün edilmiş olan) Herodot yüzyılın üçüncü çeyreğinde 490'ların İyon Ayaklanması ve 490 ve 480-479'da Perslerin Yunanistan'ı istila etmesiyle sona eren geniş kapsamlı ve entelektüel bakımdan canlı bir tarih yazmış olup kendinden öncekilerin aksi takdirde kaybolacak olan çalışmalarından alıntı yapılmış olan parçalar, onun onlara göre büyük bir ilerlemeyi kaydettiğini gösterir; Atinalı Tukidides yüzyılın son otuz yılında Peloponez Savaşı'nın hakim ve tesirli fakat girişi hariç dar odaklı bir tarihini yazmıştı. Ondan sonra tarihler hızla çoğaldı. Bazı yazarlar kasıtlı olarak Tukidides'in bitmeyen tarihini devam ettirmeye koyulmuştu: Ksenofon'un *Hellenika*'sı (Yunan tarihi) 411'den 362'ye kadar gider.[2] Diğer yazarlar daha uzun ya da daha kısa

2 *Yollar ve Araçlar* dahil, diğer birçok konuda yazmıştı.

bir dönemin Yunan dünyasını konu etmişti (Küçük Asya'daki Kimeli* [İzmir ili Aliağa ilçesi yakınlarındadır] Eforos 1. yüzyılın ana kaynağı olarak, Diodorus Siculus'tan günümüze kalanlar ise 5. yüzyıl ve 4. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili olarak görülmüştür), diğerleri ise belli bir şehrin tarihi gibi daha dar bir alan belirlemişti (Atina tarihi olan *Atthides* dizisi 5. yüzyıl sonuyla 3. yüzyıl başı arasında yazılmış, ancak hiçbirisi korunamamıştır). Aristoteles'in okulu 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde geriye anayasanın, tarihinin ardından yazıldığı sıradaki işleyişinin anlatıldığı *Atina Anayasası* kalmış olan 158 anayasa incelemesi çıkarmıştı. Büyük İskender tarihinin birkaçı ölümünden sonraki on yıllarda yazılmıştı ama kalanların en eskisi Diodorus Siculus'un XVII. kitabıdır.

Kamusal konuşmadaki uzmanlığına 5. yüzyılın sonundan itibaren değer verilmiş olup, çoğu mahkemeler için, ama birkaçı da meclis toplantıları ya da diğer vesileler için konuşmalar olan *yaklaşık* 420 ila *yaklaşık* 320 arasında yazılmış büyük bir Atina hitabet külliyatına sahibiz. Yazarlar dönemin başında Antifon, Andokides ve Lisias'tan, sonunda ise Demostenes, Eşines ve Hiperides'ten oluşur. Mahkemelerde davacılar kendi davalarını savunmak zorundaydı, ancak konuşma yazarı tutabilir ve yardımcı konuşmacılar tarafından desteklenebilirlerdi. Bize aktarılan konuşmaların (tarihî kaynaktan olmaktan çok hitabet modeli olarak) gerçek konuşmalarla ne kadar örtüştüğü belli değildir; aynı davanın iki tarafının konuşmalarından az örnek olup çoğunlukla bunların sonucunu bilmiyoruz. 430'lardan 330'lara kadar neredeyse yüz sene yaşamış olan İsokrates 390'larda birkaç mahkeme konuşması yazmış fakat ondan sonra konuşma biçiminde siyasi risaleler yazıp diğer konuşmacılara öğretmiştir. Başkaları da risale yazmış olup, kalan bir tanesi Ksenofon'un çalışmalarıyla birlikte korunmuş ama büyük ihtimalle 420'lerde yazılmış olan "Yaşlı Oligark"ın *Atina Anayasası*'dır. Farklı vesilelere uygun konuşma sanatı demek olan retorik, üst sınıf öğreniminin esaslı bir bileşeni haline gelmişti. Sicilya'daki Leontinili [Lentini] Gorgias 427'de Atina elçiliğinde hizmet etmiş ve üzerinde dikkatle çalışılmış tarzıyla dinleyicilerini etkilemişti; *Re-*

torik Aristoteles'in birçok kitabından birisidir ve Aristoteles'in çalışmalarıyla birlikte korunmuş olan *İskender'e Retorik* muhtemelen biraz daha öncesine ve Lapsekili Anaksimenes'e aittir.

Geleneksel efsanenin dışında evren, tanrılar ve ölümlüler hakkında sorular sormak demek olan felsefe 6. yüzyılda Küçük Asya'da, özellikle Miletus'ta başlamıştı. O yüzyıl başlarında Tales yeryüzünün suda yüzdüğünü düşünen bir kozmologdu; Anaksimander sonsuzluğu her şeyin kökeni olarak tanımlıyordu; Anaksimenes ise bunun hava olduğunu düşünüyordu. Sisam'dan İtalya'daki Kroton'a göç eden Pisagor özellikle müzikal perdelerle ilgilenen bir matematikçiydi (adı dik açılı üçgenler hakkındaki "Pisagor" teoremiyle yaşıyor). Bu yaklaşımlar geleneksel antropomorfik[3] dinle uzlaştırılamazdı: Tales "her şeyin tanrılarla dolu" olduğuna inanıyordu; Pisagor ve diğerleri tanrıların iyi ve kötü davranışlarıyla ilgili hikâyelere karşı çıkıyordu. Geleneksel değerler de sorgulanıyordu: Efesuslu Heraklitos beşeri kanunların türediği tek bir ilahi kanun olduğunu, ama hükümdarların kendi iradelerini dayatıp buna kanun dediğini düşünüyordu.

5. yüzyılın ortasında ve sonunda sofistler (bilgeliğin peşinde koşanlar) olarak bilinen seyyah entelektüeller vardı; hepsi Atinalı değildi ama birçoğu Atina'da bulunmuştu. Çoğu kamu yaşamında başarı için gereken, özellikle argüman oluşturma ve nutuk atma becerilerini öğretmek iddiasındaydı; olduğundan başkası olamayan *physis*, yani "doğa" ile *nomos*, yani "yasa" ama bu bağlamda "gelenek" arasında, belli bir insan topluluğu tarafından bir şekilde karar verilmiş ama başka türlü de karar verilebilecek olan arasında mevcut olan gibi zıtlıklara tutkuyla bağlıydılar. Şayet geleneksel değerler ve bunların meşruiyet zemini terk edilirse başkalarına ihtiyaç vardı: Yüzyılın ortalarında Trakya sahilindeki Abderalı Protagoras yasaların insan âdeti olduğunu ama şehirlerde yaşamı kolaylaştırmak için bunların gerekli olduğunu düşünüyordu fakat Atinalı Antifon gibi diğerleri (muhtemelen hatip Antifon'dan farklı biri ama emin değiliz), bunların yetenekli adamların doğanın izin verdiği şekilde yaşamasını engelleyen nahoş tertipler olduğunu düşünüyordu.

3 İnsan özellikleri verilmiş tanrılarla ilgili – ç.n.

Atinalı Sokrates, Aristofanes'in *Bulutlar*'ında karikatürize edilmiş, 4. yüzyıldaysa Ksenofon ve Platon tarafından büyük bir öğretmen şeklinde sunulmuştu. *Bulutlar*'da olduğu gibi bir zaman semavi olgularla ve retorikle ilgilenmiş olabilir. Ksenofon ve Platon'a göre o diyalektik tartışmaya girişmişti: Ksenofon'a göre o geleneksel erdem anlayışını savunuyordu; Platon'a göreyse kendisininkileri ileri sürmekten çok, başkalarının görüşlerindeki zayıflıkları teşhir etmeye meraklıydı, fakat o erdemi bilgiyle özdeşleştirmiş görünüyor (öyle ki yanlış davrananlar bunu neyin doğru olduğunu anlamadıkları için yaparlar). Onunla ilişkilenmiş gençler arasında 5. yüzyıl sonu oligarşi hareketlerine karışmış olan Alkibiades ve Kritias gibileri de vardı; bu da onun 400/399'da resmen dinsizlikle suçlanıp idam edilmesinin nedenleri arasındadır.

Peloponez Savaşı'nın çalkantılarından sonra 4. yüzyıl Yunanları kesinlik arayışındaydı. Oligark Kritias ile akraba aristokrat bir Atinalı olan Platon kentin kuzeybatısındaki Akademi'de bir enstitü kurmuş ve etikle siyaseti, bilgiyle ruhu araştıran diyaloglar yazmıştı; ayrıca Siraküza'daki hadiselere de müdahil olmaya kalkmıştı. Öğrencisi, Halkidiki'deki Starigalı Aristoteles Büyük İskender'e hocalık ettikten sonra Atina'ya dönüp kentin doğusunda Lykeion'u kurmuştur. Doğa bilimleri ve edebiyat, ayrıca felsefe ve mantık olarak düşünmemiz gereken şeyler dahil, geniş kapsamlı konularda yazmış ve çoğunlukla gözlenmiş çok sayıda örnekten genelleştirmek suretiyle çalışmıştı.

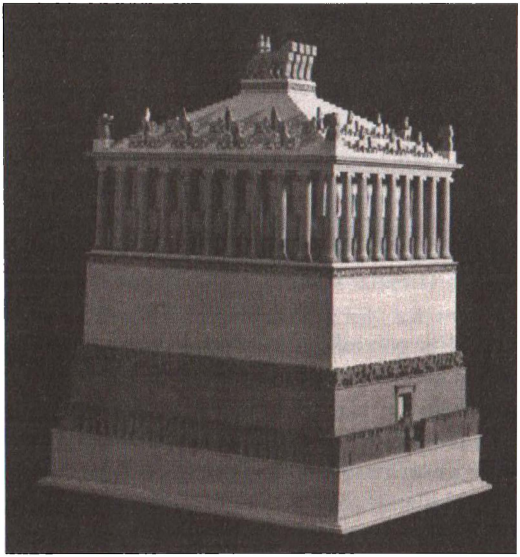
Filozofları ilgilendiren bir konu şehirlerin yönetimiydi. En eski fark tiranlıkla anayasal hükümet arasındakiydi. 5. yüzyılın ilk yarısında monarşi, oligarşi ve aristokrasi şeklinde üçlü bir bölünme vardı ve demokrasi benimsenmişti. Sofistlere göre hükümet biçimleri uzlaşma alanına aitti: Evrensel olarak doğru bir biçim yoktu, herkes kendisine yararlı biçimi tercih ediyordu. Platon *Devlet*'te aşağıya doğru aristokrasi, timokrasi (onur tutkusuna dayanır), oligarşi, demokrasi ve tiranlık şeklinde sıralanan yeni bir tipoloji önermişti; başka bir yerde o ve Aristoteles, geleneksel üç biçimin iyi ve kötü uyarlamalarını ayırt etmişti.

Görsel sanatlar bakımından merkezî bir odaya ya da odalara ve sütunlu taraçalara veya direkler altına sahip anıtsal tapınaklar ilk önce 7. yüzyılda Korint'te ve Kıstak'ta inşa edilmiş, 6. yüzyıldan itibaren de normal olarak tamamen taştan yapılmıştı. Bu biçim Atina akropolisi üzerine 447/446 ila 433/432 arasında inşa edilen Pertenon'da zirveye ulaşmıştı (Resim 11). O sırada başka türlü büyük kamusal binalar da vardı: Atina'daki konsey binası (6. yüzyıl sonu), *prytaneis* merkezi olan *tholos* (yuvarlak bina: 460) ve agoradaki bir dizi revak (açık kemeraltı: 6. yüzyıl - 5. yüzyıl sonu); meclisin toplandığı Pniks (ilk şekli muhtemelen 6. yüzyıl sonu) ve Perikles odeonu. Batıda 6. yüzyıl sonuyla 5. yüzyıl sonu arasında birçok büyük bina inşa edilmişti (Sicilya'daki Akragas'tan bir tapınak için Resim 13'e bkz.); fakat yüzyılın ortalarında Olimpiya'da Zeus tapınağı, Arkadya'daki Bassae'de ise Apollon tapınağı inşa edilmiş olsa bile, Yunanistan ve Ege'deki diğer yerler 5. yüzyılda Atina'nın gölgesinde kalmıştı. 4. yüzyıl binaları Atina'daki yeni konsey binasından ve Pniks'in iki yeni modelinden, ilk anıtsal Dionysos tiyatrosundan (Resim 14) ve stadyumundan (her ikisi de *yaklaşık* 330), başka yerlerdeyse Delfi'deki yeni Apollon tapınağından (Resim 6) ve Argolis'teki Epidaurus'ta yeni Asklepius tapınağından ve diğer binalardan meydana gelir. Antik dünyanın yedi harikasından biri olan Halikarnas Mozolesi (*yaklaşık* 350: Resim 15) Yunan ve Yakın Doğu unsurlarını bir araya getiriyordu ve belki de Karya hükümdarı Mausolus'a kabir olarak tasarlanmıştı. Atina'daki ve genelde Yunanistan'daki müstakil evler 4. yüzyıl ortalarına kadar ekseriyetle mütevazı olmuş görünüyor ama ondan sonra zenginler daha büyük evler inşa etmeye başlamıştı. Yerel binalarla ilgili özellikle bilgi verici olan bir site 432'de yeniden inşa edilip 348'de Makedonyalı Filip tarafından yıkıldıktan sonra boşta kalan Halkidiki'deki Olintus'tur.

Arkaik dönemde heykel doğu modellerini takip eden "Daedalik" tarzında küçük boyutlu figürlerle başlamış, sonra daha büyük ölçüde katı bir pozla doğruca ileriye bakan çıplak erkek *kouroi* ve giysili kadın *kourai* üreten Mısır formlarına dönüşmüştü. Zamanla bunlar daha doğal, pozlarıysa daha çe-

Resim 14. Atina: Dionysos tiyatrosu (MÖ. *yaklaşık* 330).

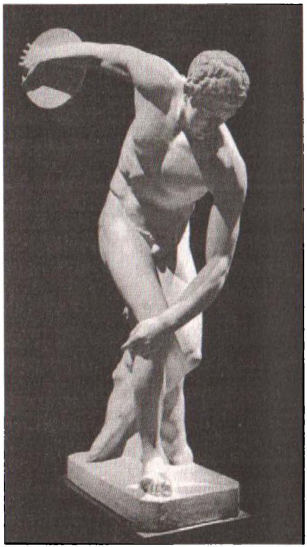
Resim 15. Halikarnas [Bodrum]: Mozolenin yeniden inşa edilmiş hali (4. yüzyıl ortaları) (Antik Sanatlar Müzesi, Aarhus Üniversitesi) [© Antik Sanat Müzesi, Aarhus Üniversitesi].

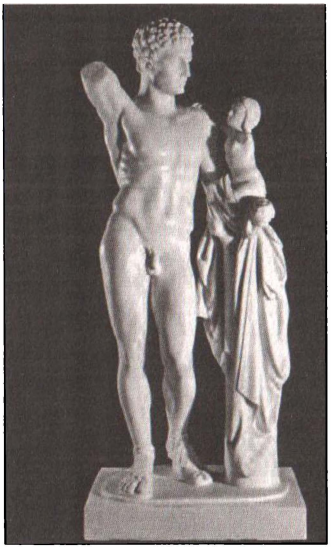
Resim 16. Delfi: arabacı heykeli (470'ler).

şitli hale gelmişti ama yine de şekil olarak stilize edilmiş olup kısıtlıydılar (örneğin Delfi'deki bronz arabacı, Resim 16). 5. yüzyıl boyunca giderek canlı gibi görünen (Argoslu Polikletus insanın vücut azalarının oranları "kanon"unu hazırlamıştı), çeşitli açılardan bakılmak üzere tasarlanmış ve kumaşın dramatik olanaklarını kullanan ama realist olmaktan çok idealist heykellerle bu gelişme sürmüştü; içi boş döküm bronz, poz olarak taşla ulaşılabilenden daha fazla özgürlüğe izin vermişti. Miron'un 5. yüzyıl ortasındaki *diskobolos* (disk-atıcısı) iyi bir örnektir (Resim 17). 4. yüzyıl heykeli daha fazla yumuşaklığa sahiptir (örneğin Atinalı Praksiteles'in Hermes ile Dionysos'u, Resim 18) ve Sikyonlu Lisippus daha zarif figürler elde etmek için kanonu değiştirmişti. Kişi portresine benzeyen kalmış en eski heykeller Mozole'deki Mausolus ile Artemisia'yı, belki de onların atalarını temsil edenlerdir.

Bronz çağı Yunan medeniyetinden çok başarılı büyük boyutlu duvar resimleri kalmıştır. Klasik dönemde Yunanistan'da normal olarak ahşap panel üzerine büyük boyutlu resimlerin Atina'daki Stoa Poikile (5. yüzyılın ikinci çeyreği) ve Zeus Sto-

Resim 17. Roma, Terme Ulusal Müzesi: Miron, *diskobolos* heykeli (5. yüzyıl ortası bronz orijinalinin Roma kopyası).

Resim 18. Olimpiya: Praksiteles, çocuk Dionysos ile Hermes (4. yüzyıl ortasındaki orijinalinin Roma kopyası).

ası (420'ler) gibi binalarda bulunduğu bildirilmiş olup Makedonya'daki Aigai (Vergina) 4. yüzyıl mezar resimlerinden başka pek kalmamıştır. Dörtte-üç görünümünün[4] Kleoneli Kimon tarafından (*yaklaşık* 500) icat edildiği söylenir; Taşozlu Polignotus ve Atinalı Mikon (5. yüzyılın ikinci çeyreği) konum göstermek için farklı zemin hatları ve gruplamalar kullanmıştı; aynı zamanlarda Sisamlı Agatarkus Atina'daki tiyatro için manzara resmi yapmaya başlamıştı. Aigai'deki resimler doğrudan duvara boyanan (perspektif dahil) kompozisyonu ve boya kullanımı ustaca olan fresklerdir. Çömlekler kırılabilir ama kolay kolay yok edilemez. Yunan dünyasından çok büyük miktarda boyalı çömlek kalmıştır. Yine bronz çağında, özellikle Girit'in Minos uygarlığında yüksek kaliteli ve çeşitli çalışmalar vardı.

4 Resimde portrenin dörtte-üçünün önden görünmesi ilkesi – ç.n.

Resim 19. Aigai, küçük mezar: Persefone'yi kaçıran Hades [Kamu malı: Manolis Andronicos, Wikimedia Commons].

Yunanistan MÖ. *yaklaşık* 1000'den sonra karanlık çağdan çıktığında –bilhassa yalnızca Atina'da değil– proto-geometrikti ve bunu *yaklaşık* 900'den sonra başlayan daha incelikli bir geometrik tarz izledi. Daha geniş dünyayla temasın yenilenmesi 700 öncelerinde özellikle önderliği Atina'dan alan Korint'te doğulu etkilere ve oryantalleşen bir tarza yol açtı: İlk önce soyut süslemelerle birlikte hayvan tasvirleri popülerdi; daha sonra bazı ressamlar insan figürlerine döndü (örneğin Korint'te-

ki 7. yüzyıl Chigi Vazosu, Resim 3). Korintliler boyasız bir arka plana boyalı figürleri kullanıyordu ve bu 6. yüzyılda önderliği Atina'ya geri kazandıran siyah figür tarzında izlenen prensipti. 6. yüzyılın sonlarına doğru Atinalılar çoğu amaç için daha esnek olan siyah arka planlı ve boyanmayan figürlerin ayrıntılarını vermek için kullanılan siyah çizgili kırmızı figür tarzına geçiş yaptı (Resim 20). Figürlerin betimlenmesinde heykelde olduğu gibi artan bir poz çeşitliliği ve artan bir doğallık mevcuttu ve bu Atina tarzları piyasaya ezici biçimde hâkim olmuştu (fakat 5. yüzyıl sonunda ve 4. yüzyılda batıda bağımsız üretim vardı). 5. yüzyılın sonlarına doğru Atina'da modern zevkin daha az çekici bulduğu beyaz boyalı ve yaldızlı olan daha şatafatlı efektlere doğru bir hamle oldu; 4. yüzyılın sonunda bu tür süslenmiş çömleklerin modası geçmişti.

Resim 20. Voronej Üniversitesi, Rusya: Atina'dan Orfeus ile bir Trakı gösteren kırmızı figür *pelike*, Ressam Villa Giulia'nın (MÖ. *yaklaşık* 475-425: Beazley Arşivi n. 207206).

8

PELOPONEZ SAVAŞI SONRASI
(404-*yakl.* 360)

Yunan dünyasında istikrarsızlık

Ksenofon'un *Hellenika*'sı 362'ye kadar devam eder ve bu dönemi ayrıca Diodorus Siculus XIV-XV'de konu eder. Plutark'ın, Spartalı Agesilaus ve Tebesli Pelopidas'ın *Hayatlar*'ına, Atina mahkeme konuşmalarına ve çeşitli türden kamu belgelerine sahibiz.

Atina'nın Peloponez Savaşı'nda yenilmesiyle Atina imparatorluğu sona ermişti. Sparta 412-411 antlaşmalarına göre Asya kentlerini hemen Perslere iade etmedi ama onları imparatorluğun geri kalanıyla birlikte yönetip haraç topladı. Lisander dar oligarşilerden özellikle hoşlanıyordu ve bazı kentlerde dekarkiler, yani on kişilik hizipler, Atina'da ise Otuzlar kuruldu.

II. Darius 405/404'te öldü ve yerine II. Artaserhas geçti. Artaserhas'ın küçük kardeşi Sirus ona meydan okumak üzere Yunan on bin paralı askerin (aslında başlangıçta on üç bin) de dahil olduğu bir ordu topladı, fakat 401'de Fırat üzerindeki Kunaksa'da yenildi ve öldürüldü; Ksenofon'un *Anabasis*'i bu seferin hikâyesini anlatır ve Yunanlar Ermenistan üzerinden Karadeniz'e döner. Tissafernes Sardis'e dönüp Asya Yunanları üzerinde hak iddia etti; onlar da kendileri için savaşmaya razı olan

Sparta'ya başvurdu; 407'deki eski antlaşmaların gözden geçirilip değiştirilmiş halleri elde olsaydı bu çok kolay açıklanabilirdi. Komutan olarak kralların dışındaki Spartalılar ve asker olarak Spartalı yurttaşların dışındakilerle (on binlerden hayatta kalanlar dahil) savaş ilk başta küçük ölçekliydi ve Asya Yunanlarının durumuyla ilgili bir uzlaşı düşünülmesi için mütarekelerle kesintiye uğruyordu. 396'da komuta Agis'in üvey kardeşi ve vârisi olan Kral II. Agesilaus'a verildi. O da, efsanevi Truva Savaşı'ndaki Agamemnon gibi Böotya'daki Aulis'te kendini feda etmeye kalkıştı, fakat Böotyalılar buna müdahale etti; 395'te Sardis yakınlarında (kıta içine doğru Atinalıların imparatorluk zamanındakinden daha fazla ilerlediği) bir zafer kazandı; fakat 394'te Yunanistan'a dönmek zorunda kaldı.

Sparta'nın Peloponez Savaşı'ndaki müttefikleri Sparta'nın savaşın bitimindeki ve sonrasındaki davranışından memnun değildi ve 395'te orta Yunanistan'daki bir sınır anlaşmazlığı Böotya, Korint ve Argos'un dirilen bir Atina ile Sparta'ya karşı mücadele için birleştiği Korint Savaşı'nın (savaşın büyük bölümü Korint yakınlarında gerçekleşti) patlak vermesine yol açtı. Lisander 395'te Böotya'da bulunan Alyartos'ta yenilip öldürüldü; 394'te Agesilaus geri çağırıldı ve çarpışarak Böotya'dan Peloponez'e kadar ilerledi. Bu sırada Peloponez Savaşı'nın sonunda Kıbrıs'a kaçmış olan Atinalı Konon Daskyleion'da Pers satrapı Farnabazus için bir filo oluşturuyordu ve 394'te Knidos açıklarında bir Sparta filosunu mağlup ederek Sparta'nın Ege'deki üstünlüğüne son verdiler. Aslında bu Pers egemenliğine muhalif olan Yunanlara karşı bir Pers zaferiydi, fakat Atinalılar Konon'u ve Kıbrıslı arkadaşı (Salamis şehrini yöneten Yunan hanedanından) Evagoras'ı Sparta tiranlığına karşı Yunan özgürlüğünün savunucusu olarak kutladı.

Yunanistan ve Ege'de savaşlar bitmek bilmedi. Farnabazus ve Konon Sparta'nın Yunanistan'daki düşmanlarına Pers parası getirdi; Korint'in Sparta karşıtlığını daha da sağlamlaştırmak için Korint ile Argos arasında bir tür birlik kuruldu. 392'de Sparta Antalkidas'ı Sardis'te satrap olan Tribazus'a göndererek dümeni diplomasiye kırdı, Korint Savaşı'na katılan diğer dev-

letler de elçi gönderdi (Atina Konon'u gönderince Tribazus onu tutukladı). Asya Yunanlarının İran'a dönmesi ve diğer tüm şehir ve adaların özerk olması önerildi; fakat Sparta'nın düşmanları bunu kabul etmeyecekti. 392/391 kışında Sparta'daki bir konferansta Atina'ya 5. yüzyılın çoğunda sahip olduğu, ancak Peloponez Savaşı'nın sonunda kaybedip ardından geri aldığı üç kuzey Ege adası olan İmroz, Limni ve Skiros'u elde tutacağı şeklinde bir taviz verildi fakat Sparta, Böotya federasyonu ya da Korint ile Argos'un birliğiyle ilgili bir taviz vermedi, Asya Yunanlarının İran'a iadesinde de bir isteksizlik mevcuttu, o yüzden yine bir antlaşma olmadı.

390'da Atinalı Trasibulus yönetimindeki bir seferberlik Atina imparatorluğunun bağlantı ve uygulamalarını canlandırmaya teşebbüs etmiş görünüyor. Kendisi 389'da öldürülmüş, yerine geçenlerse bu ivmeyi sürekli kılamamıştı fakat Atina'nın 387/386 Klazomene ve Litri kararnameleri (Harding 26, 28) Atina'nın ruh halinin hâlâ canlı olduğunu gösterir. Fakat 387'de Sparta amirali Antalkidas Sparta için Hellespont'un kontrolünü geri alabilmiş, böylece Sparta'yı istediği antlaşmayı elde etmeye yetecek kadar güçlü bir konuma getirmişti. 387/386'da Kralın Barışı ya da Antalkidas Barışı 392/391'de önerilen şartları dayatmıştı: Küçük Asya anakarası (Atina'nın, Evagoras'ı gücünü artırıp Perslere karşı isyan etmesi için desteklediği Kıbrıs'ın yanı sıra) Perslere ait olacaktı; Atina üç adasını tutacak, diğer tüm şehirlerse otonom olacaktı (Atina Peloponez Savaşı'ndan sonra Delos'u da kaybetmiş, 390'larda geri almış, Kralın Barışı ile yine kaybetmiş ama hemen sonrasında yine geri almıştı). Sparta şartları ve Perslerin desteğini elde etmişti, bu şartların hangi birimlere uygulanacağına ve neyin otonomi sayılacağına da Sparta karar verdi: Böotya federasyonu dağılmak zorundaydı (gerçi Yunanistan'ın diğer yerlerindeki bazı federasyonlara dokunulmamıştı), Korint ve Argos birliği de öyle. Bu yalnızca Korint Savaşı'nı bitiren bir antlaşma olmayıp bütün Yunanlar için "ortak bir barış" şeklinde tasarlanmıştı ve Yunanistan anakarasıyla Ege'nin her yerindeki Yunanlara ilişkin olarak başvurulabilirdi: Korint Savaşı'na katılmayan

kaç devletin bu antlaşmayı imzaladığı belli değildi. Sicilya, İtalya ve Kuzey Afrika'dakiler gibi uzak devletler muhtemelen imzalamamıştı.

Barış hayatın bir gerçeğiydi ve sonraki yüzyılın yarısında Yunan devletler arası ilişkilerinin arka planını oluşturacaktı. Bir belirsizlik döneminden sonra Atina 384'te Kios ile tamamen savunmacı olan ve özgürlüğe ve otonomiye dayandığı, Barış çerçevesi içerisinde olduğu bildirilen bir ittifak yaparak ilerlemenin yolunu buldu.[1] Gerçi İsokrates *Panegirik*'inde (IV) Atina'nın Yunanistan'daki liderlik iddiasını yeniden ileri sürerken bu zilleti 5. yüzyılın şanıyla kıyaslamıştı.[2] Sparta Barış'ı kendi çıkarlarına göre yorumlamayı sürdürdü. 385'te yaklaşık bir yüzyıl evvel birleşmiş olan Mantinea'yı köylere böldü. 382'den 379'a kadar kuzeyde Olintus tarafından kurulan Halkidiki federasyonuna karşı, o federasyona katılmak istemeyen şehirlerin davetine icabet edip savaştı; 382'deyse, belli ki Tebes'in Halkidikililere karşı Barış'ın dayatılmasına iştirak etmeyi reddettiği bahanesiyle, Tebes'te bir garnizon ve Sparta yanlısı bir rejim kurdu. Tebesli Sparta karşıtları Atina'ya kaçtı ama 379/378'de dönüp kontrolü geri aldılar.

En sonunda Tespiae'deki (Tebes'in batısında) Sparta garnizon kumandanı Sfodrias'ın isyanının kışkırtmasıyla 378/377'de Atinalılar Kios ile yapılanı model alan bir savunma ittifakıyla birleşmiş bir devletler örgütü olan İkinci Birlik'lerini kurdu. İsimlerin (muhtemelen) 375'e kadar taksitler halinde eklendiği bir üye listesinin eşlik ettiği yazılı bir açıklama mevcut.[3] Birlik bundan sonra büyümeye devam etti, bu listeye eklemelerin neden kesildiğini bilmiyoruz. Kısmen Atina'nın Delos Birliği'nde davranmış olduğu gibi davranmayacağı garantisini vermek, kısmen de "otonomi"nin ne anlama geldiğini açıklamak için üyelere çeşitli vaadlerde bulunulmuştu (müttefik topraklarda anayasaya müdahale, garnizon, vali, haraç, ya da Atina'ya ait mülk olmayacaktı). Birlik üyelerinin Atina'da daimi

1 Harding 31.

2 İsok. IV. *Panegirik* 117-120.

3 Harding 35.

bir konseyi (*synedrion*) vardı: Atina burada temsil edilmiyordu ve meseleleri nihai karar için Atina meclisine sunmak üzere Atina konseyiyle işbirliği içerisindeydi. Vaatler tam yerine getirilmedi; 370'lerde Paros'a koloni muamelesi yapıldı ve Atina festivallerine sunumlar göndermesi gerektiği söylendi, 360'larda ise Kos'taki isyanlar bastırıldı ve bazı davalar Atina'ya aktarılır hale getirildi; bazı garnizonlar onaylandı (ilki 375'te, yurttaşların muhtemelen Traklara karşı savunma olarak kabul ettiği Abdera'da); Sisam ve Potidai alındığında klerukyalar kuruldu ve bunlar birlik üyesi olmadığı halde bu gelişme üye devletleri telaşlandırmış olmalıdır. En çarpıcı olanı, Atinalılar üyelerden hiç *phoros* ("haraç") toplamadığı halde, belki de önce gönüllü ödemelere dayanarak muhtemelen 373'ten itibaren, asla kendilerini zengin edecek ölçüde olmasa bile *syntaxeis* ("katkılar") topladılar.

Sonraki birkaç yılda Atina Birliğe oldukça başarılı bir şekilde üye toplarken, şehirler Delos Birliği'nin hatıralarından çok Sparta'nın mevcut davranışından endişelendiği için kral Agesilaus komutasındaki Sparta Tebes'in kontrolünü geri alma teşebbüsünde başarısız oldu. 376'da Agesilaus hastayken diğer kral I. Kleombrotus Tebes'e karşı daha az gayretliydi ve Atina'nın Karadeniz'den gelen tahıl erzakını durdurmaya çalışan bir Sparta filosu Naksos açıklarında, Peloponez Savaşı'ndan sonraki ilk Atina deniz zaferinde yenildi. 375'te Böotya'da bulunan Tegira'da bir Sparta ordusu "kutsal takım"a, yani yeni kurulan seçkin profesyonel asker yurttaşları da içeren bir Tebes ordusuna mağlup oldu; Sparta'yı şaşırtmak için Atina batıda bir savaşa girişti ve Leukas'ın karşısındaki Alizia açıklarında bir Sparta filosunu mağlup etti. Ferae tiranı Jason Tesalya'da güçleniyordu ve Farsala Sparta'dan ona karşı destek istediğinde Sparta yanıt veremedi.

375'te Kralın Barışı'nda, muhtemelen Perslerin Mısır'da Yunan paralı askerlerin çarpışmasını istemesinin neden olduğu bir yenileme yapıldı. Atina bunu Eirene (barış) kültüyle ve heykeliyle kutladı. Fakat batıdaki savaş hemen yeniden alevlendi; 372'de Atina'nın ve Korfulu demokratların zaferiyle so-

na erdi. Bu sırada Tebes yeni bir Böotya federasyonu kuruyordu. 5. yüzyıl sonu ve 4. yüzyıl başındaki federasyon, büyük şehirler bir ya da birden fazla birime karşılık gelirken, diğerleri bir birimi paylaşacak ve yine diğerleri bu şehirlerden birine bağımlı olacak ve resmen temsil edilmeyecek şekilde örgütlenmiş seçmen birimlerine dayanıyordu. Yeni federasyon Tebes'te toplanan ve Tebes'in egemen olduğu bir meclise dayanıyordu ve 370'lerde Tebes, düşman gördüğü bazı Böotya şehirlerine karşı askerî harekâta girişerek Platea ve Tespia'yı yerle bir etti.

371'de Tebesliler komşu Fokis bölgesini tehdit etti, Sparta da orayı savunmak için Kleombrotus komutasında bir ordu gönderdi. Tebes'in artan gücünden giderek rahatsız olan Atina, Sparta'da Kralın Barışı'nın bir başka yenilenişini tartışmak üzere bir konferansa ön ayak oldu. İlk başta Tebeslilerin "Tebesliler" olarak dahil edildiği bir antlaşma yapıldı ama sonrasında onlar dönüp, "Böotyalılar" olarak dahil edilmelerini talep etti ve Agesilaus ile Tebes lideri Epaminondas arasındaki bir münakaşadan sonra dışlandılar. Kleombrotus'a Böotya şehirlerini otonom halde bırakmazsa Tebes'e saldırması emredilmişti ve Böotya'nın güneybatısındaki Leuktra'da Tebesliler hoplit ordularında normal olduğu gibi sağdan değil, güçlendirilmiş sol kanattan saldırdı ve Spartalıları yenip Kleombrotus'u öldürdüler. Bu Yunan tarihindeki çok önemli anlardan biriydi: Herkes Sparta'nın hoplit ordusunun herkesinkinden iyi olduğunu varsayıyordu ama gerçek artık varsayımla uyumlu değildi.

Muharebeden sonra bu defa Atina tarafından örgütlenen bir başka ortak barış yenilemesi yapıldı. Sparta artık diğer şehirlerde kafa dengi bulduğu rejimler üzerinde ısrar edemediği, başka bir Peloponez şehri de boşluğu dolduracak kadar güçlü olmadığı için bunu Peloponez'deki bir istikrarsızlık dönemi izledi. Özellikle Mantinea Sparta'nın 385'te dağıttığı tek devleti yeniden oluşturdu ve yeni başkenti Lakonya ve Messinya sınırları yakınındaki Megalopolis olan bir Arkadya federasyonu kurmak üzere diğer şehirlerle birleşti. Arkadya Elis ve Argos ile Sparta karşıtı bir ittifaka katıldı ve 370/369 kışında Tebes'in desteğiyle Lakonya'yı istila edip Messinya'yı kurtardı ki,

bu Sparta'nın kabule asla hazır olmadığı bir kayıptı. Tebes ve orta Yunanistan'daki diğer şehirler Atina Birliği'ni terk etmişti, Tebes ise kendi birliğini kuruyordu; 369'da Atina bu girişimi daha büyük bir tehdit olarak gördü ve (Sparta karşıtı birliğini kurmasının üzerinden on yıl geçmeden) Sparta ile ittifak yaptı. Midilli Atina'nın politika değişikliğini sorgulayınca önde gelen politikacı Kallistratus 369/368'deki moral bozucu bir kararnameyle, Sparta barışı ihlal ederek Yunanları tehdit ettiği sırada Atina'nın direndiği ve diğer Yunanları direnmeye çağırdığı, fakat (...) cevabını verdi (metnin geri kalanı kayıptır).[4] 5. yüzyılın ortasında Delos Birliği'nde olduğu gibi, Atina esas amacını artık takip edemediği için Birliği dağıtmayı kendine yedirmedi. 360'lar boyunca dikkatini kuzeye çevirdi ve Karadeniz'den gelen tahıl ikmalini korumak için Hersonisos'u ve 424/423'te elden giden Amfipolis kolonisini geri almak üzere boş yere bir dizi sefer yaptı. 366-365'te (Kralın Barışı koşullarına göre Perslerin elinde bulundurmaması gereken) Sisam'ı Perslerden almakta daha başarılıydı; fakat Atina Sisam'ı serbest bırakmak yerine, burayı bir Atina klerukyası haline getirdi, birkaç sene sonra da Atina'nın kuzey savaşları sürecinde Potidai alındı ve bir başka klerukya oldu.

Kuzey Yunanistan'da Feraeli Jason 370'te Pitya oyunlarına katılmaya hazırlanırken öldürüldü; ailesinin diğer üyeleri peşpeşe onun yerini aldı ama sevilmediler. Larisa'nın önde gelen ailesi Aleudae ilk olarak 369'da Makedon II. İskender'e başvurdu ama o Larisa ve Kranon'u kendisi aldı. Daha sonra Tebes'e başvurdular: Makedonlarla yapılan görüşmeler genç Filip'in rehine olarak Tebes'te birkaç yıl geçirmesine yol açtı; (Atina'nın desteklediği) Ferae'ye karşı bir dizi seferden sonra 364'te Tebesli Pelopidas Feraeli İskender'i yendi ama kendisi de öldürüldü ve Tebesli bir takviye ordusu zaferi pekiştirdi. İskender gücünü Ferae ile sınırlandırdı ve Tebes'e tabi bir müttefik haline geldi.

367'de Tebes kendi lehine yeni bir ortak barış antlaşması yapmaya çalıştı. Sparta'yı ettiği gibi Atina'yı da bertaraf etmeyi

4 Harding 53. 35 - son.

umuyordu ve Pelopidas'ın Perslere önerdiği koşullar Atina donanmasının dağıtılmasını içeriyordu. Atinalıların Birlik tarifnamesinden Kralın Barışı'na lehte atıfta bulunan maddeyi çıkarıp Birliğin Sparta karşıtı amacını belirten bir önceki maddeyi bırakması muhtemelen bundan sonradır.[5] Teklif edilen diğer maddeler öteki Yunan şehirlerini küstürdü ve antlaşma olmadı; fakat 365'te Tebes'i ve kuzeydoğu Peloponez'deki birkaç devleti içine alan ve Peloponez Birliği'nin fiilen sonunu belirleyen (belki de ortak bir barış iddiasında olan) bir antlaşma yapıldı. (Bu ve diğer antlaşmalar Messinya'nın bağımsız kalmasını şart koşuyordu, o yüzden Sparta katılmayı sürekli reddediyordu.) 366'da Tebes, üzerinde hem Böotya'nın hem de Atina'nın iddiası olan ve Euboea'ya bakan Oropos bölgesini ele geçirdi. Epaminondas'ın yeni bir Tebes filosu kurup Atina'nın Egeli müttefiklerini mağlup etmeyi planladığı söyleniyordu; filo kurulmuş olmayabilir ancak 364'te Tebes, Ege'ye bir sefer yaptı, 362 ve 361'de ise Feraeli İskender Atina'ya saldırmaya başladı.

360'larda Peloponez sürekli bir savaş haline ve değişen ittifaklara şahit oldu. 365-364'te Elis ve Arkadya arasında savaş vardı, 364'te ise Olimpik festival yerel halk olan Pisatalılar tarafından kutlanırken tapınakta gerçekleşen bir çatışma onları yerlerinden edemedi. Fakat 363'te Arkadya içerisinde, Mantinea Elis ile barış yapıp Sparta'ya bağlılığını sunarken, Tegea ve Megalopolis'in Tebes'e sadık kalan bir hizbe önderlik ettiği bir bölünme oldu. 362'de Epaminondas Peloponez'e bir ordu götürdü ve Tebes ile müttefikleri Mantinea'da Sparta ve müttefiklerine karşı savaştı; Epaminondas Leuktra'nın başarısını tekrarlamayı denedi fakat Tebesliler üstünlük sağlayınca öldürüldü. Arkadya'daki bölünme devam etti. Ksenofon *Hellenika*'sını, güç mücadelesini çözen muharebenin öncekinden daha fazla belirsizlik ve şaşkınlıkla sonuçlandığı şeklinde umutsuz bir yorumla sonlandırır.[6] Persler Kralın Barışı ile Asya Yunanlarını ve Kıbrıs üzerindeki hak taleplerinin tanınmasını sağlamıştı. Onların Evagoras'a karşı savaşı o 381'de Pers kralına "efendiye kö-

5 Harding 35. 12-15, 9-12.

6 Ksen. *Hel.* VII. V. 26-27.

le olarak" değil, "krala kral olarak" itaat etmeye razı olunca bitmişti; kendisi 374/373'e kadar yaşadı, hanedanıysa 310'a kadar hayatta kaldı. Mısır 404/403'te Perslere karşı ayaklanmıştı ve Persler 343/342'ye kadar orayı geri alamadı. Kralın Barışı'nda oradan bahsedilmiyordu, o yüzden Evagoras'ı desteklemiş olan Atinalı Çabrias oraya gitti. 380/379'da (Daskyleion'dan gönderilen) Farnabazus Mısır'a karşı bir Pers seferine önderlik etmeye hazırlanıyordu ve Çabrias'ı geri çağırıp, Pers tarafında çarpışmak üzere onun yerine İpikrates'i gönderen Atina'yı protesto etti. Hazırlıklar birkaç sene sürdü, Perslerin 375'te Kralın Barışı'nı yenilemesi muhtemelen Yunan paralı askerlerin sayısı artırmak içindi. İstila sonunda 374'te gerçekleşti fakat İpikrates'un Farnabazus ile arası açıldı ve Atina'ya döndü, sefer de bu yüzden yara almış oldu.

360'larda Pers İmparatorluğu'nın batı sınırları Satrapların İsyanı ile çalkalanıyordu. İsyan Kapadokya (Küçük Asya'nın doğusu) satrapı Datames ve Daskyleion'da babası Farnabazus'un yerine geçen ama koltuğuna üvey kardeşi Artabazus'un göz koyduğu Ariobarzanes ile başladı; 390'lardan beri müstakil Karya satraplığı görevinde olan yerel Mausolus hanedanı da isyana katıldı. Tebes Pers desteğini kazanınca, (Kral Agesilaus kumandasındaki) Sparta ve Atina isyancıları destekledi (Atina'nın Sisam'ı ele geçirmesi bunun bir neticesiydi). Asiler Mısır'daki mevcut hükümdar Takos ile de irtibat kurdu ve 362/361'de Atinalı Çabrias (bağımsız) ile Spartalı Agesilaus (resmen) onu desteklemeye gitti; fakat isyan söndü, Agesilaus da 360/359'da Sparta'ya dönüş yolunda öldü. II. Artaserhas ise 359/358'de öldü ve yerine III. Artaserhas geçti.

Sparta

Peloponez Savaşı'nın sonunda Lisander güçlü bir konumdaydı fakat çok geçmeden ona karşı bir tepki oluştu. Birkaç şehre, on kişilik hiziplerin yönetimi anlamına gelen "dekarki"yi dayatıyordu ve Atina'daki Otuzlar kurumunun arkasındaydı; fakat çok geçmeden dekarkilerin yerini "ataların anayasası" aldı

ve kral Pausanias Atina'da demokrasinin restorasyonunu kolaylaştırdı, yargılamadan beraat etti. Kral II. Agis MÖ. *yaklaşık* 400'de ölünce Lisander onun oğlu Leotikidas'ın aslında Alkibiades'in oğlu olduğu dedikodularını yaydı, taht da Agis'in kardeşi ve Lisander'in onun sayesinde hükmetmesine hiç de izin vermeyecek iradeli bir kral olan II. Agesilaus'a kaldı. Kısa zaman sonra Kinadon adındaki "aşağı" (belki de karavana aidatını ödeyemediği için tam yurttaşlıktan çıkarılan) bir adam diğer tüm sınıfları tam yurttaşlara karşı birleştirme gibi bir plana girişti; ancak plan olgunlaşmadan önlendi. Agesilaus 396'da Asya'ya yollandığında Lisander onunla birlikte gönderilen danışman yurttaşlardan biriydi ama o Lisander'i ayrı görevlerdeki yolundan saptırdı. 395'te Lisander Yunanistan'a döndü. Korint Savaşı'nın başlangıcında o ve Pausanias ayrı rotalardan Böotya'ya gönderildi: Güçlerini birleştirmeyi başaramadılar; Lisander Alyartos'ta kendi başına savaştı ve mağlup olup öldürüldü; Pausanias ise ordusunu kurtarmak için mütareke yaptıktan sonra mahkûm olup sürgüne gitti.

Agesilaus Asya'da Sparta'nın gücünü yaymaya hevesliydi ve Böotyalılar onun kendini feda etmesini engelledikten sonra onlara kindarca düşman oldu. Fakat Sparta'nın savaşları iyi gitmedi ve Antalkidas 387/386'da Kralın Barışı'nı sağlayınca savaşlar diplomasi sayesinde sona erdi. Agesilaus Barışın nasıl Sparta'nın lehine istismar edilebileceğini anlamıştı ve Spartalıların "medci" olduğu (Perslerin çıkarlarına hizmet ettiği) şikâyetine karşılık, aslında Perslerin "lakonyacı"[7] olduğu (Spartalıların çıkarlarına hizmet ettiği) cevabını verdiği söylenir. Agesilaus Spartalıların 382'de Tebes'i istila etmesine destek oldu ve Tebes'in 379/378'de kurtuluşundan sonra hastalanıncaya kadar Tebes'e karşı harekât konusunda faaldi. On yılın sonlarında yine faaldi ve Tebes'in 371'deki Leuktra muharebesinden önceki antlaşmadan dışlanmasına yol açan şey, onun Epaminondas ile olan zıtlaşmasıydı.

Sparta'nın oradaki tam teşekküllü meydan savaşında mağlup olması Sparta'nın düşünüldüğü kadar kuvvetli olmadığının

7 Peloponez'in merkezi Sparta olan Lakonya bölgesi – ç.n.

şok edici bir şekilde ortaya çıkışıydı. Yurttaş sayısı geri döndürülemez bir azalmadan mustaripti: 5. yüzyıl başındaki yaklaşık 8.000 tam yurttaşa karşılık, Sparta Leuktra'dan önce belki 1.300, sonrasındaysa 900 kadar yurttaşa sahipti ve artık "yurttaş" ordusu belki de %90 *perioikoi* ve yalnızca %10 tam yurttaştan oluşuyordu. Erkeklerin yaşam tarzı çocuk sahibi olmaya uygun değildi ve diğer kategorilerdeki erkekleri yükselterek sayılarını telafi etmek yurttaşların aklına gelmiyordu. Bu büyük azalışın bir sonucu, 4. yüzyılda yurttaşların üçte ya da dörtte birinin bir yıl süreyle beş efordan biri olarak hizmet etmek zorunda kalmasıydı.

360'lar Spartalıların kabullenemeyeceği bir düşüşe şahit oldu. Artık Peloponez'in her yerinde iradelerini dayatamıyorlardı; 370/369'da Messinya'yı kaybetmişlerdi ve Peloponezli diğer bazı devletlerin iştirak edip Sparta'nın etmediği 365 barış antlaşması Peloponez Birliği'nin sonuna işaret etmişti. Satrapların İsyanı'nda Tebes ile artık Perslerin Yunan dostları olan Sparta ve Atina hoşnutsuz satrapları desteklediler; 362'deki Mantinea muharebesinden sonra diğer Yunanlar onları desteklememeye karar verince Sparta Mısır'daki Takos'u desteklemek için Yunan paralı askerlere komuta etmek üzere Agesilaus'u gönderdi. Agesilaus 370/369'da öldü ve Perslere karşı çarpışarak başlattığı ama artık daha az şanlı olan saltanatı sona erdi. Güçlü bir kraldı ve güçlü bir Sparta'ya inanıyordu fakat diğer Yunanları yabancılaştırmaya fazla istekliydi ve Sparta'nın kendine özgü zayıflığı onun hırslarını gerçek dışı kılmıştı.

Atina

Atina demokrasisi Peloponez Savaşı'nı kaybetti ve demagog Kleofon barışa karşıyken, Teramenes ile Lisander arasındaki tartışmalar anlaşmayla neticelendi. Oligarşiye doğru yine bir hareket olması şaşırtıcı olmayıp, Lisander'in baskısı altında 404 yazında Otuzlar kurulmuştu (daha sonra yaygın bir şekilde kullanılan Otuz Tiran terimi 4. yüzyıl Atina'sında kullanılmamış gibidir). Teramenes 411-410'un hatıraları taze, kendi po-

zisyonu da güçlüyken muhtemelen bu defa ılımlı bir oligarşiyi sağlayabileceğini düşünmüş ancak (Platon'un akrabası olan) Kritias'ın önderliğindeki aşırılar ona üstün gelmişti.

Otuzlar ılımlı başlamıştı ama Sparta'dan bir garnizon elde ettikten sonra rejim giderek şiddetlendi ve Teramenes karşı çıkınca mahkûm edildi. Birtakım haklara sahip 3.000 erkekten ibaret bir topluluk oluşturulup diğerleri kentten çıkarıldı. Fakat kışın Trasibulus'un liderlik ettiği çoğalan bir demokratlar grubu önce Attika'nın kuzeybatısındaki File'yi ele geçirip sonra da Pire'ye ilerleyerek karşı koydu. Kritias'ın öldürüldüğü bir muharebede Otuzlar görevden alındı ve yerlerine belki de daha laf dinlemesi beklenen, fakat beklendiği gibi hareket etmeyen bir Onlar yönetimi getirildi. Pausanias, Sparta'dan bir orduyla geldiği 403 yazında önce demokratlara karşı bir güç gösterisi yaptı ama sonra bir uzlaşmaya yardım etti. Atina'ya demokrasi geri getirildi ve en ilişkili kişiler haricindekilere af çıkarıldı ama demokraside yaşamak istemeyenler için Elefsis'te yarı bağımsız bir devlet kuruldu. Bu, Elefsis'tekilerin Atinalıların mağlup ettiği paralı bir kuvveti işe koştuğu 401/400 yılına kadar sürdü ve Elefsis bir kez daha Atina'ya bağlandı.

"Ataların anayasası" (*patrios politeia*) sloganı farklı düşünce yapısında insanlar tarafından propaganda amacıyla kullanılmıştı fakat artık Atina'nın geleneksel yapısının demokrasi olduğu kabul ediliyordu. İki acı oligarşi tecrübesinden sonra politikada aktif olan hiç kimse oligark olmayı kabul etmezdi; fakat 5. yüzyılda demokrasinin mevcut biçimine itiraz eden herkes oligark olarak görüldüğü halde, şimdi demokrasiye hâlâ bağlılık iddia ederken az ya da çok önemli değişiklikler önermek mümkün hale gelmiş, belki de bu 4. yüzyılda diğer birçok devlet yararlanamazken Atina'nın istikrardan yararlanmasına yardım etmişti.

403'te Atina bilinçli olarak çeşitli şekillerde yeni bir başlangıç yapmıştı. Oligarşinin birinci devresi çeşitli meseleler hakkındaki mevcut yasalarla ilgili büyük bir belirsizlik olduğunu ortaya çıkarmıştı ve 410'da yasalar değiştirilmeye başladı. Bu (ilk baştan yasal reformla ilgili kendi planları olan) Otuzlar tarafından

durduruldu, ama sonrasında yeniden başlatıldı ve yeni yasayla bununla ilişkili dinî takvim 400/399'da tamamlandı. Artık belli durumlarda belli konularla ilgili meclis "kararnameleri" ile, daimi olması ve tüm Atinalılara uygulanması istenen ve yürürlüğe girmesi için yeni bir prosedür getirilen "yasalar" arasında yeni bir ayrım yapılıyordu. Bu, kısmen demokrasinin 411 ve 404'te yaptığı gibi oyla kendisini yok etmesini zorlaştırmak, kısmen de sofistlerden bazılarının ileri sürdüğü, yasanın (*nomos*) tabiatın ebedi gerçeklerine kıyasla sadece insanların bir geleneği olduğu fikrine karşı tepki göstermek niyetiyle yapılmıştı.

4. yüzyıl boyunca demokrasinin işleyişinde çeşitli değişiklikler yapılmıştı: Genelde yüzyılın ilk bölümünde yapılanların 5. yüzyıl demokrasisinin ruhunda olduğu kabul edilebilir. Bir yurttaşa sivil görev yerine getirdiği için ödeme yapılması sistemi belki de geri getirilen demokrasiyi güçlendirmek için bir başka önlem olarak, MÖ. *yaklaşık* 400'de meclis katılımı için ödeme yapılmasının başlatılmasıyla tamamlandı. Peloponez Savaşı ve veba kayıplarından sonra Atina savaş öncesinin yaklaşık 60.000'e karşılık belki 30.000 kadar yetişkin erkek yurttaşa sahipti, fakat Atinalılar Perikles'in yurttaşlık kanununu yeniden kabul etti; sivil görevlere yeniden atanmayı yasaklayan kuralı ise terk etmek yerine (ancak 4. yüzyılda kişi konseyde iki kez hizmet edebiliyordu ve bu tavize daha önce ihtiyaç duyulmamış olabilir) Solon'un dört sınıfından en düşüğünün üyelerine görev verilmesi yasağının uygulanmasını, yasa yürürlükten kaldırılmasa bile, resmen durdurdular.

Bir başka değişiklik, Delos Birliği'nden artık haraç almayan bir Atina'da iktisadi bir gereksinime cevaben yapılmış olabilir. 5. yüzyılda gelirlerin toplanıp harcamaların yapıldığı tek bir devlet hazinesi vardı. 4. yüzyıldaysa ilkel bir bütçe sistemi mevcuttu: Ayrı harcama yetkileri tesis edilmişti (örneğin meclis, konsey, jüri üyeleri için kaynak, kadırga için kaynak) ve düzenli ödenek veriliyordu. İlke olarak bu sağduyuluydu, fakat sistem esnek değildi ve belli bir kaynakta para kalmamışsa başka bir yerden para transfer edilemiyordu (jüriye ödeyecek para olmadığı için mahkemelerin askıya alındığı durumlar vardı).

Yüzyılın ilk yarısında Atina askerî hırslarını azalan kaynağına oranla azaltmamıştı ve devamlı mali zorluk çekiyordu.

Mahkemelerin işleyişinde çeşitli değişiklikler oldu. Küçük özel davalara karar veren otuz gezgin hâkim Peloponez Savaşı'nın son senelerinde gezmeyi bırakmış, 404-403 oligarşisi de otuzu uğursuz bir sayı haline getirmişti; 4. yüzyılda bunların sayısı kırka yükseldi ve Atina'da çalışmaya devam ettiler. Daha büyük özel davalar için yeni bir sistem getirildi. Bunlar ilk anda askerî sicilin son yılındaki elli dokuz yaşında adamlardan biri olan hakeme gidiyordu. Böylece ilk karara karşı başvurular dışında hiçbir özel dava jüriye gitmiyordu, bu da devletin tasarruf etmesini sağlayacaktı. Sonunda yasayla pekiştirilmiş olsa da muhtemelen yavaş yavaş gelişmek suretiyle mahkeme sürecinde yazının kullanımı artıyordu; davacıların yazılı bir belge teslim etmesi isteniyordu, şahitler de şahitliklerini artık sözlü olarak vermiyor, önceden bir belge hazırlanıyordu ve mahkemede sadece bunu kabul ya da ret ediyorlardı.

Jürü üyelerini rüşvetten korumaya dair gitgide artan bir istek vardı (410 ya da 409'da kötü bir olay olmuştu). Her sene altı bin jüri üyesi kaydediliyordu. 5. yüzyılda başkanlık eden her memurun yıl süresince ona tahsis edilmiş bir jüri kurulu vardı, o nedenle hangi jüri üyelerinin hangi davaya karar vereceğini önceden bilmek kolaydı. 4. yüzyıl başında jüri üyeleri o yıl için on kısma bölünüyor ama bunlar mahkemelere günlük olarak paylaştırılıyordu. 380 ya da 370'lerden itibaren her jüri üyesinin ismini ve diğer detayları taşıyan bir ehliyeti (*pinakion*) vardı ve mahkemelerin oturum yaptığı her gün mahkemelere jüri atanması için ehliyetlerin paylaştırma cihazlarına (*kleroteria*) yerleştirilmesini içeren ayrıntılı bir prosedür mevcuttu. Bir süre sonra ehliyetler ve paylaştırma cihazları memuriyetlere tayin için de kullanıldı. Birçok Atinalı ehliyetini mezarına koyduruyordu ve bu ehliyetlerin birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Yine 380'lerde konseyde ve mecliste başkanlık etme görevini *prytany*nin, yani her kabilenin 50 konsey üyesinin, elinden alan yeni bir kurum oluşturuldu; bu *proedroi* ("başkanlar") konseye günlük olarak mevcut *prytany* hariç her kabileden bir

tane atanıyordu, sonuçta belli bir gün hangi kişinin başkanlık edeceğini kimse önceden bilemiyordu.

Uzmanlığa ancak biraz daha değer verildiği halde yüzyılın ikinci yarısında bir başka değişiklik kendini gösterir. 360'ların ortasına kadar Atina devletinin baş kâtibi yıl boyunca her kabile bir kâtip sağlayacak şekilde bir *prytanye* hizmet etmek üzere seçilmiş olan konseyin üyesiydi. 360'ların ortasından itibaren bu sekreter tüm yurttaşlar arasından tayin ediliyor ve tam bir yıl boyunca hizmet ediyordu; fakat tayin artık kurayla yapılıyordu, tekrarlamak yasaktı, buna karşılık 350'lerin ortasından itibaran kabileler sırayla kâtip vermeye başladı.

Siyasette 5. yüzyılda başlayan ve Atina'da bazı adamlar siyasette faalken diğerlerinin ordu ve donanmaya komuta eden askerler olması eğilimi 4. yüzyılda da devam etti; bu askerler Atina kuvvetlerine komuta etmedikleri zamanlarda bazen yurtdışında görev alıyordu. Meclise egemen olan fakat makam sahibi olmayan siyasetçiler makam sahipleri gibi sorumlu tutulamıyordu, bu yüzden "sadık muhalefet" gibi bir kavram olmadığı ve bir düşman bunu yapması için ona rüşvet vermedikçe hiçbir Atinalının Atina'nın çıkarlarına karşı çalışmayacağı düşünüldüğü için sıklıkla rüşvet alma suçlamasıyla birleştirilen kanunsuz bir öneride bulunma ya da halka kötü tavsiyeler verme gibi suçlardan cezalandırılabilecekleri davalar açılıyordu.

403 affı ondan önce yapılan eylemlerin kovuşturulmasını doğrudan yasaklıyordu ama yine de bir adamın Otuzlar zamanında hangi taraftan olduğu bir süre daha onun lehine ya da aleyhine delil olabilmişti. Sokrates 400/399'da mahkûm edildiğinde resmî suçlama şehrin dinine uymadığı ve gençleri yozlaştırdığıydı fakat ikinci hususun arkasında Alkibiades ve Kritias gibi onunla ilişkili olan bazı adamların oligarşik hareketlere karışmış olduğu gerçeği vardı. Kişilerin tayin edildikleri makama gelmeden önce geçmek zorunda oldukları güvenlik araştırması süreci bunların 404-403 kayıtlarına başvurma fırsatı verdi. 382/381 yılı için arkonluğa ilk atanan kişi olan Leodamas oligarşi tarafındaydı ve kendisine başarılı bir şekilde karşı çıkılmıştı; onun yerine atanan Evandrus da oligarşi tarafındaydı

ama ona da karşı çıkılmış[8] fakat ataması onaylanmıştı. Kişilerin benimsediği politikalar onu desteklemek ya da ona muhalif olmak için bir (ama yalnızca bir) neden olabildiği halde, politik bağlılık 5. yüzyıldaki gibi öncelikle şahıslaraydı. Bu dönemde iç meseleler hakkında temel anlaşmazlıklara dair bir kanıtımız yok. Dış politikada çoğu Atinalı çoğu zaman Atina için aynı umutları besliyordu; fakat bazı adamların diğerlerinden daha önce dönüş yaptığı, bazılarınınsa eski politikayı modası geçtikten sonra da sürdürdüğü iki önemli dönüm noktası mevcuttu: 390'larda, 404 yılında dayatılan Sparta'ya tabi olma durumunu kabullenmek ya da tekrar bağımsız bir dış politika izlemek; 371 civarındaysa Atina'ya en büyük tehlikeyi Sparta'dan çok Tebes'in teşkil eder hale geldiğini kabul etmek. Önde gelen politikacılara, 403'te geri gelen demokratların lideri Trasibulus, restorasyondan 370'lere kadar Agirrius (ancak kamu parasını zimmetine geçirmekle suçlandıktan sonra bir süre hapiste kalmıştır), 370 ve 360'larda ise yeğeni Kallistratus dahildi. Kallistratus'un kariyerinin sonu muammadır: Nedenini bilmiyoruz, 361'de yargılanmış ve gıyabında ölüm cezası verilmişti; sürgüne kaçıp sonra Atina'ya dönmek gibi bir riske girmiş ama hâlâ sevilmediği için öldürülmüştü. Önde gelen generaller arasında, Konon ve oğlu Timoteus, uzun yıllar Timoteus'un düşmanı olan ama 360'larda onunla barışan İpikrates ve Kallistratus'a özellikle yakın görünen Kabrias vardı.

Batı

Buradaki ana kaynağımız olan Diodorus Siculus XIV. kitapta (386'ya kadar) tafsilatlı ve Dionysos'a düşman, XV. kitaptaysa çok daha az tafsilatlı ve Dionysos hakkında tarafsızdır. 415-413'te Atina'nın Sicilya seferinde bozguna uğramasından sonra, 412'de Siraküzalı Hermokrates Ege'ye Sparta'yı desteklemek üzere küçük bir Sicilya birliği götürmüş ama onun yokluğunda Diokles daha aşırı demokrasiyle sonuçlanan bir devrime önderlik etmişti. Atinalıların Selinus'a karşı yardım edemediği Egesta

8 Lis. XXVI. *Evandrus*, Evandrus'a karşı bir konuşmadır.

410'da Kartaca'dan yardım istemiş ve Kartacalılar 480'den beri ilk defa Sicilya'ya daha müdahil olma davetini kabul etmişti. 409'da Selinus ve Himera'yı ele geçirdiler, Diokles ise Himera'yı korumayı başaramadı. 407'de Hermokrates Sicilya'ya döndü: Çarpışarak Siraküza'ya dönmeyi denediğinde o ve destekçilerinden bazıları öldürüldü ama hayatta kalanlardan biri Hermokrates'in ailesiyle evlilik bağları kuracak olan Dionysos idi.

406'da Kartacalılar yine akın etti ve Akragas'ı kuşatıp aldı. Siraküza'da Dionysos generallerin Akragas'ı korumaktaki başarısızlığından şikâyetçiydi ve kendisinin de dahil olduğu yeni bir generaller kurulu atandı. 405'te meslektaşlarıyla çatıştı, kendisini "tam yetkili general" tayin ettirdi ve bu noktadan itibaren tiran sayılabilirdi. Fakat Kartacalılar üzerlerine ilerleyince Gela ve Kamarina'yı koruyamadı ve Siraküza'daki konumunu yeniden tesis etmek için savaşmak zorunda kaldı. Yine de Diodorus'un metnindeki bir boşluktan sonra Kartacalıların bir salgın hastalığa uğradığını (Siraküza dışındaki bataklık alan yüzünden olabilir) ve adanın doğusunda sahip oldukları ve ele geçirdikleri Yunan şehirlerinin tahkim edilmeyip kendilerine haraç vereceği şeklindeki bir antlaşmayla yurtlarına geri döndüklerini anlıyoruz. Daha sonraki savaşlardan sonra ayrıntılarda değişiklikler oldu ama Kartacalılar 3. yüzyılda Romalılar tarafından atılana kadar Sicilya'daki varlıklarını sürdürecekti.

Dionysos konumunu pekiştirdi ve 402-400 yılları arasında doğu sahilindeki Yunan şehirlerine ve İtalya'nın parmak ucundaki Regium'a karşı başarıyla mücadele verdi. Kartaca'ya karşı savaşa hazırlanırken Yunan dünyasına katapult (bu aşamada muhtemelen ok atan mekanik yaylar) ile *quadrireme* ve *quinqueremeleri* (kadırgadan daha geniş, bir kürekte birden fazla adam olan gemiler) getirmesiyle övgülere mazhar oldu. Savaş 397'de Yunan şehirlerinden Kartacalı tacirlerin kovulması ve adanın batısındaki Kartaca mülklerine saldırılmasıyla başladı; 396'da Kartacalılar karşı saldırıda bulundu (Dionysos Siraküza'da bir başka zorlukla karşılaştı); yine bir salgın hastalığa yakalandılar ama savaşı sürdürdüler ve 392'de savaş 405'tekine benzer bir antlaşmayla sona erdi. Sonraki birkaç yılda Diony-

sos Regium'a ve güney İtalya'daki diğer şehirlere karşı başarıyla savaştı ve Epir ve İlirya'ya [Arnavutluk] müdahale, Adriyatik'te koloniler, bir Etrüsk tapınağına saldırı ve Siraküza'da büyük kamusal çalışmalar gibi daha gelişkin hamlelerde bulundu. (Muhtemelen) 384 Olimpiyat oyunlarına yarışmak için arabalar ve şiirler gönderdi fakat *Olimpiyat Konuşması*'nda (XXXIII) Lisias ona "Sicilya tiranı" dedi (kendisi Sicilya *arkon*u, "hükümdarı" unvanını tercih etmiş olsa gerek) ve dışlanması gerektiğini ileri sürdü. Şiirleri alay konusu oldu, arabaları kaza yaptı, yurda dönüş gemisiyse fırtınaya yakalandı. Bu sıralarda destekçilerinden bazılarıyla sıkıntıya girdi ve bir saray çevresi oluşturmaya çalışırken şiirlerini bir şairin, tiranlığınıysa Atinalı Platon'un eleştirmesiyle yüzleşmek durumunda kaldı.

Diodorus'un XV. kitabında 386'dan itibaren çok daha sası bilgilere sahibiz. Dionysos Kartaca ile bir başka savaşı kışkırttı. Savaş 380'lerin sonunda başladı ve belki de 370'lere kadar devam edip Kartacalıların Dionysos'un güney İtalya'daki düşmanlarını desteklemesini de kapsadı; savaş öncekilere benzer bir antlaşmayla sona erdi. 368'de Dionysos adanın batısını istila ederek Kartaca'ya karşı yine bir savaş başlattı. Sparta zaman zaman ona bazı yardımlarda bulunurken, 390'larda Atina'nın onu elde etme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. 372'de, sonra 369 ve 368'de tekrar Yunanistan'a, Sparta'ya yardım gönderdi ve 368'de artık Sparta ile aynı taraftа olan Atina onu müttefik belledi fakat Birliği onu üye kabul etmeye ikna edemedi. 367 başında Atina'daki Lenae festivalinde onun *Hektor'un Fidyesi* [*The Ransom of Hector*] tragedyası birincilik ödülü aldı; bu şekilde "kendinden üstün olanları yendikten" kısa bir süre sonra öldüğü doğru olabilir. Sahip olduğumuz kanıtlara dayanarak adil bir değerlendirme yapmak zordur. Dionysos diğerlerinin Kartaca'ya direnmediği bahanesiyle iktidara gelmiş ancak Siraküza hiç ele geçirilmemişse bile onun Kartaca'ya karşı seferleri asla başarıyla bitmemişti. Askerî ve kültürel açıdan hırslıydı. Paralı askerlere güveniyordu ve kendisinden önce 5. yüzyıl başındaki tiranların yaptığı gibi batıdaki diğer Yunan kentlerini savaşa ve nüfus hareketlerine maruz bırakmıştı; fakat Kartaca-

lılar düşmanlarına karşı zalimdi ve batılı Yunanların çoğu ona tabi olmayı Kartacalılara tabi olmaya tercih ediyordu.

Yerine Kartaca ile barış yapan oğlu II. Dionysos geçti. Yaşlı Dionysos'un hem kayınbiraderi, hem de damadı ve felsefi eğilimleri olan bir adam olan Dion, genç Dionysos'un eğitimi için Platon'u iki defa Siraküza'ya geri getirtmiş ama bu yalnızca sürtüşmeye ve Dion'un sürgün edilmesine yol açmıştı.

9

MAKEDON YÜKSELİŞİ
(yakl. 360-323)

II. Filip (359-336)

Termaikos Körfezi çevresindeki, Aegea'daki (şimdiki Vergina) eski başkenti ve Pella'daki 4. yüzyıl başkentini kapsayan bölge olan Aşağı Makedonya ve Yukarı Makedonya'nın güney kısmı Yunanistan'ın bugünkü sınırları içerisindeydi; Yukarı Makedonya'nın kuzey kısmıysa bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nde ve Bulgaristan'ın batı tarafındaydı. Yukarı Makedonya, Aşağı Makedonya krallarının kontrol etmeyi umduğu, kendi hükümdarları olan halklara sahipti. Makedon dili Yunancanın bir lehçesiydi. Olimpiya'da yarışma maksadıyla krallar efsanevi Herakles'in soyunun Argos krallarını çıkaran koluna ait olduğu şeklindeki (muhtemelen uyduruk) iddiaya dayanılarak Yunan kabul ediliyordu. Halk onlara karşı kibar olmak isteyen Yunanlar tarafından Yunan, istemeyen Yunanlar tarafındansa barbar sayılabiliyordu; Tukidides ise onları bir noktada hem Yunanlardan, hem de "gerçek" barbarlardan ayırır.[1] Krallar, Homeros'un krallarının hükmetmeyi tahayyül etmiş olabileceği gibi, güçlerinin ne olduğuna dair açık kanunlardan çok, örtülü anlayışla hüküm sürüyordu; Yunanlar tarafından kral diye bahsediliyor ama Büyük İskender'den önce resmî unvan olarak *basi-*

1 Tuk. IV. 124. i, 125. i.

*leus*u muhtemelen kullanmıyorlardı; haleflik aile içinden olup, her zaman babadan oğula değildi. 480-479 arasında sözde Persler tarafında ama Yunanlarla da temas halinde olan I. İskender kraldı. Peloponez Savaşı öncesinden MÖ. *yaklaşık* 413'e kadar I. Perdikkas Atinalılar ile Spartalılar arasında manevra yapıyordu; ondan sonra 399'a kadar hüküm süren Arkelaus güçlü bir kral ve yenilikçi olup, kültürel bir saray çevresi oluşturmuştu. Onun ölümünü bir istikrarsızlık dönemi izledi; en uzun süre hüküm süren kral III. Amintas (392-370/369) bir ara doğudaki Halkidikililere toprak kaybetmiş ve batıdaki İliryalılar tarafından defedilmişti. 360'larda Tebes, ikisi de Tesalya ile ilgilendiği, Atina da Amfipolis'i geri almaya çalıştığı sıralarda Makedonya ile alakadardı. II. Filip, ağabeyi III. Perdikkas İliryalılara karşı bir savaşta öldürüldükten sonra 359'da tahta çıktı; Perdikkas'ın oğlu Amintas vardı ama yönetmek için çok küçüktü.

Diodorus Siculus'un (oğlunun bir eklemesiyle, Eforos'un çalışmalarına dayanan) XVI. kitabı 346'daki Kutsal Savaş'ın sonuna kadar detaylıdır ancak ondan sonra çok daha az detay barındırır; Justin VII-IX'da (Latince, MS. *yaklaşık* 200-400, Pompeius Trogus'un bir özeti olan *Filip Tarihi*, MÖ. 1. yüzyıl) Filip hükümdarlık dönemi ve öncesi Makedonya'sının kısa bir anlatımı mevcuttur.[2] Ayrıca Atinalı Demostenes ve Eşines'in konuşmalarında bol ama dikkatle okunması gereken kanıtlara sahibiz. Atina'da ve başka yerlerde yazıtlar mevcut olup, arkeolojik kanıtlara Filip tarafından yıkılan Olintus şehriyle Makedonya'daki Pella ve Aegea dahildir. Filip hem savaşta hem de diplomaside etkin olduğunu kanıtlamıştı; kendisinin sağlam görmediği ama diğer insanların öyle gördüğü vaatler ima etmekte becerikliydi. Zaman kazanmak için İliryalılarla ve kuzeydeki Paeonyalılarla barış yapmış, destekçileriyle temaslarını keserek taht iddiasında olan diğer iki kişiyi halletmişti. Bunlardan biri Atinalılar tarafından destekleniyordu ve onlara Amfipolis'i geri almalarını sağlayabileceğini çıtlatmıştı. Bu arada orduda reform yapmaya başladı: Geleneksel güçlü süvarisine ilaveten orduya ilk kez Yunan hoplitlerden daha hafif silah-

2 Justin I-VI daha önceki Yunan ve Pers tarihi hakkında diğer kaynaklarda sahip olduklarımıza çok az şey ekler.

lı ve Yunan hoplit mızraklarının iki misli uzunluğunda olan 5,5 metrelik *sarissa*lı, yani mızraklı, yetenekli bir piyade falanksı kazandırdı. 358'de Paeonyalılara ve İliryalılara karşı başarıyla savaşabildi ve Tesalya ile ilk temasını sağladı. 357'de Epir'deki Molossialılarla ittifak yaptı ve 356'da İskender'i dünyaya getiren Olimpiyas ile evlendi; Amfipolis'i fethedip kendisine sakladı. Atinalılar öfkeyle savaş ilan etti fakat başka yerlerdeki olaylar dikkatlerini dağıtmıştı. Potidai'yi ele geçirdi, Atinalı sakinleri kovdu ve siteyi Olintus'a verdi. Amfipolis'ten başka Trakya'daki Krinides'i ele geçirdi ve Filippi adını verdi; artık bölgenin altın ve gümüş madenlerini kontrol ediyordu ve parası Yunan dünyasının en cazip parası olarak Atina'nınkinin yerini alacaktı.

360'larda Atina Birlik üyelerini endişelendirecek şekilde kendi çıkarlarının peşindeydi ve on yılın sonuna doğru Tebes bu endişelerden faydalanmayı denedi. Leuktra'dan beri Euboea şehirleri Tebes ile bağlantılıydı fakat 357'de Atina onların bağlılığını geri kazanmak için Tebes yanlısı ve Atina yanlısı taraflar arasındaki anlaşmazlıktan yararlandı. Ancak muhtemelen 356 ve 355'te Birliğin Egeli birkaç üyesi Toplumsal Savaş'ta ("müttefiklere karşı" savaş) Karyalı Mausolus tarafından isyana teşvik edildi: Atinalılar deniz muharebelerinde şaşırtıcı bir şekilde mağlup oldu, asi devletler de Birliği terk etti.

Pelopidas ve Epaminondas sırasıyla 364 ve 362'de öldüğü halde Tebes hâlâ güçlü ve hırslıydı. 373/372'de Apollon tapınağının tahrip edildiği ve 366'da yeni bir tapınak için kaynak toplanmasına başlanan Delfi ile ilgilenmeye başlamıştı (Resim 6). Orada Leuktra zaferinin anısına yeni bir Tebes hazinesi inşa edildi, *yaklaşık* 360'ta ise Tebes'e kâhine danışma önceliği, yani *promanteia* verildi. 363/362'de Delfi şehrinin bazı aristokratları kovuldu, Atina da onları alıp kovulmalarının meşruluğunu kabul etmedi. 350'lerin başında Amfiktioni Tebes'in iki düşmanına, 382 ila 379 arasındaki Tebes işgali sırasında yapılan saygısızlık nedeniyle Sparta'ya ve 360'larda Tebes ile müttefik olan ama yeterince sadık olmayan Fokis'e para cezası verdi. İkisi de ödemeyi reddetti ve 356'da Filomelus komutasındaki Fokisliler Delfi'yi kuşattı. Üçüncü Kutsal Savaş böyle başladı.

Fokisliler kendilerini atma girişimlerini püskürttü, Atina, Sparta ve diğer birkaç Peloponez devletinin desteğini kazandı ve paralı bir ordu kurdu. 355'te Tebesliler Amfiktioni'ye egemen olan Tesalyalıların kapısını çaldı ve orta Yunanistan'ın büyük bölümü tarafından desteklenen resmî bir kutsal savaş ilan edildi. Fokisliler birkaç başarı elde etti; 354'te Filomelus bir yenilgi sonrası intihar etti ama Fokisliler yine de savaşı başarılı bir şekilde devam ettirdi. Filip ilk kez 353'te Amfiktioni tarafında müdahil oldu ve iki kez yenildi (bu da Yunanların, onlara Amfiktioni'nin kendi seleflerinden daha büyük bir tehlike oluşturamaz diye düşünmesini teşvik etti) fakat 352'de geri gelip Tesalya *arkon*u tayin edildi, "Çiğdem Tarlası" adlı önemli muharebede zafer kazandı. Tesalya üzerinden Termofili'ye ilerledi ama Atinalılar derhal bir kuvvet gönderdi, o da savaşarak yola devam etmeyi denemedi. Kutsal Savaş örtüsü altında Peloponez'de Sparta Messinya'yı geri almayı umuyordu ve 353'ten 350'ye kadar Megalopolis'e karşı savaştı fakat savaş hiçbir şey değiştirmeyen bir mütarekeyle sona erdi.

Filip bu arada doğuya, Trakya'ya doğru ilerliyordu ve 352'de Termofili'den ayrıldıktan sonra oraya dönüp Propontis yakınlarında, doğu Trakyalı hükümdar Kersebleptes'in bölgesindeki bir kaleye saldırdı. Kersebleptes Atinalıların Hersonisos'a klerukları göndermesine izin vermişti, şimdi de Atina ona destek gönderilmesini oyladı ama Filip'in hasta olduğu duyulunca ertelendi; 351'de Kersebleptes Filip'in vasalı oldu. Daha önce Filip'in müttefiki olan Halkidikililer şimdi kendilerini onun tehdidi altında hissediyordu ve haliyle Atina'ya yanaştılar; o da Ege'ye, Maraton'a bile akın yapan deniz seferleri gönderdi. Aslında muhtemelen özellikle Atina'yı hedef almadığı halde artık Atina'ya ciddi bir tehdit oluşturuyor şeklinde algılanabilirdi. Demostenes'in *Birinci Sert Tenkit*'inde (IV) bunu fark etmesi ve Atina'yı Makedonya'nın mümkün olduğunca yakınına sefer yapmaya zorlaması da muhtemelen 352/351'deydi. Tavsiyesi dinlenmedi ve Filip'in saltanatının başında etkili olabilecek bu stratejiyi izlemek için artık çok geçti.

349'da Filip Halkidikililere karşı bir savaşa girişti ve Demos-

tenes *Olintiak* konuşmalarında (I-III) *Birinci Sert Tenkit*'teki stateji uyarınca onların desteklenmesinde ısrar etti. Fakat 348 başında Atina Euboea şehirlerindeki çekişmelere müdahale etmeye çağırıldı, Atinalıların da çoğu, Euboea Filip'in tarafında olursa onun bunu, güneye ilerlemek istediğinde, Termofili'yi atlamakta kullanabileceği için, bunun daha önemli olduğunu düşünüyordu. Neticede Atina için işler her iki bölgede de kötü gitti: Karistus dışında Euboea Atina'nın yörüngesinden çıktı, Halkidiki savaşı da Olintus'un ihanete uğrayıp yerle bir edilmesiyle sona erdi. Atinalılar onun tavsiyelerini izlemediği için Demosteneş bir süre barışı tercih etmiş gibi görünür, fakat diğer Atinalılar telaşa kapılmış ve Filip'e karşı birlik oluşturmaya çalışmıştı.

Kutsal Savaş devam ediyordu ve 348'de Fokisliler üstün durumdaydı. Fakat paralı askerlerine ödeme yapmak için Delfi kaynaklarını kullanmışlardı; 348/347 kışında son general Falaekus görevden alındı ve Filomelus hariç peşi sıra gelen generallere karşı soruşturma açıldı. 347'de Filip Tebes'i desteklemek için göstermelik bir kuvvet yolladı; 346'da tekrar rol oynaması bekleniyordu, Fokisliler de Sparta ve Atina'nın kapısını çaldı. Ancak 346 başında Falaekus iktidara geri geldi ve muhtemelen Filip'in imalarından cesaret bulup Sparta ve Atina'nın yardımını reddetti. Fokislilerin yardım istemedikleri durumda, Fokis'e yardım etmek Atina için imkânsızdı; Filip ile görüşmeler başladı, diğer devletler de elçi gönderdi. Filip büyük bir ordu hazırladı fakat niyetleri konusunda herkesi şüpheye düşürdü. Temmuzda Termofili'deyken ve durdurulmak için çok geçken her zaman olduğu gibi Amfiktioni'nin tarafında olduğunu açıkladı; Fokisliler teslim oldu, Falaekus ve paralı askerlerinin kaçmasına müsaade edildi; Amfiktioni'nin özel bir toplantısında Fokis ve Sparta (ama Atina değil) defedildi ve Fokis köylere bölünüp Delfi'nin parasını taksitler halinde geri ödemesi emredildi. Filip Amfiktioni'ye kabul edildi, sonbaharda da Pitya oyunlarına başkanlık etti. Tebes kazanan tarafta olduğu halde on yıllık yorucu savaştan sonra artık tükenmişti.

Atina'nın Filip ile görüşmeleri yalnızca Kutsal Savaş ile değil, 357'de ilan edilen Amfipolis konusundaki savaşla da ilgiliydi.

Demostenes ve Eşines'in ikisi de bize 343 ve 330 yıllarından iki anlatı sunmuştur ancak gerçekte ne olduğunu bilmek güçtür. Atina Filip'e ilk temsilcilerini göndermeden önce Demostenes barış isterken Eşines Filip'e direnmek isteyenlerden biri olmuş, böylece sonuç ona olan güvensizliğinin haklı çıktığını göstermiş gibidir. Demostenes şüpheci, Eşines ise Filip'in taraf değiştirebileceğine dair ipuçlarına inanmaya istekli bir biçimde, bu heyette hizmet etmiştir. Filip Atina'ya elçiler gönderdi; nisanda vardılar. Meclis iki gün toplandı: İlk gün tüm Yunanların katılabileceği genel bir barış antlaşması ya da Fokislileri açıkça dışlayan bir antlaşma düşünüldü (ikincisini Filokrates önermişti, sonunda yapılan antlaşmaya da Filokrates Barışı denildi); ikinci gün Demostenes Filip'in elçilerini sorguladı, onlar da barışın ancak Atina'nın Filip'in koşullarını kabul etmesi halinde gerçekleşebileceğini açıkça söylediler.

Bu, Atina ve Birliğini kasteden, ama Fokis'in Atina ile ittifakının muhtemelen kuşkulu olduğu Atina ve "müttefikleri" için Filip ile bir antlaşmaya yol açtı. Atinalı elçiler Filip'in antlaşmaya yemin edebilmesi için Makedonya'ya döndü ve o Trakya'da Kersebleptes'e karşı savaşırken beklemek zorunda kaldı. Kersebleptes barışa dahil olmak için Birliğe zamanında katılmayı beceriksiz bir biçimde denedi, Filip de Fokis'in dahil edilmesine izin vermedi. Sonra da Termofili'ye yürüyüp Fokislilerin teslim olmasını sağladı. Atinalılar Filip'in kendilerine saldıracağından korkuyordu ama korkulan olmadı; Pitya oyunlarını boykot ettiler; bazı Atinalılar derhal savaşmak istiyordu ama Demostenes Filip ile bir başka savaş beklediği halde, *Barış Üzerine* (V) adlı konuşmasında eğer Atina şimdi savaşırsa yalnız kalacağı ve bunun açıkça yanlış olacağı ikazında bulundu. İmalarına rağmen Filip'in neredeyse kesinlikle Amfiktioni'den ayrılma niyeti olmayıp İsokrates'in *Filip*'te (V) iddia ettiği gibi, henüz Perslere karşı Atina donanmasının değerli olacağı bir savaş tahayyül ettiğine dair de iyi bir kanıt yoktur. Delfi'ye olan taahhütünü ciddiye alıyordu ve bir Makedon kralı için 346'da Yunan dünyasında edindiği saygın konum, başlı başına değerli bir amaçtı.

Filip İliryalılara karşı bir savaşla ve Tesalya'daki başka müda-

halelerle durumunu sağlamlaştırdı. Demostenes Eşines'i görüşmelerde hainlikle suçlamayı ve Atina'da ve Yunanistan'ın diğer yerlerinde Filip'e karşı düşmanca görüşlerine destek sağlamayı planlarken Filip antlaşmanın değiştirilmesini teklif etti. Mütabakatın olmadığı 344'te Atina ne Filip'e olumlu cevap verdi, ne de Mısır'ı son geri alma teşebbüslerinde Perslere yardım gönderdi (Demostenes'in *İkinci Sert Tenkit*'i [VI]). 344 ile 342 arasında Filip kuzey Ege'de bir ada olan Halonnesus'u Atina'ya "vermeyi" önerince Hegesippus hak olarak buranın Atina'ya ait olduğunu ve ancak "geri verilebileceğini", Amfipolis'in ve Trakya'daki bazı yerlerin de hak olarak Atina'ya ait olduğunu ve Filokrates Barışı'nın genel bir barış şeklinde genişletilmesi gerektiğini ısrarla vurguladı (onun günümüze kadar ulaşan bir konuşması: [Dem.] VII. *Halonnesus*). Sonunda Filip genel bir barışı kendi lehine kullanabileceğini anladı ama bundan başkasını kabul etmedi ve görüşmeler kesildi. Yunanistan'ın çeşitli yerlerinde bir tarafı Filip'in, diğer tarafı Atina'nın desteklemeye davet edildiği yerel anlaşmazlıklar mevcuttu. Müdahale ettiği yerlerden biri (Atina'ya kaçan) Aribbas'ı kovup yerine Aribbas'ın yeğeni ve Filip'in karısı Olimpiyas'ın kardeşi olan İskender'i getirdiği Molossia krallığıydı. Euboea'daki müdahaleleri, sevilmeyen liderlere destek anlamına geldi ve 341'de oradaki şehirler Atina'nın tarafına döndü.

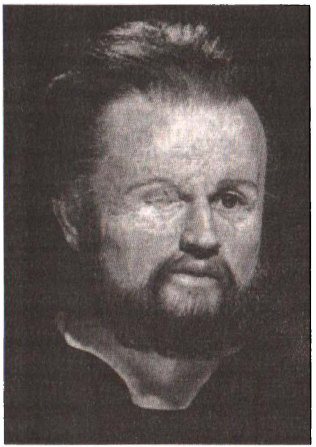
342'de Filip nihayet Kersebleptes'i kovup Trakya'ya döndü. Atina Hersonisos'a başka kleruklar, bir de garnizon gönderdi, onlar da kıstak üzerindeki Kardiya ile çatışmaya girişti ve Filokrates Barışı'na Filip'in müttefiki olarak dahil edildiler. Mesele kızıştı; Atina'nın saldırgan çizgisini destekleyen Demostenes'in *Hersonisos, Üçüncü ve Dördüncü Sert Tenkit*'inden (VIII, IX, X) haberdarız. 340'ta Filip burulma açısı destekli katapult da dahil, en son araçları kullanarak Perintus [Marmara Ereğlisi] ve Bizantium'u kuşatırken, Demostenes diğer Yunanları ve Persleri ona karşı direnişe katılmaya ikna etmişti. Filip Karadeniz'den Ege'ye konvoy olmak üzere bekleyen Atinalı tüccar gemilerini ele geçirince Atina savaş ilan etti. Ancak Filip'in kuşatmaları başarılı olamadı ve 339'da geri çekildi.

Dördüncü Kutsal Savaş yüzünden Yunanistan'a döndü. Atina Delfi'de, Tebes'in medciliğini vurgulayan Pers Savaşı adaklarını yeniliyordu; 340 yılında Amfiktioni'de Amfissa Tebes adına itirazda bulunmuş, Eşines de Atina temsilcisi olarak Amfissa'nın Delfi'nin aşağısındaki Kirra kutsal topraklarını işlediğinden şikâyet etmişti. Bu, Amfissa'ya karşı Tebes'in, Demostenes'in ısrarıyla da Atina'nın katılmayı reddettiği bir kutsal savaş ilanına sebep oldu. Filip 339'da komutanlığa davet edildi ve Termofili'den Amfissa'ya doğru direkt güney rotasına çıktıktan sonra doğuya Böotya yönüne döndü. O ve Atina, her ikisi de Tebes'e heyet gönderdi; Demostenes Tebes ile Atina arasında bir ittifak kurmayı başardı, diğer birkaç Yunan devleti de onları destekledi. Kışın Filip hasımlarının Böotya'nın kuzeyindeki hattını yarmayı başaramadı ama 338'de çekiliyormuş gibi yaptıktan sonra Amfissa'yı almak için ilerleyip Korint Körfezi'ne ulaştı. Ağustosta düşmanlarını Böotya'daki Heroneya'da karşıladı ve (sol kanadındaki oğlu İskender'in Tebeslilerin kutsal birliğini yok etmesiyle) onları yendi. Ardından Olimpiya'da kendisinin ve ailesinin heykellerini barındıracak olan Philippeion'un talimatını verdi.

346'daki olduğu gibi, Atina'ya panik hâkimdi ama Filip saldırmadı. Atina'yı etkilemesi zor olmuştu, şimdi de bir Pers savaşı vardı aklında. Kendisine karşı dönmüş eski bir müttefik olan Tebes'e karşı daha kindardı. Anlaşması Tebes'te bir garnizonla Makedon yanlısı bir rejimden, Korint'te (kentin üzerindeki tepe olan Akrokorint'te: Resim 4) ve (Epir yakınlarındaki) Ambrasia'da garnizonlardan oluşuyordu. 338/337 kışında Korint'teki bir toplantıda anakara Yunanlarına (tecrit edilmiş olarak kalan Sparta hariç) genel bir barış antlaşması dayattı ve onları Korint Birliği denilen kendi önderliği altında örgütledi (Atina'nın dahil edilmesi de İkinci Atina Birliği'nden geri kalan ne varsa onun sonu anlamına geliyordu). Egemen konumunu bilindik Yunan kisvesine borçlu olup birliğin ortak bir barış antlaşmasıyla birleşmesi, tarafsız olmasa bile önceki genel barış antlaşmalarından daha etkin bir yaptırım vasıtası sağlıyordu. Atina için bu önemli bir kayıptı: Diğer devletlere bir buçuk yüzyıl boyunca emir verebiliyorken artık Filip'ten emir almak

durumundaydı. Fakat çoğu Yunan devleti için Filip'e tabi olmak Atina, Sparta ya da Tebes'e tabi olmaktan daha kötü değildi, daha uzakta ve daha geniş kaygıları olan Filip'in de onlara müdahale etmesi çok muhtemel değildi. Atina'nın Yunan dünyasında talep ettiği konum nedeniyle Demostenes Filip'i Atina'ya tehdit olarak görmekte haklıydı ama onu tüm Yunanistan'a tehdit olarak sunması yanlıştı. Birlik Perslere karşı, Yunanlara 480-479'un intikamı olarak pazarlanabilecek bir savaşa karar verdi ve 336'da öncü kuvvetler gönderildi.

Filip'in saltanatı hanedan sorunları nedeniyle sona erdi. Hayatında birçok kadın vardı ve onun eşleri ile metresleri arasında ayrım yapmak anlamlı değildir. İlk oğlu Filip Arhideus zihinsel engelliydi. 356'da Molossialı karısı Olimpiyas'tan doğan oğlu İskender vârisi kabul ediliyordu. Fakat 337'de İskender'in yerine geçecek bir oğul doğuracak olan Makedonyalı bir kadını, Kleopatra'yı aldı. İskender ve Olimpiyas Molossialılara kaçtı. İskender ile bir uzlaşma sağlandı ve Olimpiyas ile kardeşi Molossialı İskender'i yatıştırmak için Filip onun Olimpiyas'tan olan kızı Kleopatra ile evlenmesini sağladı. 336'da bu evliliğin Aegea'daki kutlanması sırasında Filip muhafızlarından biri tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Resmî olarak, Yukarı Makedeonya'daki egemen Lincestis ailesi suçlandı; Olimpiyas ve/veya oğlu İskender'i işaret eden çeşitli dedikodular da vardı ama gerçek ortaya çıkarılamadı. Aegea'daki kraliyet mezarlarından birinin, seferlerden birinde tek gözünü kaybettiğini gösteren kafatasıyla Filip'e ve karılarından birine ait olduğu açık bir biçimde tespit edilmiştir (Resim 21). Yirmi beş senede Filip Makedonya'yı Yuna-

Resim 21. Aegea: Makedon II. Filip'in yeniden oluşturulmuş başı, Manchester Müzesi, Manchester Üniversitesi.

nistan'ın kıyısında olan bir konumdan Yunanistan'da hâkim bir konuma getirmiş ama Makedeonya'yı gerisin geriye önceki çalkantısı içine düşürebilecek bir durumda öldürülmüştü.

III. İskender (336-323)

Ancak çalkantı olmadı. İskender, Filip'in generallerinden biri olan Antipater tarafından Makedonyalılara yeni kral olarak sunuldu. Filip'in yeni karısı Kleopatra ile doğurmuş olduğu kız, ayrıca Filip'in öncü kuvvetiyle Küçük Asya'da olan Kleopatra'nın amcası Attalos öldürüldü. İskender sadakat gösterileriyle selamlanarak güneye, Yunanistan'a yürüdü ve Korint Birliği onu Perslere karşı savaşın komutanı tayin etti. 335'te Trakya ve İlirya'ya sefer yaptı; öldürüldüğüne dair dedikodular Tebes'te bir ayaklanmaya yol açtı ama çabucak oraya gitti ve önemli şehirlerinden birini ele geçirip tahrip ederek Yunan dünyasını sarstı.

İskender'in saltanatının çağdaşlarına ya da yakın dönemli çağdaşlarına ait çeşitli anlatımları vardı fakat hiçbiri bugüne ulaşmamıştır. Resmî tarihçi olarak sefere çıkan bir Yunan olan, Aristo'nun yeğeni Kalistenes hayatını sorunlar içerisinde tamamlamıştır. Kalan beş önemli anlatım kronolojik sırayla Diodorus Siculus XVII (MÖ. 1. yüzyıl), Q. Curtius Rufus (Latince, MS. 1. yüzyıl), Plutark, *İskender* (MS. 1./2. yüzyıl: Romalı muadili *Sezar*), Arrian, *Anabasis* (MS. 2. yüzyıl), Justin XI-XII'dir (MS. *yaklaşık* 200-400, daha önceki Pompeius Trogus'u özetler). Arrian, İskender'e hizmet etmiş ve gerçeği söylemek her zaman kendilerinin işine gelmese bile gerçeği bilen bir konumda olan yazarların, Ptolemi ve Aristobulus'un izinden gitmişti. Diodorus, Curtius ve Justin muhtemelen İskender'in ölümünden hemen sonra yazan ve her zaman İskender'in lehine olmayan heyecan verici ve özel ayrıntılardan hoşlanan Klitarkus'tan elde edilen ortak malzemeye sahiptir. Yeni birçok araştırma bu alternatif ve daha az tercih edilir geleneğe dayandırılmıştır fakat lehte olanların daima hayal ürünü olduğunu, lehte olmayanlarınsa daima doğru olduğunu düşünmek akıl kârı değildir.

Persler, 336'da III. Darius'un tahta çıkışıyla biten hanedan sorunlarıyla uğraşmıştı. Filip'in öncü kuvveti Asya'ya 336'da ilk başta Parmenion ve Attalos komutasında gönderilmiş ama İskender Filip'in yeni karısı Kleopatra'nın amcası olan Attalos'u öldürtmüştü. Parmenion 336'da başarılı ve Yunan şehirlerinde popülerdi fakat 335'te Rodoslu Memnon, Parmenion'u yalnızca Hellespont civarındaki bölgeyi kontrolü altında bırakacak şekilde Persler adına karşılık verdi. İskender 334'te belki 4.500 ya da 5.100 süvari ve 32.000 piyadeyle geldi (daha sonra çeşitli vesilelerle takviye aldı ancak birçok yerde garnizonlar bırakmak zorunda kaldı); Hellespont'u geçerken seferini Truva'ya karşı efsanevi seferle özdeşleştirdi (güya anne tarafından Truva Savaşı kahramanı Aşil'in soyundandı). İlk önemli muharebesini Daskyleion yakınlarındaki Granikos Nehri'nde [Biga Çayı] yapıp kazandı ama az kalsın bir Pers tarafından öldürülüyordu; sonra Ege kıyısından aşağı doğru ilerledi. Miletus ve Halikarnas'ı kuşatmayla almak zorunda kaldı; Halikarnas'tan kovulan Memnon Ege adalarına geçti ama İskender için ciddi sorunlara neden olamadan 333'te öldü. İskender kıta içine, Gordion'a gitti ve Asya'nın hükümdarı olacağını göstermek için bir yük arabasını bir kaideye bağlayan "Gordion Düğümü"nü ya çözdü ya da kesti. 333'te kıyıyı dönerek Kilikya'dan Suriye'ye ilerledi: III. Darius kıta içinden bir rota tutup onun arkasına geçti, İskender de İssos'taki [İskenderun] dar kıyı şeridi üzerinde onu yenmek için geri döndü.

Darius bir başka karşılaşmaya hazırlanmak için imparatorluğun merkezine dönerken, İskender, Makedon ve Yunan kökenli bir adam için şaşırtıcı olmayan bir şekilde Akdeniz kıyısından başladı. 332'de Sur ve Gazze'yi kuşattıktan sonra ilerleyip kurtarıcı olarak karşılandığı Mısır'a girdi. Kıyıda, Nil deltasının batı ucunda ilk İskenderiye'sini kurdu, kışın da Libya çölündeki Ammon kâhinini ziyaret etti. 331'de Suriye'ye döndü, sonra da kıta içine girdi. Fırat vadisindeki kavruk topraklar onu Darius'un kendisini beklediği Dicle'yi takip etmeye zorladı ama Gaugamela'da Darius'u tekrar yendi. Darius Ekbatana'ya (İran'daki Hamadan) kaçtı. İskender Babil'e, sonra da Susa ve

Persepolis'teki Pers saraylarına doğru ilerledi; ya 480'de Perslerin Atina'yı tahrip etmesinin intikamı olarak ya da vahşi bir kutlamanın zirvesi olarak Persopolis yerle bir edildi.

Bu arada 331'de Sparta kralı Agis Yunanistan'daki Makedonlara karşı bir isyan başlatmış ve Megalopolis'i kuşatmıştı. Atinalılar buna dahil olmamaya karar verdi; İskender'in Makedonya'da sorumlu olarak bıraktığı Antipater Spartalıları yenip Agis'i öldürdü. Sparta da muhtemelen ondan sonra Korint Birliği'ne alındı.

330'da Darius doğuya çekildi. İskender onun peşine düştü (Korint Birliği'nin intikam savaşı resmen sona ermiş, Yunan müttefiklerse ya yurda dönmüş ya da yeniden paralı asker olarak askerliğe alınmıştı). İskender daha yetişemeden Darius, Bessus tarafından hançerlenip öldürüldü; İskender ona bir kral cenazesi düzenledi, sonra da kendisini Asya'nın meşru kralı olarak sunmaya başladı. Darius'u takip Bessus'u takibe dönüştü; bazı satraplara karşı zorlu çarpışmalardan sonra İskender 329'da onu Baktriya'da (Afganistan) yakaladı ve kralı öldürmekten mahkûm edilmesi için Medlerden ve Perslerden oluşan özel bir mahkeme kurdu. Gerilla savaşları ve dağ kalelerinin görkemli fethinden sonra İskender 326'da İndus'a ulaştı.

Büyük savaşlarının sonuncusunda İskender Hidaspes (Jelum) Nehri'nde Hintli bir prens olan Porus'u mağlup etti ama onu değerli bir düşman olarak görüp vasal hükümdar konumunda bıraktı. Sonra Asya'nın sonu olduğu düşünülen büyük bir krallığa karşı yürümek istedi fakat İndus'un en doğu kolu olan Hipasis'te (Beas) ordu ilerlemeyi reddetti, o da planını değiştirmek zorunda kaldı. Nehrin aşağısına doğru indi ve bir kente saldırı sırasında ciddi şekilde yaralandı ama 325'te İndus'un ağzına ulaştı. İmparatorluğun merkezine dönmek için kuvvetlerini böldü. Gemiler inşa edildi ve Nearkus Pers Körfezi'ne açıldı; Kraterus gazileri kıta içi bir rotadan götürdü; İskender Gedrosya (Pakistan'daki Makran) çölünden geçti fakat bu beklediğinden zor oldu ve ağır kayıplar verdi.

Hayatta kalanlar kutlandıktan sonra 324'te İskender büyük saraylara geri döndü. Birçok kişi onun asla dönemeyeceğini

düşünmüştü; özellikle Perslerden ileri gelen birkaç adam tutuklanıp bazıları idam edildi. Satraplardan paralı ordularını dağıtmaları istendi ve belki de avare paralı asker problemini halletmek için Yunan devletlerine sürgün ettiklerini geri almaları emredildi. İskender ve subaylarının birçoğu Pers kadınlarıyla evlendi. 327'den beri eğitim almış olan 30.000 genç Doğulu resmigeçit yaptı ve İskender Avrupalı gazilerini yurda göndereceğini bildirdi, Opis'te isyan çıktı; isyan bastırıldı ve bir uzlaşma kutlaması yapıldı ama o planlarını değiştirmedi. Ona en yakın adam olan Hephaestion öldü, bu ona büyük bir darbeydi. 323'te Babil'e geçti; Arabistan ve Hazar'a sefer planları vardı, başka projelerden de bahsediliyordu. Yunan kentlerinden ona yüksek hürmetlerini sunmak için elçiler geldi. Fakat mayıs sonunda bir parti sonrası hastalandı, haziran ortasındaysa daha 33 yaşına gelmeden öldü. Kaçınılmaz şekilde komplolar dolandı ortalıkta ama muhtemelen İskender'in zorlu çarpışmaları ve zorlu yaşamı onu basit bir hastalığı atlatamayacak kadar zayıflatmıştı. Asyalı iki ayrı kadından iki oğlu kaldı geriye. Yerine kimin geçeceği sorulduğunda "en iyisi" ya da "en güçlüsü" cevabını verdiği rivayet edilir.

İskender'in Filip'ten miras kalan piyade falanksı ve süvarisiyle çeşitli türde müttefik ve paralı güçleri vardı; planlı muharebelerde (hattın sağında özel "hipaspist [*hypaspist*]" tugayı olan) piyadeyi merkeze, müttefik süvariyi solda konuşlandırıp sağdan Makedon süvarisiyle saldırırdı. Seferin daha çok müstakil birliklerin müstakil operasyonlarını gerektiren sonraki bölümünde müstakil süvari alaylarının komutanları daha önemli olurdu; Asyalı süvari de orduya katılırdı. Büyük muharebelerin ilk üçünde İskender'in ordusu düşman hattındaki boşlukları düşman ordusunun kendisindekileri kullandığından daha iyi kullanabilmiştir; Hidaspes'te nehri birkaç noktadan geçtikten sonra düşmanı yanıltmak için sol kanat süvarisini gizlemişti. Sahra topçusu olarak taş fırlatan mancınıklar ve taşınabilir araçlar kullanarak kuşatmalarda da üstün olup, çeşitli küçük hadiselerde taktik deha göstermişti; ikmal zinciri hakkında az şey işitiyoruz ama iyi örgütlenmiş olsa gerek. Kendini is-

patlamak zorunda kalmadığı tek alan deniz savaşıydı. Komutan olarak her zaman ne yapacağını bilirdi, süratiyle düşmanı sık sık afallatmış, adamlarını yönetirken sert tutum takınmış ama desteklerini kazanmış fakat bazen tehlikeli derecede kişisel risk almıştı.

İskender, yönetimde pragmatikti; Perslerin satraplar ve diğer vilayet memurları sistemi sürdürüldü. Ada Yunanları Korint Birliği'ne katıldı; Küçük Asya'nın Yunan şehirleri müttefik yapıldı ama Birliğe alınmadı; İskender ilk başta demokrasiyi tercih ediyordu çünkü oligarklar Pers yanlısıydı. Batı vilayetleri Perslerden "kurtarılabilir" idi (oysa pratikte hükümdar değişikliği dışında az şey gördüler), fakat merkezdeki Pers vilayetleri değildi ve oralara bir dizi Pers satrapı atadı. Hindistan'da Makedon satraplara geri döndü ama kendisiyle işbirliği yapmak isteyen yerli hükümdarları onların altında vasal olarak tuttu. Yalnızca altı İskenderiye kesinlikle onun tarafından kurulmuş sayılabilir, ancak var olan diğer şehirlere Avrupalı garnizonlar yerleştirilmişti. Bunların maksadı idari ve askerîydi: Avrupalı işgalciler kendileriyle birlikte Yunan kültürünü de getirirken canı gönülden yerli halkla karışmadı ve İskender'in saltanatının bitiminde birçoğu yurda dönmeye çalıştı. Fakat Yunan dili ve kültürü imparatorluğun her yerinde egemen sınıfın özelliği haline geldiği için bu ve daha sonra Seleukosların kurduğu şehirlerin Helenleştirici bir etkisi oldu.

İskender Filip'in yalnızca ordusunu değil, subaylarını da miras almış olup, ikinci komutan olarak Parmenion ve ailesinin çeşitli üyeleri özellikle iyi yerlerdeydi. Bazıları öldü ya da rütbeleri düşürüldü. Parmenion'un oğlu Filotas'ın bir komplo hakkında bilgi aktarmadığının söylendiği 330 senesinde özel bir kriz çıktı: İskender ölüm cezası istedi, ordu da buna oy verdi; İskender Darius'u izlemeye devam ederken merkezde kalan Parmenion bundan sonra güvenilir olmayabilirdi, o yüzden İskender onu da öldürttü. Sonrasında bu vakada, İskender'i destekleyen gözdesi Hephaestion da dahil bir grup adam önemliydi. 328'de (Granikos'ta İskender'in hayatını kurtarmış olan) Klitus İskender'in oryantalizminden ve Filip'i yermesinden şikâyetçiy-

di ve sarhoşken bir tartışmada İskender onu öldürdü. 327'de İskender'in Avrupalı takipçilerinde *proskynesis*[3] geleneğini başlatma isteğine karşı muhalefete Kallistenes önderlik ediyordu ve daha sonra İskender'in maiyetindeki gençler arasında bir komplodan dolayı suçlanıp bertaraf edildi. 326'da Hipasis'teki isyanda askerleri, Filotas'a karşı İskender'i destekleyenlerden biri olan Koenus savundu; hemen ardından öldü ama hiçbir kaynak menfur bir oyun iddiasını ileri sürmez. İskender'in Hindistan dönüşünden sonraki tasfiyeyi ve Opis'teki isyanı zaten belirttik. İskender muhtemelen düşman saydığı adamlardan kurtulmak için komplo kurmamış ancak krizlere fevri tepki göstermişti, yine de genel sonuç, önde gelen birçok kişinin onun saltanatının sonuna kadar hayatta kalamamış olmasıdır. İskender efsanevi kahramanların soyundan geldiği iddia edilen ve diğerleriyle birlikte Aristo tarafından Yunan eğitimi verilmiş bir Makedon'du. Makedonlar için onun savaşı bir fetih savaşıydı; Yunanlar içinse 480-479'un intikamı şeklinde sunuluyordu ve emsal olarak Truva Savaşı'nı hatırlamak onlara da, ona da uygundu. 330'da büyük saraylar kontrol altındaydı ve intikam savaşının amacına ulaşılmıştı. Darius; onun ölümünden sonra Bessus; ondan sonra büyük bir Hint krallığına ve "Asya'nın sonuna" doğru ilerleme bir ileri amaç oldu. O güçlü dürtülerle harekete geçen ve zorluklara karşı çıkmaya istekli bir adamdı.

Darius'ın ölümünden sonra kendisini Asya Kralı olarak görüyordu; fakat doğulu kıyafet ve âdetlerle tutucu Avrupalıları gücendirirken, Pers krallarının unvanlarını ya da dinini ve tüm âdetlerini benimsememiş, bu yüzden de Persleri kendine çekememişti. Bazıları birkaç metinde onun "insanların kardeşliği" doktrinini oluşturduğunu iddia etmişti fakat metinler üzerlerine konulan ağırlığı taşıyamaz. O en fazla Yunan/Makedon ve Perslerin iki baskın ırk olduğu bir krallık tahayyül etmişti fakat fetihleri, doktrinin oluşabileceği ve oluştuğu Yunan şehirlerine benzemeyen kozmopolit bir dünya yaratmıştı.

Aslen Yunan dininde şehir kurucuları gibi bazı faniler kahraman olabildiği ve ikinci derecede bir saygı görebildiği halde

3 Perslerin yüksek rütbedeki bir kişi önünde eğilip secde etmesi – ç.n.

tanrılarla faniler arasında açık bir ayrım vardı ve üst sınıftan adamlar tanrıların ya da kahramanların soyundan geldiğini iddia edebiliyordu. Yine de İskender'den önceki yüzyılda, hiçbiri Filip'ten fazla olmasa da (Olimpiya'daki Filippi ve Philippeion olarak yeniden adlandırılan şehir birçoğunun içinde iki örnektir), Lisander gibi adamlar bu ayrıma karşı çıkmıştı. Yunanlar olağanüstü adamları tanrı gibi, ama müstesna bir adamın tanrı olabileceğini cidden ima etmeden yazmıştır. Olimpiyas İskender'e, onun gerçek babasının Zeus olduğunu belirtmişti. Mısır firavunu gibi (Yunanların Zeus ile özdeşleştirdiği) Ammon'un nesline katılmıştır ve Ammon'un kehânetinde "Zeus'un oğlu" olarak selamlandığı söylenir. 327'de Perslerin bir üst karşısında *proskynesis*, yani eğilme ya da secde etme eşliğinde öpücük yollama âdetini Avrupalı takipçilerine yaymayı denedi (ancak muhalefetle karşılaşınca vazgeçti). Persler için bu dinî anlamı olmayan toplumsal bir âdetti, İskender de bunu anlamış olmalıdır fakat Yunanlara göre bu ancak tanrıların karşısında uygundu. Teklif İskender'in tanrı muamelesi görmek istediğini kanıtlamaz ama şüphesiz o şekilde hürmet edilmekten hoşlanıyordu. Ölümünden sonra Hephaestion kahraman ilan edildi; İskender'in saltanatının bitiminde Yunan şehirleri (ama barbarlar değil) ona tanrı muamelesi etmeye hazırlanmış görünüyor: Girişimin ondan geldiğine dair az kanıt vardır, daha muhtemel olan, o kendisini özel biri olarak görmeye başlamış ve bu onurdan yararlanmış olsa da, bu Yunanların onun görülmemiş başarılarını onurlandırmak için uygun olduğunu düşündüğü bir yoldu. Helenistik dünyanın hükümdara tapması doğal bir sonuçtu.

O zaman, ölmüş olmasaydı İskender ne yapabilirdi? Arabistan'a ve Hazar'a seferler planlanmış, ayrıca daha hırslı tasarılardan da bahsediliyordu; ölümünden sonra Perdikkas onun kâğıtları arasında bulunduğu söylenen planlar çıkarttı ve orduyu bunları onaylamamaya ikna etti. Onun her halükarda zaten fethettiği yerlerin fena halde ihtiyacı olan pekiştirme ve idareden çok, daha başka seferler ve daha başka fetihler olan bir gelecek tahayyül ettiğine inanılabilir. Ancak halihazırda yapmış oldu-

ğu fetihler izleyen bölümlerde göreceğimiz gibi Yunan dünyasını büyük ölçüde genişletmiş ve dönüştürmüştü. Romalı Plautus'un *Mostellaria* komedyasında (MÖ. 3./4. yüzyıl) ona Büyük İskender deniyor.[4]

Persler

Küçük Asya'nın güneybatısındaki Karya, *yaklaşık* 392/391'de Sardis satraplığından ayırılıp yerli aristokrat Hekatomnos yönetimine verilmişti. Kendisi 377/376'da öldü ve yerine oğullarıyla kızları geçti: Mausolus Artemisia ile, Idrieus ise Ada ile evlendi, bir de Piksodarus vardı. Piksodarus zamanında aile Likya'yı da kontrol ediyordu. Perslerin gözünde onlar satraptı ama Yunanlara kendilerini bağımsız hükümdarlar şeklinde sunuyorlardı. Mausolus başkenti kıta içindeki Milasa'dan [Milas] kıyıdaki Halikarnas'a taşıdı ve orada Mozole'yi (Resim 15) inşa etme görevi verdi. 360'larda Satrapların İsyanı'na karıştı ama konumunu yitirmedi; 350'lerde Toplumsal Savaş'ta Atina Birliği'nden ayrılan devletlerin arkasındaydı. 341/340'ta Ada'nın yerini Piksodarus aldı ve kızını, öldükten sonra yerini alacak olan bir Pers ile evlendirdi; 334'te Ada İskender'e teslim oldu, o da kadını yerinde bıraktı (ama ölümünden sonra sıradan bir satrap tayin etti).

Daskyleion'u istemesi 360'ların Satraplar İsyanı'nın nedenlerinden biri olan Artabazus 350'lerde kendisi isyan etti; 340'larda bir süre Makedonya'da mülteciydi. III. Artaserhas saltanatında Mısır'ı geri almak için iki girişimde bulunuldu. 350 sonlarındaki ilki başarısızdı ve sonrasında ayaklanma Kıbrıs ve Fenike'ye doğru genişledi ama buralar geri alındı, 343/342 kışında Mısırlılar için Yunan paralı askerlere komuta eden Rodoslu Mentor Perslerin tarafına geçtikten sonra Mısır da geri alındı. Mentor'un kardeşi Memnon Artabazus ile birlikte Makedonya'daydı; Mentor artık Artaserhas ile uzlaşmayı organiz edebilirdi, Mentor'un ölümü sonrasındaysa Memnon Küçük Asya'da Persler için İskender'e karşı faaliyetteydi. 330'ların başında Mısır yine ayaklandı ve yeniden geri alındı.

4 Plaut. *Mostell.* 775

Büyük vezir Bagoas Mısır'ın geri alınmasında önemli bir rol oynamıştı ve kendisini nüfuzuyla kralları tayin eden biri zannetmeye başladığına dair söylentiler dolaşıyordu (aslında kendisi tali, kraliyet ailesi üyeleriyse daha büyük rol oynamış olmalıdır). Kasım 338'de Artaserhas'ı ve IV. Artaserhas olarak tahta çıkardığı en küçüğü dışında tüm oğullarını zehirledi; Haziran 336'da Bagoas onu ve oğullarını öldürüp kraliyet ailesinin bir başka kolundan gelen bir adam olan III. Darius'u getirdi; daha sonra Darius'u da öldürmeyi denedi ama Darius kendisini zehirlemek üzere hazırlanan kadehlerin yerini değiştirdi ve onun yerine Bagoas öldü. Darius liyakatsız bir kral değildi fakat kral olmayı beklemiyordu ve İskender'in saldırdığı Pers İmparatorluğu bu kargaşayla zayıflamıştı.

Atina

350'lerde yeni bir Atinalı önder nesli öne çıktı ve Toplumsal Savaş'taki başarısızlık politikanın yeniden gözden geçirilmesine sebep oldu. Özgün bir düşünür değil de başkalarının düşüncelerini dile getiren biri olan İsokrates 380'de Delos Birliği'ni savunmuş ve Atina'nın liderlik talebini yeniden ileri sürmüştü fakat Toplumsal Savaş'tan sonra *Barış Üzerine*'de (VIII) Atina Birliği'ni bir başarısızlık olarak kayda geçmiştir. Eubulus gibi adamlar yalnızca gelirlerin artırılmasını değil, masrafların, özellikle de maliyetleri karşılanamayan askerî masrafların azaltılmasını gerektiren finansal iyileşmeye yoğunlaşmış, Ksenofon da *Yollar ve Araçlar*'ında (*Poroi*) bu adamların düşüncesini yansıtmıştı. 4. yüzyılın daha az müreffeh Atina'sında zenginler üzerindeki 5. yüzyıldan beri devam eden yükümlülükler daha sorunlu bir hale geldi: Belirli bir amaç için düzenlenmiş mal vergisi olan *eisphora* toplanmasında daha verimli yöntemlerin izlenmesi, donanmadaki gemilerin masraflarının daha eşit dağıtılması ve ayinlerden muaf tutulan adam sayısının azaltılması için teşebbüslerde bulunuldu.

Festival fonu [*theoric fund*] görünüşte önemli festivallerde yurttaşların tiyatro biletlerinin maliyetinin karşılanması için

muhtemelen 350'lerin sonunda ve Eubulus ile Diofantus tarafından getirilmişti. Yalnızca düzenli bir ödenek değil, her gelir fazlasını da alıyordu (önceden fazlalıklar askerî fona gidiyordu), Atinalıların sahip olduğu her para fazlasını kontrol etmek ve eski mali kurullarının gözetimindeki kurula katılmak suretiyle bu fonun (askerî fonunkine kıyaslanabilecek şekilde seçilmiş ve yeniden seçilebilir olan) bir süreliğine bizzat Eubulus olan hazinedarı gayet etkili bir hale geldi. 340'ların sonunda Demostenes'in Makedon genişlemesine karşı olan sert çizgisine destek olarak fonu onun destekçileri kontrol etti ve 337/336'da kendisi hazinedar oldu. Muhalifleri artık bu güçlü mevkiyi demokratik görmüyordu (aşağıda göreceğiz) ve zayıflatılması için tek hazinedar kurul haline getirildi ve memuriyet süresi sınırlandırıldı; fakat mevki mali bakımdan başarılı olmuştu ve 330'ların ortasıyla 320'lerin ortası arasında Likurgus ve dostları aynı şekilde güçlü "idareden sorumlu" (*epi tei dioikesei*) bir mevkiyi işgal etti. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde Atina yeniden müreffeh oldu; sivil ve askerî amaçlı inşa faaliyeti vardı; ancak paranın bir kısmı ziyan edilmişti. Toplumsal Savaş utancından sonra Atina, 320'lerde *quadrireme* ve *quinqueremeler* inşa ederek donanmasını geliştirdi ve öncekine göre daha da büyüttü fakat bu kadar çok gemiye ne ihtiyacı ne de bunlara mürettebat sağlama imkânı vardı.

Demokraside tehlikeli bir oligarşi şeklinde algılanmadan değişiklik önermek mümkün hale gelmişti. Artık güçlü, seçilmiş mali işlerden sorumlu memurlar kurumu gibi bazı değişiklikler daha önceki demokrasinin ruhunda yoktu. *Yaklaşık* 440'tan itibaren her kabilenin on generalden birini temin etmesi kuralında istisnalar mümkün olmuş, 350'ler ile 330'lar arasındaysa generallerle kabileler arasındaki bağlantı tamamen terk edilmişti. İsokrates *yaklaşık* 354'te *Areopagitica*'da (VII) Areopagus konseyinin büyük rol oynadığı daha iyi, daha eski bir demokrasi ülküsünü hatırlatmıştı. 340'ların ortasından itibaren Areopagus, meclise genellikle kendisinin ya da meclisin inisiyatifiyle ve çoğunlukla Demostenes ve dostlarını destekleyen bir rapor vererek yargısal ve diğer meselelere müdahale etmek suretiy-

le Atina işlerinde daha büyük bir rol oynamıştı. Heroneya'dan sonra korkaklık ya da ihanetle suçlanan adamların cezalandırılması mümkün kılındı. 337/336'daki bir yasa demokrasi yıkılırsa Areopagus'u uzaklaştırmakla tehdit ettiğinde,[5] bu muhtemelen Demostenes'in güçlü Areopagus'u anti-demokratik olarak gören muhaliflerinin bir tepkisiydi.

Eubulus ve arkadaşlarına göre mali iyileştirme gereksinimi başka meselelerle ilgili tutumları koşullandırırken, Demostenes Filip'e karşı direnişi başka meseleler hakkındaki tutumları koşullandıran başlıca şey olarak görüyordu; bu defa da bir dizi konu hakkında müşterek pozisyon alan grupların olduğu grup/ekip siyasetine alışılandan daha fazla yaklaşıyoruz. Demostenes "demokrasi"yi dışarıdan birine, örneğin Filip'e tabi olmamak anlamında yeniden tanımlamak eğilimindeyken, muhalifleri onun kelimenin normal anlamıyla anti-demokratik olduğunu iddia ediyordu. İlk başta Demostenes azınlıktaydı ve muhalifleri her direnişi değil ama onun Filip'e direniş planlarını reddetti; fakat Filokrates Barışı'ndan sonra Demostenes daha başka çatışmalar beklerken, onlar Barış'ı kabul edip bundan azami şekilde yararlanmak istiyordu. Demostenes'in Eşines'e görüşmelerdeki rolü konusundaki ilk saldırısı sonuçsuz kaldı çünkü düşünülen davacı Timarkus Eşines'in saldırısına açıktı (I. *Timarkus*'unda). 343'te Eşines Demostenes tarafından dava edilip zor temize çıkarken (Dem. XIX. *Elçilik*, Eşin. II. *Elçilik*), Filokrates Hiperides tarafından başarılı bir şekilde dava edildi. Hegesippus Filip'in Barış'ın yeniden görüşülmesi teklifine zorluk çıkararak cevap verdi ([Dem.] VII. *Halonnesus*); Likurgus Demostenes'in bir diğer destekçisiydi; bundan sonra Heroneya'ya kadar Demostenes'e olan destek arttı.

Heroneya'dan sonra sarkaç etkisi oldu ve son haberlere cevaben muhalifler dava edildi. Makedonya ile işbirliğinin lehinde olanlar arasında Demades ve Fokion da vardı ve Fokion siyasi ve askerî kariyeri eski tarzda birleştirmeye çalışan ve kırk beş yıl general olarak hizmet ettiği söylenen bir adamdı. Diondas tarafından Hiperides'e karşı, muharebeden önce Demoste-

5 Harding 101.

nes'e şeref payesi önerdiği, Eşines tarafından da Ktesifon'a karşı ona 336'da şeref payesi önerdiği için davalar açıldı. Davacıların politik iklimin lehte olduğunu düşündüğü 334 ve 330'da mahkemeye çıkarıldılar (ikincisine ait Eşin, III. *Ktesifon* ve Dem. XVIII. *Taç* mevcuttur) ama ikisi de başarısız oldu; Makedonya'ya direnmek uygun olmadığında bile jüri üyeleri Demostenes'i ve makûl olmak koşuluyla ısrar ettiği politikayı destekledi.

İskender'in 335'te Tebes'i yerle bir etmesi direnişin şimdilik uygun olmadığını nihayet göstermişti. 330'ların ortasından 320'lerin ortasına kadar Demostenes ve Likurgus dışındaki arkadaşları öne çıkmıyordu. Atinalılar morallerini yeniden düzeltmeye, miraslarını kutlamaya ve yeni binalar yapmaya odaklanmıştı; ama *epheboi* (18 ve 19 yaşındaki erkekler) için hoplit eğitimini içeren bir program da oluşturdular ve belirttiğimiz gibi donanmalarını geliştirip büyüttüler. Peloponez Savaşı'nı atlatmış oldukları gibi ortam uygun olduğunda Heroneya'yı da atlatacaklarını umuyorlardı; fakat Agis'in 331'deki ayaklanmasına dahil olmamaya karar verdiler, gerçi muhtemelen Likurgus da katılmak istemiyordu.

İskender'in Yunan şehirlerine sürgün ettiklerini geri alma emrinin bir sonucu da Atina'nın Sisam'daki klerukyasını kaybetmesi olabilirdi ve bu konu hakkında görüşme yapmaya çalıştı. İskender'in gazabıyla karşılaşan adamlardan birisi de hazinedarı Harpalus idi. 324'te gemiler, paralı askerler ve parayla birlikte Yunanistan'a kaçtı; bir paralı asker birliğinin toplandığı Lakonya'daki Tenarum'da gemileri ve paralı askerleri bıraktıktan sonra parayla Atina'ya gitti ve hapse atıldı ama bir süre sonra kaçtı ve paranın yarısının kayıp olduğu anlaşıldı. Areopagus'un soruşturması hem Demostenes'i hem de Demades'i suçlular arasına soktu; davacılar eski bölünmenin her iki tarafından da geliyordu; büyük bir para cezasına çarptırılan Demostenes sürgüne gitti. O sırada İskender öldü ve eski politik gruplaşmalar yeniden su yüzüne çıktı.

Diodorus'un anlatısı XVI. kitapta artık kaynakların bir karışımına dayanarak devam eder; Latin biyograf Nepos (MÖ. 1. yüzyıl) ve Plutark'a ait *Dion* ve *Timoleon*'un hayatları da mevcuttur. Platon'un, ölümünden sonra Dion'un arkadaşlarına atfedilen *Mektuplar*'ı (vii ve viii), Platon tarafından yazılmış olsun ya da olmasın epeyce bilgi ihtiva eder.

360'ların sonunda Siraküzalı Dion Yunanistan'da sürgündü; 360 Olimpik festivalinde Platon ile buluştu ve dönüşünü planlamaya başladı. 357'de II. Dionysos Siraküza'dan uzaklaşmışken küçük bir kuvvetle Sicilya'ya geçti ve 356'da onu bir başka sürgün olan Heraklides izledi. Dionysos döndü ve pazarlık etmeyi denedi ama sonra oğluyla bir garnizonu, iç şehir olan Ortigia'da bırakarak İtalya'daki (annesinin doğduğu şehir) Lokri'ye gitti. Bir karışıklık döneminden sonra 355'te Dion tüm şehrin kontrolünü ele geçirdi. Belki de bir tür Platonik aristokrasi kurmayı umuyordu, fakat Heraklides ile arası açıldı ve onu öldürttü, 354'te de kendisi Atinalı biri olan Kallippus tarafından öldürüldü. Kallippus'u, 346'da Lokri'den kovulan canından bezmiş Dionysos Siraküza'yı geri alıncaya kadar, Dionysos'un iki üvey kardeşi izledi.

Dion'un bir arkadaşı olan ve Leontini'de hüküm süren Hiketas Siraküzalıları ana şehirleri Korint'e ve Kartaca'dan yardım istemeleri için teşvik etti. 344'te Korint yirmi sene önce kardeşi kendisini orada tiran yapmaya kalktığında kardeşinin öldürülmesine yardım ettiği için bir tür belirsizlik içerisinde yaşayan Timoleon'u gönderdi. Kartacalılar Timoleon'u engellemekte başarısız olan büyük bir kuvvet yolladı. Olayların akışını ortaya çıkarmak zordur fakat 343/342'de Timoleon Siraküza'nın tümünü kontrol altına almış, Dionysos'u Korint'e emekliliğe göndermişti. Timoleon, belki de "tam yetkili general" olarak güçlü bir mevkiyi elde tutsa da Siraküza yeniden yapılandırıldı. Epey önce Siraküza'yı terk edebilen etmişti fakat Timoleon Yunan dünyasının geri kalanından çok batıdan yerleşimci cezbetmeye yetecek kadar güven vermişti. Ar-

keolojik kayıtlar Yunan Sicilya'sının her yerinde bir canlanışa işaret eder.

Timoleon 342'den 337'ye kadar Kartacalılara ve diğer şehirlerdeki tiranlara karşı bir dizi savaşa girdi. Belki 341'de Krimisius Nehri'nde Kartacalılara karşı önemli bir zafer kazandı, 339'da ise Kartacalıların adanın batı kısmını elinde tutacağı bir antlaşma yaptı. Tarihçi Timaeus'un babası olan Taorminalı Andromakus ya erdemli olduğu için ya da Timoleon Sicilya'ya geldiğinde onu ilk buyur edenlerden biri olduğu için diğer hükümdarlar gibi devrilmemişti. Timoleon kör olmak üzereydi ve 337'de istifa etti, kısa zaman sonra da öldü. Onun propagandası başarısını iyi talihe ve ilâhların kayırmasına yoruyordu; despotça yönetimi onaylamamış gibidir ancak güçlü bir mevkide olmaya ve tiranları kendi hileleriyle yenmeye hazırlıklıydı. Büyük İskender'in hükümdarlık döneminde Sicilya hakkında neredeyse hiçbir şey duymuyoruz ve görünen o ki Timoleon oraya bir nesil boyu barış ve refah sağlamış.

Helenistik Dönem

(MÖ. 323-146)

10

İSKENDER'İN VÂRİSLERİ (323-272)

Mevki dalavereleri (323-301)

"Helenistik", İskender'in ölümüyle Roma fethi arasındaki Yunan dünyası ve tarihi için (Prusyalı J. G. Droysen tarafından 19. yüzyılda öne sürülen "Hellenismus" isminden türemiş) uygun bir nitelemedir. Bu yalnızca Arkaik dönemden beri Yunanların yaşadığı ve temasta olduğu yerleri değil, İskender'in fetihleri neticesinde Asya'nın batı kısmına yayılan (bölgenin İskender tarafından fethedilen daha doğu kısımları zamanla Asya yörüngesine girip Roma tarafından asla fethedilmese bile) genişlemiş bir Yunan dünyasıydı; bu ayrıca İskender'in imparatorluğundan oluşan krallıkların egemen olduğu bir dünyaydı. Bu Yunan dünyasının farklı kısımları 3. yüzyıl başında güney İtalya ve 3. yüzyıl ortasında Sicilya'dan 30'da Mısır'a kadar Roma kontrolü altına farklı zamanlarda girmişti; ancak bu kitapta bölünme çizgisi Roma'nın Yunan anakarasını eline geçirdiği (ayrıca batı Akdeniz'deki baş rakibi olan Kartaca'yı en sonunda yıktığı) 146'ya konulur. Helenistik dünyada birbirlerine karşı mücadele eden birçok büyük güç mevcut olup, Yunan kentleri en azından önde gelen bir güçle diğeri arasında seçim yapabilecekleri ya da yapmak zorunda kaldıkları için hâlâ bir dış politikaya

sahip olabiliyordu; fakat Roma tarafından fethedildikten sonra, bir kentin Roma'ya karşı bir asiyi ya da Roma'daki bir politik lideri bir rakibe karşı desteklediği birkaç hadise dışında, o özgürlük kayboldu.

Diodorus Siculus'un tarihi XX. kitabın sonuna (302/301) kadar bütün olarak korunmuştur; XVIII-XX. kitaplarda onun Yunan tarihi için ana kaynağı Makedon hükümdarları olan Antigonidlere hizmet eden Kardiyalı Hieronimus idi; kendisi önyargılı olsa bile çok bilgiliydi. Arkadya'daki Megalopolis'in önde gelen bir yurttaşı olarak 2. yüzyılın başından *yaklaşık* 118'e kadar yaşayan Polibius Roma'ya rehine olarak götürülmüştü ve Roma'nın esasen 220 ila 168 arasında ama 246'dan 146'ya kadar genişleyecek şekilde Yunan dünyasına nasıl egemen olduğunu anlatıp açıklayan bir tarih yazmıştı. O da önyargısız değildi, fakat tarih yazma tutumu olarak Tukidides'e yakındı. Kırk kitaptan yalnızca I-V tam olarak günümüze kalmıştır; I-XVIII'in özetine, kalanın da "parçalarına" sahibiz; Polibius'un anlatımının çoğu, çalışmalarından anlatısını 167'ye kadar götüren I-X ve XXI-XLV kitapları bize kalan Romalı tarihçi Livi (MÖ. 1. yüzyıl - MS. 1. yüzyıl başı) tarafından kullanılmıştı. 3. yüzyılın ilk üç çeyreğinin bize bir çerçeve verecek şekilde kalan tek Yunan tarihi anlatısı Justin'in Pompeius Trogus özetidir (XIII-XL kitaplar Yunanistan'ın ve vâris krallıkların Roma tarafından fethedilişlerine kadarki tarihini 279 yılında XVIII. 3 - XXIII. 2, başlangıçtan itibaren Kartaca ve 480'den o noktaya kadarki Sicilya ile kesilmek suretiyle kapsar).

Plutark bize Yunan dünyasındaki önde gelen birkaç adamın *Hayatlar*'ını vermeye devam eder. Mısır'daki İskenderiyeli Appian (MS. 2. yüzyıl) Roma'nın ilişkisinin olduğu farklı halklar tarafından örgütlenmiş bir Roma tarihi yazmıştı: Kalanlara IX. ([Makedonya ve] İlirya) ve XI. (Suriye) kitaplarının parçaları dahildir; Yunanistan ve İyonya'dan kaybolan X. kitapta bahsedilir. Helenistik dönem için önemli olan diğer iki yazar, her ikisi de epey miktarda tarihsel bilgiye sahip coğrafyacı Strabo ile orta ve güney Yunanistan seyahhı Pausanias'tır. Helenistik dönemden kalma başka türden literatür toplumsal ve entelektüel

hayata tuttuğu ışık nedeniyle önemli, tarihsel ve kamusal olaylar içinse değildir. Diğer taraftan, artan sayıda devlet taş üzerine belge yazma alışkanlığı geliştirdiğinden Helenistik dönem için artan miktarda epigrafik malzemeye sahibiz; Mısır yönetiminin oluşturduğu çok büyük bir papirüs belge külliyatı da mevcuttur.

İskender 323'te öldüğünde geriye üvey kardeşi Filip Arhideus'u ve oğulları, (Mentor ve Memnon ile de evlenmiş olan) metresi Barsine'nin doğurduğu Herakles ve ölümünden sonra Baktriyalı karısı Roksana'dan doğan IV. İskender'i bırakmıştı. Babil'de Arhideus kral ilan edildi ve IV. İskender doğunca eş vâris oldu. Generallerden muhtemelen ikinci komutan olarak Hephaestion'un yerine geçen Perdikkas Babil'de görevi aldı ve Seleukos'u ikinci komutanı yaptı. Kraterus gazilerle birlikte Makedonya'ya dönüyordu; İskender orada onu Antipater'in yerine geçirmek, Antipater'i de Asya'ya getirmek niyetindeydi, fakat Kraterus Küçük Asya'dan ileri gitmemiş, Antipater ise Makedonya'yı terk etmemişti. Satraplıkların dağıtımında Küçük Asya'daki Frigya Tek Gözlü Antigonos'a ("tek-gözlü": 333'ten beri oradaydı) verilmiş, İskender'in sekreterliğini yapmış olan Hersonisos'taki Kardiyalı Yunan Evmenis Küçük Asya'nın kuzeydoğusunu almış, Tesalyalı Lisimakus Trakya'yı, Ptolemi ise Mısır'ı almıştı; Antipater de Makedonya ve Yunanistan'ı elinde tutacaktı. Hiç kimse İskender'in planlarına göre davranmak için özel bir hak iddia edemesin diye Perdikkas İskender'in evrakı arasında bulduğunu iddia ettiği planlar ortaya çıkarttı ve bu planların haddinden fazla bir hırsla şekillendiğine orduyu ikna etti.[1] İskender'in Yunan sürgünlerin geri dönmesi emriyle Sisam'ı kaybetme tehdidi altında olan Atina ve batıda Akarnanya şehri Oeniade'yi ele geçirmiş olan Aetolialılar Lamia Savaşı'nda Makedonlara karşı çoğu orta ve kuzey Yunanlardan oluşan koalisyona önderlik etmek için İskender'in ölümünden yararlandı. 323/322 kışında Tesalya'daki Lamia'da Antipater'i kuşattılar. 322 baharında Daskyleion'dan Leonnatus, Antipater'i desteklemeye gitti ve o öldürüldüğü halde kuşatmadan vazge-

1 Diod. Sic. XVIII. 4. i-vi.

çildi. Atina filosu iki muharebede yenildi; yazın Kraterus gelip Antipater'e katıldı ve Yunanları Krannon'da mağlup ettiler. Demostenes sayesinde Atina'da demokrasi Makedonya'ya karşıtlıkla özdeş hale gelmişti, Antipater'in Atina ile anlaşması da bir yapı değişikliğini içeriyordu.

Bu sırada generaller arasında bir çatışma vardı. Perdikkas ile Evmenis Küçük Asya'nın doğusunda bağımsız krallık kurmaya kalkan bir adama karşı hareket ederken, Antigonos onlarla birlikte çalışmayı reddetti ve Makedonya'daki Antipater'e katıldı. 322'de Perdikkas İskender'in kız kardeşi Kleopatra ile (kocası Molossialı İskender ölmüştü) evlenmeyi Antipater'in kızı Nikea ile evlenmeye tercih edince Antipater ve müttefikleri Perdikkas ile Evmenis'e karşı (İskender'in naaşını kaçıran ve Kirene'yi kendi topraklarına katan)[2] Ptolemi ile işbirliği yapmaya karar verdiler. Kraterus Evmenis'e karşı muharebede öldürüldü ama Perdikkas da Mısır istilası felaket olduğu kanıtlanınca Seleukos dahil hoşnutsuz subaylar tarafından öldürüldü. 321'de Suriye'de bulunan Triparadisos'ta Antipater'in Makedonya üzerindeki kontrolü tasdiklendi ve iki kralın naibi oldu, Antigonos Evmenis'e karşı savaşmak göreviyle "Asya generali" yapıldı, Ptolemi Mısır'da onaylandı, Seleukos'a ise Babil verildi. Antigonos'un oğlu Demetrius, Ptolemi ve Lisimakus'un hepsi Antipater'in kızlarıyla evlendi.

Antipater Perdikkas'a karşı savaşmak için Asya'ya gidince Makedonya'da vekil olarak İskender'e hizmet etmiş ve Kraterus ile birlikte dönmüş olan Poliperçon'u bıraktı; Antipater 319'da 80 yaşında ölünce naip olarak yerine geçmesi için Poliperçon'u, vekil olarak da kendi oğlu Kassander'i tayin etti. Kassander buna kırıldı ve Yunanistan ile başka yerlerde yardım arayıp Antigonos'un desteğini kazandı. Lamia Savaşı'ndan sonra Antipater'in garnizonlar ve uyumlu rejimler kurduğu Yunan şehirleri Kassander'i tercih etmek eğilimindeydi, o yüzden Arhideus adına Poliperçon Antipater zamanında sürgün edilen adamları ve şehirlerin Filip ile İskender zamanında sahip oldukları ana-

2 Ptolemi'nin Kirene için yeni ve ılımlı oligarşik anayasası için bkz. Harding 126 = Austin² 29.

yasaları geri getirmeyi taahhüt eden bir dizi Yunan özgürlük ilanından ilkini yayımladı.[3] Neticede Yunanistan'da bir çalkantı dönemi vuku buldu. Örneğin Atina'da Lamia Savaşı sonunda kurulan oligarşinin yerini 318'de demokrasi aldı fakat 317'de Kassander Aristoteles'in öğrencisi Falerumlu Demetrius'un başkanlık ettiği yeni bir oligarşi kurdu. Peloponez'de Poliperçon Megalopolis'i kuşattı ama alamadı. Sonra İskender'in (Antipater ile mücadele ettikten sonra Epir'de geri çekilmiş olan) annesi Olimpiyas'ı geri getirdi. Bu Arhideus'un hırslı karısı Euridis'in Kassander'in yardımına başvurmasına ve Poliperçon'un karşısına çıkmak için bir ordu götürmesine neden oldu; fakat askerleri kaçtı, o ve Arhideus tutuklandı, kısa zaman sonra Arhideus öldürüldü, kadın ise intihara zorlandı. Ardından Olimpiyas Antipater'in ailesini ve destekçilerini tasfiye etti. 316'da Kassander Makedonya'ya döndü: Olimpiyas Pidna'da kuşatıldı ve yakalanıp öldürüldü; Roksana ve IV. İskender sağ kaldı ama tutuklandı. Kassander İskender'in üvey bir kız kardeşiyle evlendi, Potidai'yi Kassandrea olarak yeniden kurarak (Filip'in Filippi'yi, İskender'in de çeşitli İskenderiyeleri kurmuş olduğu gibi), karısının onuruna da Terma Körfezi'ndaki Terma'yı Tessalonika [Selanik] olarak yeniden kurarak isim yaptı; Yunanistan'da ise 335'te yıkılan Tebes'i restore etti.

Asya'da Antipater öldüğü sırada Antigonos bir Kapadokya kalesindeki Evmenis'in etrafını sarmıştı. Sonradan Evmenis ile uzlaştı ve Antigonos Kassander'i desteklediği için 318'de Poliperçon Evmenis'e "Asya generali" unvanını verdi. Evmenis Fenike'ye, sonra da nihayet 316'da Antigonos'a yakalanıp idam edildiği İran'a gitti. Böylece Antigonos imparatorluğun servetinden faydalanmıştı; hâlâ bunun yalnızca bir kısmını değil, tümünü kontrol etme hırsı olan tek general olmuş gibi görünüyor. Seleukos onun üstünlüğünü kabullenmeyi reddetti ve Babil'den Mısır'daki Ptolemi'ye gitti; netice Antigonos'a karşı Ptolemi, Kassander ve Lisimakus'un koalisyonu ve 315/314'ten 311'e kadar süren bir savaş oldu. Seleukos Babil'e döndü ve Antigonos'u barış antlaşmasını kabul etmeye zorladı: Kassander

3 Diod. Sic. XVIII. 55-56.

"Avrupa"yı ve naipliği elinde bulundurdu (fakat 310'da Roksana ile IV. İskender'i öldürttü), Lisimakus Trakya'yı, Ptolemi ise Mısır ve Kirene'yi müdafaa etti; Antigonos "tüm Asya"yı muhafaza etti (ve bir yazıtta Yunanların özgürlük ve bağımsızlığını devam ettirmek iddiasındaydı)[4] fakat antlaşmaya dahil edilmeyen Seleukos ile hâlâ çatışma içerisindeydi. 308'de Antigonos (Orontes ağzı yakınlarında Antigonea'yı kurduğu) Suriye'ye çekilmiş, Seleukos ise doğuyu kontrolü altına almıştı; Babil'in kuzeyinde Dicle üzerinde Seleukia'da yeni bir başkent kurdu; fakat *yaklaşık* 305'te bir fil kuvveti karşılığında Çandragupta adlı bir prense bazı Hint topraklarını bıraktı.

Diğer generaller birbirlerine odaklanmışken Kuzeyde Lisimakus'un Trakya'da büyük ölçüde rahatı bozulmamıştı; Hersonisos boynundaki Kardiya'yı Lisimakea [Bolayır] olarak yeniden kurdu. Poliperçon güney Yunanistan'da hâlâ serbestti ve Korint ile Sikyon'u kontrol ediyordu. 309'da İskender'in hayattaki oğlu Herakles'i Makedonya'ya götürdü, Kassander de Herakles'i öldürtüp böylece en sonunda kraliyet sülalesini kurutttu ve Poliperçon'u Pelepones'te general kabul etti. Poliperçon güney Yunanistan'da çok önemli biri olmadan, faal olarak kaldı. Ne zaman öldüğünü bilmiyoruz.

Mısır'da Ptolemi başkenti (Kahire'nin güneyindeki) Memfis'ten İskenderiye'ye taşımış ve İskender'in kabrini oraya yapmıştı ama diğer taraftan hâkimiyetini Pers öncesi yönetimin yeniden başlaması şeklinde sunmuştu. Bir kardeşi vasıtasıyla kontrol ettiği Kıbrıs'a sahip olmuş, Rodos ile ittifak yapmış ve Suriye sahiliyle diğer bölgelere göz koymuştu. 309-308'de Küçük Asya'ya, Ege ve Yunanistan'a doğru ilerleyip Megara, Korint ve Sikyon'u ele geçirdi. Fakat 307'de Antigonos oğlu Demetrius'u Ege'ye gönderdi ve Atina'yı Kassander'den ve Falerumlu Demetrius'tan "kurtardı" (Falerumlu Demetrius daha sonra Ptolemi'ye müze ve kütüphane kurulması hakkında tavsiyelerde bulunmuştu) ve Megara'yı aldı (Kassander zaten Korint'i almıştı). 307/306'da Kıbrıs'a doğru devam etti, Salamis'i kuşattı, bir deniz muharebesini kazandı ve adanın kontrolünü

4 Harding 132.

Ptolemi'den aldı. Antigonos 306'da Mısır'a çıktı ama püskürtüldü; 305-304'te Rodos Kıbrıs ve Mısır'a saldırıyı desteklemeyi reddettikten sonra Demetrius orayı kuşattığında (ona Poliorketes, yani "kuşatmacı" unvanını kazandıran), kuşatma başarısız oldu. Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra Antigonos ve Demetrius muhtemelen İskender imparatorluğunun tümü üzerindeki bir iddiayı temsil eden *basileus* ("kral") unvanını aldılar; 305-304'te ise Ptolemi, ondan sonra da Lisimakus, Kassander ve Seleukos, iddiaları tüm imparatorluk üzerine olmasa da bu unvanı aldılar (Kassander kendisine "Makedonların kralı" diyordu).

İskender'in saltanatının sonunda oluşturulan örneğin izlenmesiyle krallara tanrı gibi saygı duyulur oldu. Daha 311'de Troad'daki Skepsis'te [Çanakkale, Bayramiç yakınlarındaki Kurşunlutepe] Antigonos için, daha önce tesis edilmiş gibi görünen bir festivalle birlikte sunaklı ve put heykelli bir tapınak kuruldu.[5] 307/306'da Atina'da yeni kabileler oluşturulup bunlara Antigonos ve Demetrius'un adları verildi, kendileri de onurlarına sunulan bir papaz ve yapılan oyunlarla *Sotere* ("kurtarıcı") kabul edildi.[6] 304'te Rodos, Ammon kâhininin onayıyla Demetrius'a karşı kendisini destekleyen Ptolemi'yi tanrı kabul etti.[7] Adalılar Birliği'nin (aşağıda göreceğiz) Antigonea denilen iki yıllık bir festivali vardı ve *yaklaşık* 306/305'te aradaki yıllara Demetriea'yı ekledi[8] fakat *yaklaşık* 280'de Ptolemia'yı kurması yeni bağlılığını yansıtıyordu.[9] Özellikle Mısır'da kral ya da kraliçe müesses bir tanrıyla birlikte *synnaos theos* (tapınak paylaşan tanrı) haline gelebiliyordu: Bu ilk kez ölümünden sonra I. Ptolemi'nin kızı, sonunda da II. Ptolemi'nin karısı olan II. Arsinoe için tasdiklenmiş[10] fakat Demetrius'un kendi-

5 Austin² 39.

6 Diod. Sic. XX. 46. ii, Plut. *Demetr.* 10. iii-vi, karş. Harding 137 ve 292 methiyesi, Ath. VI. 253 B-F (Burstein 7 = Austin² 43).

7 Diod. Sic. XX. 100. iii-iv.

8 Harding 136.

9 Burstein 92 = Austin² 256.

10 Mendes *stele*: şuradaki çevirisi: S. Birch'in (ed.) *Records of the Past*, viii (Londra: Bagster for Society for Biblical Archaeology, 1876, 91-102, www.reshafim.org.il/ad/egypt/textss/great_mendes_stela.htm; (erişim: 9 Temmuz 2014) ve

sini Partenon'a yerleştirdiği 304/303 senesinde Atina'da öngörülmüştü. Bir şehir tarafından tesis edilen her bir hükümdarın kültüne karşılık bir hanedan tarafından desteklenen hanedan kültü bununla bağlantılıydı: İskenderiye'de daha 3. yüzyıl başında bir İskender kültü vardı; buna sonra I. Ptolemi ve hanedanın sonraki üyeleri eklendi ve Mısır tapınaklarında da Ptolemilerin kültleri oldu.[11] Cumhuriyetçi Roma Yunan dünyasına girdiğinde aynı şekilde hanedan kültleri oluşturamadı ama kişileştirilmiş Roma kültleri oluştu.[12]

304'te Demetrius Yunanistan'a döndü, şehirleri kendi tarafına çekmeye ya da "kurtarmaya" koyuldu ve 302'de şehirleri, Filip'in Korint Birliği'nin dirilişi şeklinde örgütledi (Ege'de muhtemelen 314'te ve Antigonos'un desteğiyle Delos Atina'dan kurtulduktan sonra bir Adalılar Birliği kurulmuştu; *yaklaşık* 286'da Ptolemi'nin etkisi altına girdi).[13] Fakat 301'de Antigonos'u diğer kralların toplu saldırısına karşı desteklemek üzere Küçük Asya'ya dönmek zorunda kaldı ve Anadolu platosundaki İpsos'ta krallar kazandı, Antigonos ise öldürüldü. Bundan sonra Makedonya, Mısır ve Yakın Doğu'da müstakil krallıklar ayakla kaldı; Yunanistan, Ege ve Küçük Asya çekişmeliyken, şehirler mümkün olduğunca özerkliği sürdürüyordu, Suriye kıyısı üzerindeyse Mısır krallığı ve yakın doğu krallığının hak iddiası vardı.

Pekiştirme (301-272)

İpsos'un hemen öncesine dair Justin'inki dışında bir anlatı yoktur ancak bu dönemde Helenistik dünyanın Roma fetihlerine kadar sürecek olan modele yerleştiğini görüyoruz. Ptolemi Mısır'da, Seleukos da yakın doğunun bir kısmında güvendeydi; Lassander o sırada Makedonya'da hüküm sürüyordu. İpsos'tan

Afrodit kültü içinde asimile olan Arsinoe kültü için bkz. Burstein 93 = Austin² 295, Burstein 94 karş. Austin² 296.

11 İskenderiye, *Elephantine-Papyri* 2 (Burstein ya da Austin²'de yok); Mısır tapınakları, örneğin Rosetta Stone, Burstein 103 = Austin² 283

12 İlk olarak 195'te Smyrna için onaylanmıştır: Tak. *Ann.* IV. 56.

13 Harding 138; Delos ve Adalılar hakkında karş. Harding 136.

sonra Lisimakus Küçük Asya'nın çoğunu, Ptolemi Kıbrıs'ı ve Suriye kıyısını, Seleukos ise Suriye içlerini aldı. Demetrius donanması olan ama krallığı olmayan bozguncu bir güçtü: Laçares yönetiminde Kassander ve Lisimakus ile müttefik olan Atina'ya girmesi reddedildi, sonrasında Seleukos ile bir evlilik birliği ihtimali onu cezbetti. Ancak 292'de Kassander ile en büyük oğlu öldü ve diğer iki oğlu arasındaki rekabet Demetrius'a Avrupa'ya dönme fırsatı verdi. 295'te Atina'nın kontrolünü geri aldı; 294'te Lisimakus diğerine çok yardımcı olmazken, oğullardan biri Epirli Pirus tarafından başarılı bir şekilde desteklendikten sonra Demetrius başarılı oğulu bir toplantıya ikna etti, onu öldürttü ve Makedonya'yı kendisi aldı. Ancak gözü Makedonya ile doymayacaktı. Trakya'ya saldırdı ama Lisimakus tarafından mağlup edildi. Donanmasını büyüttü ve onun için güney Tesalya'daki Demetrias'ta bir üs kurdu. Ona karşı çıkmak için 288'de Lisimakus ve Epirli Pirus Makedonya'yı istila etti, Ptolemi de Ege'ye bir filo gönderdi. Makedonlar Demetrius için savaşmayı reddetti; Makedonya Pirus ile Lisimakus arasında bölündü; 287'de Atina Ptolemi'nin desteğiyle ona karşı ayaklandı (ama garnizonu Pire'de kaldı); 286'da ise dikkatini Lisimakus'un yavaş yavaş ve pragmatik bir şekilde kontrolünü ele aldığı Küçük Asya'ya çevirdi (bir selden sonra Efesus Lisimakus'un oradaki başlıca şehri olacak şekilde yeni bir site üzerinde tekrar kurulmuştu). Demetrius Miletus yakınlarına çıktı ve bazı şehirlerin desteğini kazandı fakat karşısına Lisimakus'un oğlu Agatokles çıkınca doğuya çekildi, Seleukos'a yakalandı ve 283 ya da 282'de öldü. Bu sırada Lisimakus Pirus'u Makedonya'dan kovdu ve Makedonya ile Demetrias hariç Tesalya'nın tamamını kontrol altına aldı. Demetrius oğlu Antigonos Gonatas'ı Yunanistan'da bırakmıştı ve Pirus onu oradan kovmayı başaramadı.

Krallar artık yaşlanıyordu ve çoklu-evlilik bağlarından sonra veraset sorunlu olabiliyordu. Seleukos'un İranlı bir karısından Antiokus adlı bir oğlu vardı ve eş-naip olarak atanmıştı (Antiokus Demetrius'un, İpsos'tan sonra Seleukos'un evlenmiş olduğu bir kızını kontrolü altına aldı). Ptolemi'nin Antipater'in kı-

zı Euridis'ten Ptolemi Keraunus ("yıldırım") adlı bir oğlu vardı; ama tercih ettiği vârisi bir diğer karısı Berenis'ten olma, 285'te eş-naip yapılan ve 283'te öldüğünde yerine geçen Ptolemi Filadelfus ("kardeş-âşığı") idi, Euridis de Keraunus dahil ailesiyle birlikte Küçük Asya'ya gitti. Euridis'in bir kızı Lisimakus ile evlendi ve onu oğlu Agatokles'e karşı kışkırtmayı başardı, böylece 283/282'de Agatokles katledildi, Lisimakus da vârissiz kaldı. Bu nedenle 282'de Seleukos Küçük Asya'yı istila etti ve 281 başında Sardis'in batısındaki Korupedyon'da Lisimakus'u mağlup edip öldürdü. Makedonya üzerinde hak iddia etmek umuduyla Hellespont'a ilerledi ve Avrupa'ya geçti fakat Keraunus tarafından katledildi. İki ya da üç yıl içerisinde Demetrius, Ptolemi, Lisimakus ve Seleukos ölmüştü.

Lisimakea'da Keraunus kendisini Makedonların kralı ilan etti. Seleukos'tan ele geçirilen gemilerle en muhtemel rakibi Antigonos Gonatas'ı yendi ve onu yolundan uzak tutacak bir İtalya girişimi için Pirus'a kuvvet verdi. Fakat bir süredir Kelt kabileleri ve onların yerlerinden ettiği halklar Avrupa'nın güney ve doğusuna doğru baskı yapıyordu. Lisimakus onları krallığının dışında tutmayı becermişti fakat Keraunus bunu beceremedi ve 280/279'da bir Galya topluluğu tarafından mağlup edilip öldürüldü. Bir kardeşi ve Antipater'in bir torunu ancak kısa bir süre dayandılar; daha başarılı bir general olan Sostenes kral olmayı kabul etmedi. Brennus'un liderlik ettiği bir başka Galya topluluğu 279'da Yunanistan'a hareket etti; fakat orta Yunanistan'dan bir ordu onlara karşı Termofili'yi korudu, Aetolia istilası püskürtüldü, Delfi güya mucize bir kar fırtınası sayesinde kurtuldu, Brennus ise kuzeye dönerken öldü. Bazı Galyalılar Tuna'ya döndü, bazıları Trakya'da "Tilis krallığı"nı kurdu, bazılarıysa Küçük Asya içlerine doğru ilerledi.

Küçük Asya'da hem Antigonos Gonatas hem de Antiokus, Lisimakus ile Seleukos'un ölümlerinin sonucunda doğan boşluğu doldurmayı umuyordu. Fakat 278'de iki adam uzlaştı ve Gonatas Avrupa'ya döndü. 277 başında Lisimakea yakınlarında bir Galya topluluğunu pusuya düşürüp yok ederek ününü parlatmayı başardı ve yılın sonunda Makedonya'da kral ol-

du. Farklı iddiaları olan muhalifler çabucak halledildi. Daha önemlisi, Pirus 275'te İtalya'dan döndü ve 274'te Gonatas'ı yenip kendisini kral ilan etti (Aegea'ya yerleştirdiği bir Galya garnizonu kraliyet mezarlarını yağmaladı); ama onun 272'de Argos'ta ölmesinden sonra Gonatas güvendeydi. Geriye tartışmalı bölgeler kaldı ve daha küçük güçler ortaya çıktı ama artık Roma fetihlerine kadar hüküm sürecek olan büyük hanedanların üçü de kurulmuştu: Mısır'da Ptolemiler, Yakın Doğu'da Seleukoslar, Makedonya'da ise Antigonidler.

Atina[14]

Atina'da bu dönemde bir dizi rejim değişikliği görüyoruz. Demostenes'in demokrasiyi Makedonya'dan bağımsızlıkla özdeşleştirme mayası tutmuştu: Bu dönemdeki rejimlerin ikisi (321-118 ve 317-307) kısıtlı bir yurttaş topluluğuyla teknik olarak oligarşikti; oligarşi sözcüğünü kullanmaktan kaçınıyorlardı fakat dönem boyunca demokrat olduğunu en güçlü şekilde iddia edenler, en kararlı Makedon karşıtı rejimlerdi.

Harpalus ve Atina'ya getirdiği para hususunda hem Demostenes, hem de Demades suçlu bulunanlar arasındaydı ve Demostenes sürgüne gitmişti. İskender'in 323'teki ölümünden sonra eski ittifaklar gün yüzüne çıktı: Hiperides ve (sürgünden dönebilen) Demostenes Atina'yı Makedonya'ya karşı Lamia Savaşı'na götürdü, Demades ise *atimia*ya (siyasi hakların kaybı) uğradı. 322'deki Makedon zaferinden sonra Demades haklarını geri aldı ve barış görüşmelerinde Fokion'a katıldı; Demostenes intihar etti, Hiperides ise idam edilmesi için Makedonya'ya gönderildi. Antipater'in dayattığı yeni anayasa "Solon kanunları" ya da "ataların anayasası" olarak tanımlanıyor ama 2.000 drahmilik bir mülkiyet şartına dayanıyordu ve Pire'ye bir Makedon garnizonu yerleştirilmişti; Demades garnizonu protes-

14 Diodorus'un geriye kalan metninin sonundan itibaren Atina arkonlarının yıllara dağıtımı sorunlu hale gelmiştir: Zorluklar halledildi; ben yazım sırasında doğru görünen tarihleri veriyorum ancak farklı kanıtlar birtakım değişiklikleri beraberinde getirecektir.

to etmek için Makedonya'ya vekil olarak gittiğinde öldürüldü çünkü Perdikkas'a yanaşmıştı. 318'de Poliperçon'un özgürlük ve önceki anayasalar bildirgesine cevaben Atinalılar demokrasiyi geri getirdi ama garnizondan kurtulamadı; Fokion ise öldürüldü. Ancak 317'de 1.000 drahmilik bir mülkiyet şartı dayatan Kassander ve gözetmen olarak Aristoteles'in öğrencisi Falerumlu Demetrius ile uzlaştılar. Demetrius'un bu rejimi 307'ye kadar sürdü: Sayesinde zengin yurttaşların para harcamak için rekabet ettiği festivallerle bağlantılı olan ayinlerin yerine kamu kaynakları sağlanan ama yine de bunlara ilave yapabilecek olan *agonothetai* ("müsabaka düzenleyicisi") unvanlı memurların getirilmesi dahil çeşitli yasal ve kurumsal reformlar yaptı.

307 senesi Demetrius tarafından kurtuluş getirdi: Garnizonu kaldırdı ve 'ataların anayasası" olarak tanımladığı demokrasi biçimlerini geri getirdi ama bütün değişiklikleri iptal etmedi (*agonothetai* sürdürüldü ve *epheboi* eğitim programının bir yıla indirilip gönüllü hale getirildiği bir değişiklik ya o sırada yapıldı ya da bir önceki rejimden kaldı). Yeni dünyanın gerçekliklerini kabul eden Atinalılar şükranlarını gerektiği gibi Antigonos ve Demetrius'a kurtarıcı olarak tapınmak ve onların adı verilen iki kabile oluşturmak suretiyle gösterdi. 304/303'te Demetrius Partenon'a yerleşti ve ona muhalif olan kişiler sürgün edildi; 302'de takvim onun küçük, daha sonra da büyük Elefsis gizemlerine ön ayak olabileceği şekilde fena halde çarpıtıldı. Antigonos ve Demetrius'un 301'de İpsos'ta yenilmesinden sonra Atina tarafsızlığını bildirdi ve izleyen yıllarda Kassander'in Laçares adlı bir destekçisi, sonradan karşıtlarına ona tiran dedirten güçlü bir konuma erişti fakat 295'te Demetrius Laçares kaçana kadar Atina'yı abluka altına aldı. Artık Demetrius baskındı. Attika'da, şehir surlarının içinde, biri Müze tepesinde (MS. 2. yüzyılda Filopappos anıtı dikilen Muses [ilham perileri] tepesi) olan garnizonlar kurdu; ilk başta her zamanki mevki işgal etme modeli terk edildi. 287'de Ptolemi'nin yardımıyla Atina kendi içerisindeki özgürlüğünü geri kazandı ama Müze'dekinin haricinde garnizonlardan kurtulamadı (iz-

leyen yıllarda Elefsis ve Ramnus geri alındı, fakat Pire, Salamis ya da Sunium alınamadı).

Önemli adamlar için çıkarılan bir dizi kararname edebî anlatılarda okuduklarımıza katkıda bulunur. 330'ların ve 320'lerin maliyecisi Likurgus demokrasiye olan hizmetleri için 307/306'da agoradaki bir heykelle onurlandırıldı.[15] Benzer şekilde Demostenes 281/280'da yeğeni Demokares'in önerisi üzerine onurlandırıldı.[16] Demokares 307/306 senesindeki rejimde faaldi fakat 304/303'te "demokrasiyi yıkanlar" tarafından sürgün edilenlerden biri oldu; 286/285'te geri döndü ve 271/270'teki bir kararnamede demokrasiye karşı herhangi bir şeye asla karışmadığı kesinlikle belirtildi.[17] 283/282'de Lisimakus'un bir arkadaşı olan, (birçok Atinalının Antigonos ve Demetrius'un tarafında çarpıştığı) İpsos muharebesinden beri çeşitli vesilelerle ona aracılık etmiş ve demokrasiye asla karşı çıkmamış olan şair Filippides onurlandırılmıştı.[18] Kallias (Halikarnas'ta II. Ptolemi'nin bir subayı olarak hizmet ettiği) 270/269 yılında bir kararnameyle onurlandırılmıştı: Demokrasiye karşı bir şey yapmamış ama oligarşi zamanında mülküne el konulmasından mustarip olmuştu; 287'de I. Ptolemi'nin desteğiyle Demetrius rejiminin devrilmesine yardım etmek için geri dönmüş ve Atina'ya para ve tahıl tedarik etmek için I. ve II. Ptolemi ile işbirliği yapmıştı (280'lerden birkaç kararname Pire ve Salamis'te bulunan düşman garnizonlar yüzünden tahıl ikmalinin sorunlu olduğunu gösterir).[19] Kallis'in kardeşi Fedrus daha sonra, Atina'nın Antigonid'in kontrolünde olduğu 259/258 yılında onurlandırıldı: Laçares ve onu izleyen Demetrius rejiminde makam sahibiydi ama Demetrius'un kuşatması sırasında Atina'yı destekledi (kardeşler kuşatma başlamadan

15 *Inscriptiones Graecae* ii^2 457; şu versiyondan alındı: [Plut.] *On Hatip* 851 F - 852 E (*Ten Orators* Plutark'ın *Moralia*'sının Loeb baskısının X. cildine dahil edilmiştir).

16 [Plut.] *On Hatip*'ten alıntılanmıştır 850 F - 851 C (Gorgias'ın Uriya'ın yozlaşmış bir şekli olduğu tarih 847 D).

17 [Plut.] *On Hatip*'ten alıntılanmıştır 851 D-F.

18 Burstein 11 = Austin^2 54.

19 Burstein 55 = Austin^2 55.

önce 287 hasadının güvenceye alınmasında işbirliği yapmıştı), 287/286'da generaldi ve şehri özgür, demokratik ve özerk bir şekilde teslim etti.[20]

Atina, İskender'in sürgünlerin geri dönmesi buyruğu nedeniyle Sisam'ı yitirme tehdidi altındaydı ve 322'den itibaren yeniden bağımsız, *yaklaşık* 280'den 197'ye kadar Ptolemilerin himayesi altında bir Sisam vardı. Poliperçon'un 319 tarihli beyannamesi Atina'nın Sisam'ı geri almasına izin veriyordu ancak bu asla uygulanmadı. Atina'nın kuzey Ege adaları olan İmroz, Limni ve Skiros 318'de Antigonos tarafından alındı ama 307/306'dan sonra birkaç sene, 3. yüzyılın çoğunda ve 166'dan itibaren yeniden Atinalıların elindeydi. Delos 314'te Antigonos tarafından Atina'nın elinden kurtarıldı ve 166'da Roma tarafından Atina'ya geri verilene kadar bağımsız kaldı.

Epirus

Sparta kralı III. Arkidamos Lukanyalılara karşı Taras için çarpışmak üzere İtalya'ya gitmiş ama 338'de öldürülmüştü. Olimpiyas'ın 342'de Molossialılara kral yapılan kardeşi I. İskender de aynı şekilde Taras'ı destekleme davetini kabul etti fakat 331'de yenilip öldürüldü. Krallar bu aileden gelmeye devam etti ancak bu noktadan itibaren krallığın etrafında daha geniş bir Epir İttifakı oluştu. İskender'in oğlu II. Neoptolemus önce annesi Kleopatra ve Olimpiyas'ın himayesi altında tahta çıktı fakat 342'de devrilen Aribbas'ın neslinden gelen, sırasıyla Aekidas ve Alkidas, sonra da Aekidas'ın oğlu Pirus tarafından da taht üzerinde hak iddiasında bulunuldu. Bunlar farklı zamanlarda Makedonya'daki hükümdarlar ve İliryalılar tarafından desteklendi.

Kralların en yeteneklisi ve hırslısı olan Pirus[21] ilk olarak 307/306'da 12 yaşında İliryalılar tarafından tahta çıkarıldı.

20 *Inscriptiones Graecae* ii 682: İlgili yer M. J. Osborne tarafından tercüme edilmiştir: *Athens in the Third Century B.C.* (Atina: Greek Epigraphic Society, 2012, 168-170). 200. sayfada Antigonid izleri yok edilirken çeşitli pasajlar silinmiştir.

21 Kendisinin Plut. tarafından yazılan *Hayat*'ı vardır.

302'de Kassander tarafından devrilip yerine Neoptolemus getirildi, sonra da (kız kardeşiyle evlenmiş olan) Demetrius Poliorketes'in altında hizmet etti. 298'de rehine olarak Ptolemi'ye gönderildi ve 297'de Kassander'in ölümünden sonra Ptolemi'nin desteğiyle Epir'e döndü; önce Neoptolemus ile birlikte yönetti ama kısa zamanda onu öldürttü. 295'te Siraküzalı Agatokles'in kızıyla evlendi ve çeyiz olarak Korkira'yı aldı. 294'te Kassander'in oğullarından birini Makedonya tahtı için destekledi ve kuzeybatı Yunanistan'da önemli topraklar kazandı. Fakat Demetrius bu oğulu öldürdü ve Makedonya'yı (ve Pirus'un Siraküzalı karısını) ele geçirdi. 288'de Pirus ve Lisimakus doğudan ve batıdan Makedonya'ya saldırıp Makedonya'yı aralarında paylaştılar ama çok geçmeden Lisimakus onu defetti.

281/280'de Pirus artık Roma ile çatışma içine girmiş olan ve son zamanlarda biraz destek gönderdiği güney İtalya'daki Taras'tan bir yardım çağrısı aldı. Makedonya'daki Ptolemi Keraunus'a meydan okumak üzereydi ama bu yardım talebine cevap verebilmek için onunla bir antlaşma yaptı. 280'de başkomutan yapıldığı Taras'a geçti ve Taras ile Thurii arasındaki sahilin yakınlarındaki Heraklea'da Romalılar onun hakemlik teklifini reddetti ama onlara karşı filleri sürünce ağır kayıplarla da olsa zafer kazandı. Yunan tarihiyle Roma tarihinin ilk doğrudan kesişmesi buydu. Yunan şehirlerinin birçoğu ve güney İtalya halkları artık onu destekliyordu ancak Roma'ya doğru ilerleyince geri püskürtüldü. Roma ile görüşmeler kesildi. Pirus Yunan şehirlerinden büyük miktarda para topladı ve 279'da tekrar kuzeye yürüdü ve İtalya'nın doğu yakasındaki Auskulum'daki iki gün süren muharebede yine ağır kayıplarla zafer kazandı: Bu onun meşhur olduğu "Pirus zaferi" idi.[22] Sonra bir savaşta Roma Kartaca'yı desteklerken, o Kartaca'ya karşı Siraküza'yı destekleme teklifini kabul etti ve 278'de Roma, İtalya'da kaybedilmiş bazı müttefikleri geri kazanırken o Sicilya'ya gitti. Başarılı bir şekilde başladı ancak Marsala'yı Kartacalılardan alamadı ve savaşı Afrika'ya taşımayı planlarken Sicilya'daki Yu-

22 "Eğer Romalılara karşı bir muharebe daha kazanırsak tamamen mahvolacağız" (Plut. *Pir.*. 21. xiv.).

nan şehirlerini kendinden uzaklaştırdı. 276'da İtalya'ya döndü, yol üzerinde bir Kartaca filosunun saldırısına uğradı ve 275'te Romalılara karşı Neapolis'in kuzeydoğusundaki (sonradan adını Beneventum [Benevento] olarak değiştirdikleri) Maleventum'da son bir savaşta mağlup oldu.

Bu sırada Ptolemi Keraunus öldürülmüş, Galyalılar Makedonya ve Yunanistan'ı istila etmiş, 277'de Antigonos Gonatas kendisini Makedonya'da kral ilan etmişti. 275'te Pirus Taras'ta bir oğlunu ve bazı kuvvetlerini bırakıp Yunanistan'a geri döndü ve 274'te bir muharebede galip gelip, Makedonya ve Tesalya'nın kontrolünü ele geçirdi. 272'de Peloponez'e döndü, Sparta'yı alamadı ama Argos'a kadar ilerledi. Orada Gonatas'ın tuzağına düştü ve bir kadın tarafından damdan atılan bir kiremitle öldürüldü; Epir'de yerine oğlu II. İskender geçti. Tüm kabiliyetine rağmen bir politikada sebat edememişti: Gonatas onu iyi zar atışı yapan ama onları nasıl kullanacağını bilmeyen bir kumarbaza benzetmişti.[23] Aynı yıl Taras (oraya Tarentum [Taranto] adını veren) Romalılara teslim oldu.

Sicilya

Timoleon'un 337'de ölümünden sonra Sicilya'da yirmi yıl süren bir sessizlik mevcuttur. Diodorus anlatımına 317/316 yılında tekrar başlar[24] fakat Agatokles'in bundan önceki yükselişini anlatmak için geriye döner. Agatokles, Regium'dan sürgün edilip Timoleon yerleşimcileri davet ettiğinde Siraküza'ya gitmiş bir ailedendi; babası çömlekçi olarak tanımlanır ancak çalışan bir zanaatkârdan çok atölye sahibi olması daha muhtemeldir; Agatokles en zengin Siraküzalılardan birinin dul karısıyla evlenmişti.

Siraküza'ya altı yüz kişilik bir grup egemen olmuştu. İtalya'daki Kroton'u destekleme seferinden sonra Agatokles altı yüzlerin önderlerine saldırdı ancak kendisi sürgüne zorlan-

23 Plut. *Pir...* 26. ii.

24 Diod. Sic. XIX. 2-9. Diodorus'un anlatımı, Agatokles tarafından sürgün edilen ve ona güçlü bir şekilde düşman olan Timaeus'tan alınmıştır (karş. XXI. 17. i-iii).

dı. Ardından İtalya'daki çeşitli çatışmalarda yer aldı ve Siraküzalı oligarkların bir saldırısına karşı Regium demokrasisini başarılı bir şekilde destekledi. Birçoğu sürgün edildi, Agatokles geri döndü; Kartaca'nın desteğini kazandılar; Korint bir general olan Akestorides'i gönderdi ve o bir uzlaşma tertip etti fakat Agatokles tekrar sürgün edildi. Agatokles bir ordu toplayıp Siraküza'ya saldırdı ve Kartacalıları çekilmeye ikna etti, sonra da muhtemelen 319/318'de Siraküza'ya döndü. 316/315 gibi altı yüzlere üye olanları toplantıya davet etti ve onlara karşı öfkeyi harekete geçirdi, böylece söylentiye göre dört bin oligark katledilip diğer altı bini çoğunluğu Akragas'a olmak üzere kaçtı. Emekli olmayı teklif ettikten sonra kendisini "tam yetkili general" seçtirdi ve borçların iptal edilmesini ve mülkiyetin yeniden dağıtılmasını üstlendi.[25]

Agatokles'e karşı Akragas ve Messana'nın başını çektiği muhalefet nedeniyle sonraki birkaç sene Sicilya harp yaşadı. Spartalı bir kralın oğlu olan Akrotatus'un muhalefete önderlik etmesi istendi ama kendisini sevilmez hale getirdi ve kaçmak zorunda kaldı, 314'te ise Kartacalılar önceden olduğu gibi Sicilya'nın Yunanlarla Kartacalılar arasında bölüneceği ama Yunan kısmının Siraküza'ya tabi olacağı bir anlaşma düzenlediler. Agatokles ele geçirdiği şehirlere vahşice muamele ederek düşmanlarına karşı çarpışmaya devam etti ama 311'de ağır bir yenilgiden sonra Kartacalılar tarafından Siraküza'ya geri yollandı. Onlar Siraküza'yı abluka altına almışken 310'da yelkenliyle kaçıp Kartaca'ya Avrupalıların ilk kez teşebbüs edeceği saldırı için bir kuvvet getirmeyi başardı. Kendi gemilerini yaktı, bir Kartaca ordusunu yendi ve bazı küçük kentleri ele geçirdi. İskender'e hizmet etmiş ve 322'den beri Kirene'yi Ptolemi adına yönetmekte olan Ofellas'ı müttefik olarak davet etti ama Ofellas geldikten sonra 308'de Agatokles'in onunla arası bozuldu, onu öldürtüp ordusuna el koydu. Sonra oğlu Arkagatus'u Afrika'da komutan olarak bırakarak Sicilya'ya döndü fakat Kartacalılar oğlunu alt etti. 307'de Agatokles tekrar geldi ancak ilerle-

25 Tarihler hakkedilmiş bir kronolojik tablo olan Paria Mermeri'ndendir, B. 12, 14: Harding 1. A = Austin² 1.

me sağlayamadı ve sonunda ordusunu Kartacalılara bırakarak Sicilya'ya geri döndü.

Bu sırada Sicilya'da bir Kartaca ordusu Siraküzalılar tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılmıştı fakat Agatokles'in Yunan muhalifleri hem Siraküza'ya hem de Kartaca'ya karşı savaşa devam kararı aldı. Bu, 308'de Agatokles'i zaten üstün duruma gelen kuvvetlere katılmak üzere Afrika'dan geri getirdi; son geri dönüşünden sonra 306'da Kartaca ile Sicilya'nın önceki gibi bölüneceği, kendisinin de tazminat alacağı bir antlaşma yaptı, muhtemelen aynı yıl Kartacalılar Roma ile de antlaşma yaptı. Ardından nihayet Yunan muhaliflerini yendi; İskender imparatorluğundaki hükümdarlar örneğini izleyip kral unvanını almasıysa muhtemelen 304'te gerçekleşti.

Diodorus'un 302/301 sonrasını da içeren tam metnine sahip olmadığımızdan Agatokles yönetiminin sonraki kısmıyla ilgili bilgimiz zayıftır. 300 civarında Lukanyalılara ve diğerlerine karşı Taras'ı desteklemek için İtalya'ya gitmişti; Kartaca ile bir başka çatışma için tüm Sicilya ve İtalya Yunanları ittifakı kurmayı amaçlamış gibi görünüyor. Ayrıca İtalya'daki bazı şehirleri ele geçirmişti. Ptolemi'nin bir kızı ya da üvey kızıyla evlenmiş, 295'te Pirus'a, 291'de ise Demetrius Poliorketes'e kızıyla birlikte çeyiz olarak verdiği Korkira'yı fethetmişti. Ancak Kartaca savaşına başlayamadan hastalanmıştı. Vârisi olmasını istediği oğlu Agatokles torunlarından birisi olan bir diğer Arkagatus tarafından öldürülmüştü. Yerini Arkagatus'a bırakmaktansa istifa etmiş ve 289/288'de zehirlendiği iddia edilse de, muhtemelen eceliyle ölmüştü.

Bunu, Siraküza'nın egemen konumunu kaybettiği ve tiranların çeşitli şehirlerde, önce Hiketas'ın, sonra Thoenon'un Siraküza'da iktidarı ele geçirdiği bir ayaklanma dönemi izledi. Kartacalılar ve Mamertinler, yani Agatokles'in Messana'yı işgal etmiş olan İtalyan paralı askerleri Yunanların zaafından faydalandı. Siraküza'da Thoenon dış şehirden atıldı ama Ortigia kalesinde tutundu. Bir Kartaca filosu Siraküza'yı abluka altına alınca yurttaşlar 278'de İtalya'dan Sicilya'ya geçen Pirus'un yardımını istedi. Kartacalılar çekildi, Pirus tüm şehrin kontrolünü

ele geçirdi ve ona kral unvanı verildi. 277'de adanın batısındaki Kartacalılara karşı harekete geçti ve birkaç başarı elde etti ama Marsala liman şehrini alamadı. Sonra kendinden önceki Agatokles gibi Afrika'ya geçme planları yaptı ancak Sicilya'da giderek zorba ve sevilmez biri haline geldi; 276'da Kartacalılar Sicilya'ya yeni bir ordu gönderdi ama o İtalya'ya geri döndü.

11

HELENİSTİK DÜNYADA YAŞAM

Siyasal hayat

Yunanistan'ın Yunan anavatanını teşkil eden anakarasında, Ege'de ve Küçük Asya'nın Batı kıyısında Yunanlar ve şehir devletleri uzun zamandır yerleşikti ve vâris krallıkların kurulması münferit şehirlerin hayatını pek çok açıdan çok fazla değiştirmemişti. Birkaç büyük şehir için krallar arasında dolap çevirip onların teveccühünü kazanmak ciddi bir güç ve itibar kaybı demekti; ancak çoğu şehir için krallar arasında dolap çevirmek klasik dönemin önde gelen şehirleri arasında bunu yapmaktan çok farklı değildi ve daha büyük kaygıları olan uzaktaki bir kralın müdahale etmesi hırslı bir komşu şehrinkinden daha az muhtemeldi. Şehirler kendi toplantılarını yapmaya ve kendi memurlarını atamaya, kendi kanun ve kararnamelerini çıkarmaya, kendi vergilerini toplamaya ve kendi festivallerini kutlamaya, diğer şehirlerle ittifak ya da mücadele etmeye devam ediyordu. Makedonya'da ve bir kral tarafından şehir kurulan diğer yerlerde (ya da şehir olarak yeniden kurulan mevcut yerleşimlerde) aynı şehir yaşamı geleneği yoktu ve oralarda bir şehrin kararları, Filippi'nin Kos'taki Asklepius tapınağının dokunulmazlığını kabul etmesi gibi[1] aleni biçimde bir kralın po-

1 Austin[2] 65.

litikasına uygun olabiliyordu ve bir şehirde kralın vekili olarak bir *epistates*[2] ("denetçi") bulabiliyoruz; ayrıca Selanik'teki bir tapınak olayında olduğu gibi şehre talimatlar, kral tarafından gözetmene gönderiliyordu.[3] Özgürlüğün kendilerine karşı zorla dayatılması yerine kendileri tarafından iltifatla bağışlanmış olması şartıyla krallar bazı şehirlere ya da tüm şehirlere özgürlük vermekten mutluydu.[4]

Çoğu şehir teknik olarak demokratik ya da (ılımlı) oligarşikti (az mülkiyeti olma şartı olan oligarşide mecliste konuşma ya da teklif yapma hakkı kısıtlıydı); zaman zaman "demokrasi" tabiri oligarşiyle ve monarşiyle kıyaslama yapmak için hâlâ kullanılıyordu fakat diğer durumlarda umumiyetle kanuna dayanan anayasal yönetim için kullanılıyordu. Yine de çok zengin yurttaşlar için şehrinin hayırseveri rolü oynama, karşılığındaysa nüfuz elde etme fırsatı vardı ve Romalılar resme dahil olduklarında daha çok zenginlerle muhatap olmaktan memnundu. Gittikçe artarak *isopoliteia* ("eşit yurttaşlık") verilmesi bir şehrin yurttaşlarının bir başka şehirde daha kısa ya da daha uzun bir zaman geçirdiklerinde yurttaşlık haklarından yararlanmasını sağladığı için şehirlerin ayırt ediciliği bir ölçüde zayıflamıştı; anlaşmazlıklara olan ilgisizliklerinin yerel kanuni ve diğer ayrıntılar hakkındaki bilgisizliklerine ağır basacağı varsayılarak hem şehirlerarası, hem de bir şehrin içindeki anlaşmazlıkların halledilmesi için bir başka şehirden davet edilen "yabancı yargıç" talebi artmıştı. Tapınaklarının tanınmasını isteyen şehirler arkadaş ağları kuruyordu. Müstakil şehirlerin birleşmesi (artık *synoikismos* yerine *sympoliteia*, yani "müşterek yurttaşlık" deniyordu)[5] ve bu birleşimlerin çözülmesi arkaik ve klasik dönemlerden beri sürüyordu. Helenistik dönemde Yunanistan anakarasının iki büyük birliği olan Aetolia ve Akaea, merkezlerinde diğer üye şehirlerin tabi olduğu tek, güçlü ve hırslı bir

2 Kralın bir bölgede kontrol sağlayan ve vergi toplayan yerel temsilcisi – ç.n.

3 Burstein 72.

4 En açık şekilde III. Antiokus ve Smyrna ile gösterilmiştir: Livy XXXIII. 38. vi.

5 Eski metinlerde *isopoliteia* ve *sympoliteia* terimleri günümüzdeki araştırmacıların kullandığı kadar kullanılmaz.

şehir olmadığı için klasik dönemde Atina, Sparta ve Tebes tarafından kurulan birliklerden farklıydı.

Mısır'da ve Yakın Doğu'da İskender'in fetihleri ve sonraki vâris krallıkların gelişmesi yalnızca Yunan-Makedon hükümdarlarla saraylarının değil, Yunan ve Makedon yerleşimcilerin de gelmesiyle, ayrıca Yunan olmayan yerli halkın ortasında Yunan şehirlerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştı.

Mısır'da en önemlisi İskenderiye olan yalnızca birkaç şehir vardı: Sadece Yunanlar ve Makedonlar yurttaştı (ama Fenikeliler ve Yahudiler gibi diğer yabancı yerleşimciler de vardı) ve şehirlerde kraliyet memurları mevcuttu. Toprakları ve rahipleri olan tapınaklar bir başka güç yapısını sağlıyordu. Diğer yerlerde halk daha önceki rejimlerde olduğu gibi memur hiyerarşisine sahip, *nomoi* (yasalarla) ile gruplanmış kasaba ve köylerde yaşıyordu; oralardaki yerleşimcilerin birçoğu kleruk olarak toprak verilmiş eski askerler olup, genellikle yerli Mısırlılar çiftçilik yaparken onlar toprak sahibi rolünü oynuyordu. Yerleşimcilerle Mısırlılar arasında evlilikler olmuş ve birçok Mısırlı, ilaveten Yunan adı da almıştı. Yönetime dair papirüs belgeler yetkililerin tarıma karşı tutumunun gayet müdahaleci olduğunu gösterir[6] fakat niyet, modern anlamda ekonomiyi kontrol etmekten çok kraliyet sarayını ve onun askerî girişimlerini desteklemek için mümkün olduğunca fazla gelir elde etmek olmuş gibidir. 3. yüzyılın ortalarından itibaren bir dizi yerli ayaklanması ve hükümdar hanedanı içerisinde kan davalarının arttığını anlıyoruz; fakat buna rağmen hanedan neredeyse üç yüz sene iktidarda kalmış olup, zaman zaman kesinlikle milliyetçi/toplumsal memnuniyetsizlik gün yüzüne çıksa da Mısır kesif bir kötü yönetime maruz kalmış görünüyor.

Yakın Doğu İskender'in fethettiği Pers İmparatorluğu'nun esas kısmıydı ve çoğunluğu genellikle Seleukosların yönetimi altındaydı; burası bir ülkeler ve halklar karışımını içine alıyordu. Küçük Asya kıyıları ve Akdeniz'den Mezopotamya'ya kadar olan "bereketli hilal" epeyce kentleşmişti. Mezopotamya'nın ötesinde kuzeybatıdan güneydoğuya, Türkiye'nin doğu-

6 Örneğin Austin[2] 319, özetler Burstein 101; Austin[2] 315.

sundan İran'a kadar dağlar uzanıyordu ve Perslerin asıl merkezleri bu bölgenin güneyindeydi. Buranın ilerisinde Afganistan ve Pakistan'a doğru, *yaklaşık* 305'te İndus Vadisi'nin Çandragupta'ya bırakıldığı vilayetler olup, buranın da kuzeyinde 3. yüzyıl ortalarında ayrı bir Hint-Yunan Baktriya krallığı meydana geliyordu. Seleukosların tek bir merkezi yoktu ama önemli işler kral neredeyse oraya sevk ediliyordu; onlar da satraplık, şehir ve mahalli prensliklerin bir karışımına müsamaha göstererek (ve sıklıkla bölgesel komutayı kraliyet hanedanının bir üyesine vererek), resmî metinlerde çeşitli dilleri kullanarak ancak tebaalarından askerî hizmet ve haraç bekleyerek Perslerin müdahaleci olmayan idari uygulamalarını devam ettiriyordu. İktidar kralda, onun "dostlarında" ve silahlı kuvvetlerindeydi.

Bazı topraklarla ormanlar ve madenler gibi bazı toprak grupları kesinlikle kraliyet toprağıydı (buralarda çalışan adamlar da *basilikoi laoi*, yani "kraliyet ahalisi" idi). Ayrıca kendi *laoi*si olan tapınak mülkleri ve özel mülkler de vardı. Kırsal arazi genellikle şehre bağlı olup, kral toprak hediye edebiliyor ve kullanılması için talimat verebiliyordu.[7] Hem I. Seleukos hem de I. Antiokus bazen yeni bir siteye yerleşimci koyan, bazen köklü bir şehre Yunan kurumlarını götüren, bazen de askerî amaçla gazilerden koloni kuran faal şehir kurucularıydı. Yerleşik şehirler kraliyet müdahalesine yenilerden daha az maruz kalabiliyordu.

Kültürel hayat

Yunanların hükümdar ve hanedan kültlerinin nakledildiği dini daha önceki gibi aynen devam etti. Yunan anakarasına dışarıdan tanrı ve kült getirtilmesi klasik dönemden beri sürüyordu; Mısırlı Sarapis (Osiris-Apis'in Yunan biçimi) ile İsis ve bazı yakın doğu tanrıları kendi yurtları dışında popüler oldu. Bütün Yunan dünyasında Tike (talih) gibi, eskilerin antropomorfik süslerine sahip olmayan bir yeni tanrılar oluşumu vardı. Kamusal ibadetler önemli olarak kaldı ama bireyin bir tanrıyla

7 Örneğin Burnstein 21 = Austin² 164.

olan ilişkisine odaklanan ibadetlerin sayısı artmış olabilir. Yukarıda belirtildiği gibi birkaç şehir Yunan dünyasının her yerindeki şehirlerden kendi tapınaklarının dokunulmazlığının tanınmasını istemişti.

Politik konularda olduğu gibi kültürel konularda da Atina 5. ve 4. yüzyıllarda sefasını sürdüğü egemenliği yitirmişti. Yunan politika kurumları gibi Yunan kültürünün cimnazyum ve tiyatro gibi kurumları da genişleyen Yunan dünyasının yeni ya da yeniden kurulmuş şehirlerine yayılmış olup Yunanca edebiyat yazarları arasında Yunan kökenli olmayan bazı adamlar ve kadınlar da vardı. İskenderiye'de I. Ptolemi tarafından Falerumlu Demetrius'un tavsiyesiyle kurulan müze (maaşlı bilginler topluluğu) ve kütüphane özellikle önemliydi. Bu yalnızca edebî faaliyet için bir merkez sağlamamış, eski edebiyatın bilgece düzenlenip yorumlanmasını ve yeni edebiyat yazımına daha bilgece bir yaklaşımı da teşvik etmişti. İskenderiye'nin başarılarından birisi Yahudi kutsal kitaplarından ilk beşinin II. Ptolemi için yetmiş[-iki] bilgin tarafından yapılmış Yunanca tercümesi olduğu söylenen Septuaginta[8] idi ama aslında tümünün tercümesi birkaç yüzyıl sürmüştü.

Şiir küçük çaptaki parlak işlere yönelikti. Aşağıdaki yazarların hepsi 3. yüzyılın ikinci çeyreğinde İskenderiye'de faaldi. Kireneli Kallimakus Yunan edebiyatı yazarları kataloğu olan *Pinakes* ("tabletler") de dahil günümüze kalmayan nesirler yazmıştır; şiirleri yalnızca parçaları kalan *Aitia*'yı (sanat geleneklerinin, deyimlerinin ve çalışmalarının "kökenleri"), altı *İlahi*'yi ve bazı taşlamaları içeriyordu. Siraküzalı Teokritus biraz arkaik Alkaios'u taklit eden *İdiller*'i yazmıştı, en iyi bilineni destansı altı ayaklı dizeyi kullandığı pastoral mimlerdir (sonradan bunlar Virgil tarafından *Eklogues*'te Latince taklit edilmiştir). Rodoslu Apollonius en çok muhteşem bir bütünden çok bilgi verici ve epizodik Jason ve altın post efsanesiyle ilgili destansı bir şiir olan *Argonautika*'sıyla tanınır. Herodas, bazıları papi-

8 *Aristeas'ın Mektubu*, tercümesi için: R. H. Charles'in *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* (Oxford University Press, 1913), ii. 83-122; karş. Jos. *A. J.* XII. 11-118.

rüs üzerinde günümüze kalmış, yeni komedyaya benzeyen temalarla ilgili kısa dramatik parçalar olan *mimiamboi* (bir kısa bir uzun hece ölçülü "mimler") yazmıştı. Kilikya, Solili olup İskenderiye ile bağlantılı olmayan Aratus didaktik şiir yazmıştır: Onun *Fenomena*'sı takımyıldızları ve hava durumuyla ilgili şeyleri açıklar.

Bir sonraki nesilde en büyük isim İskenderiye'de kütüphaneci olarak Apollonius'ın yerine geçen ve yalnızca şiir değil, edebî eleştiri, kronoloji, matematik, coğrafya ve felsefe çalışmaları da kaleme alan Eratostenes'tir. Tarih, 4. yüzyılda inşa edilen yollardan bazıları geniş, diğerleri dar odaklı, bazıları ciddi, diğerleri retorik ve dramatik olan çalışmalarla devam etti. En önde gelen tarihçi Roma'nın doğuşunu Yunan dünyasına egemen oluşuna kadar yazan, Tukidides'inkilerle kıyaslanabilecek ciddi amaç ve yöntemler ileri süren ve aşağı gördüğü yazarları eleştirmeye çok istekli olan Arkadya'daki Megapolisli Polibius (*yaklaşık* 200-118) idi.

Helenistik dönem bilimde mühim başarılara tanıklık etti. Pratik yararları olan bazı teknik ilerlemeler oldu. Siraküzalı Arşimet (3. yüzyıl) su çıkarmak için "Arşimet vidası" ve palangayla, ayrıca banyoya girdiğinde suyun nasıl yer değiştirdiğini anladığında [h]*eureka* ("buldum") diye bağırmasıyla övgü kazanmıştı. İskenderiyeli Stesibus (3. yüzyıl) mekanik su saatleri ve basınçlı havayla çalışan araçlar icat etti. Askerî araçlarda en önemli gelişmeler 4. yüzyılda meydana gelmişti ancak Helenistik dönemde bu gelişmelerin üstüne konuldu. Botanik ve zoolojide (diğer konularda olduğu gibi) Aristoteles'in çalışmaları, *Bitkiler Araştırması* ve *Bitkiler Üzerine İncelemeler* gibi günümüze kalmış eserler veren öğrencisi Midilli'deki Eresuslu Teofrastus tarafından devam ettirildi. Tıpta Koslu Hipokrates (5. yüzyıl sonu) erken dönemde ünlü bir figürdü fakat "Hipokratik" yazılar olarak korunan şeyler aslında daha uzun bir dönemde birikmiştir; sonraki yazarların en büyüğü Pergamonlu Galen idi (MS. 2. yüzyıl). Tıbbın bu iki nokta arasında nasıl geliştiğini ve tapınak tıbbının (Kos'ta bir Asklepius tapınağı vardı) ve "Hipokratik" tıbbın birbirini nasıl tamamladığı-

nı ya da zıtlaştığını belirlemek güçtür fakat Koslu Praksagoras (4. yüzyıl sonu) önemli bir anatomiciydi; Kalkedonlu Herofilus (3. yüzyıl başı) sinirleri keşfetmiş, o ve Ioulisli Erasistratus (3. yüzyıl başı) her ikisi de teşrih[9] yapmıştı.

Astronomide Atinalı Meton (5. yüzyıl sonu) ayları güneşe uydurmak için on dokuz yıllık bir döngü hesap etmişti ve tarihçi Tukidides güneş tutulmalarının yeni ayda olduğunu biliyordu.[10] Helenistik dönemin genişleyen Yunan dünyasında Babil gözlemlerine daha fazla erişim imkânı vardı. Sisamlı Aristarkus (3. yüzyıl başı) dünyanın kendi ekseni etrafında döndüğünü ve güneşin dünyanın etrafında değil, dünyanın güneşin etrafında döndüğünü ileri sürüyordu. Bitinya'daki Nikealı [İznik] Hiparküs (2. yüzyıl) birkaç alet icat etmiş,[11] bir yıldızlar kataloğu çıkarmış ve (sayesinde yılın mevsimleri boyunca geceleri yıldızların yerlerinin son derece yavaş bir şekilde kaydığı) "yörüngesel salınımı" keşfetmişti. Eratostenes enlem ve boylam üzerinde çalışmış ve dünyanın çevresini hesaplamıştı. Knidoslu Agatarkides (2. yüzyıl başı) Nil'in yıllık taşkınlarına açıklama getirmişti. Matematikte muhtemelen İskenderiye'de çalışan Öklid (*yaklaşık* 300) *Elementler*'inde MS. 20. yüzyıla kadar geometrinin temeli olarak kalan aksiyomlara, teoremlere ve ispatlara dayanan sistemli bir geometri oluşturmak için daha önceki çalışmaları pekiştirmişti. Arşimet bir dairenin çapıyla çevresi arasındaki oran olan π değerini hesaplamıştı. Hiparküs ise trigonometriyi icat etmişti.

5. yüzyıl filozofları kabul edilmiş çok çeşitli inanç ve açıklamayı sorgulamıştı. 4. yüzyılda yeni kesinlikler arayışı içerisinde Platon gerçek bilgiyi aldatıcı görünüşlerden ayırt etmeye çalışmış, Aristoteles ise çeşitli alanlarda gözlemlenen olaylar çokluğundan genelleme yapmanın peşinde olmuştu. Helenistik dönemde Atina önemli bir felsefe merkezi olarak kalmıştı; Aris-

9 Tıpta bir organizmayı tetkik için parçalara ayırma (disseksiyon) – ç.n.

10 Tuk. II. 28.

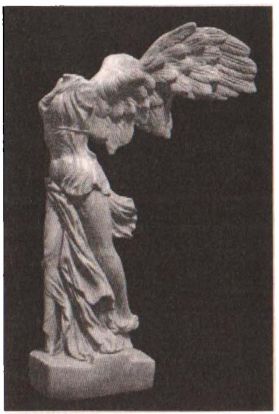
11 Antik bir gemi enkazında bulunan ve şimdi Atina'daki Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen Antikitera Düzeneği çeşitli astronomik hesapların yapılabildiği ayrıntılı ve özenle hazırlanmış bir cihazdı.

toteles'in (tartışırken etrafta dolaşma, *peripatein*, geleneği nedeniyle Peripatetikler olarak bilinen) okulu yaygın olmaya devam etse de, diğer felsefe okulları özellikle insanların hayatlarını nasıl yaşaması gerektiğiyle ilgileniyordu. En iyi tanınanı Sinoplu Diyojen (4. yüzyıl) olan Sinikler toplumdaki tüm genel yaşam standartlarını ve geleneklerini reddediyordu. Atina'da (4. yüzyıl sonu, aslen Sisamlı olan) Epikür'ün *kepos*unda ("bahçe") kurulan Epikürcüler atomik bir evren görüşüne sahipti ve insan hayatının başlıca amacının *ataraxia*dan ("beladan kaçınma") kaynaklanan bir tür zevk olması gerektiği düşüncesindeydi. Kıbrıs'taki Kitionlu Zeno (*yaklaşık* 300) tarafından kurulan ve adını öğrenim verdiği Atina'daki Boyalı Stoa'dan alan Stoacılar mantık, fizik ve ahlâkla ilgileniyor, dünyanın rasyonel olduğuna ve gerçek mutluluğun insanın doğasına uygun şekilde rasyonel davranmaktan kaynaklandığına inanıyordu; politik yaşama girmekten memnun olan tek felsefe okulu buydu. Şüphecilik, Elisli Piron (4. yüzyıl) zamanında başlamış olup, adından da anlaşılacağı üzere bilemeyeceğimiz şeyleri biliyormuş gibi yapmaktansa belirsizliğe izin vermemiz gerektiğini vurguluyordu; 3. yüzyılda bu konum Akademi'de Platon'un yerine geçenler tarafından da benimsendi. Bazı yazarlar ütopyalar tahayyül ediyordu: Messeneli Euhemerus (*yaklaşık* 300) ve Iambulus (3. yüzyıl olabilir) dünyanın kıyısındaki her şeyin mükemmel olduğu ve normal insan kurumlarına ihtiyaç duyulmayan adaları yazmıştı.

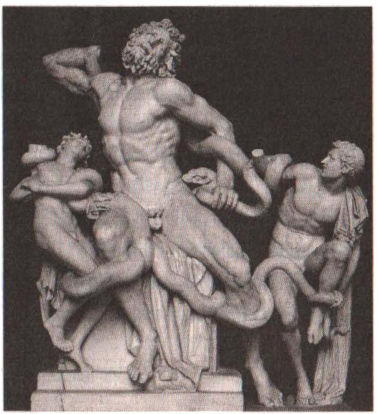
Mimaride erken dönem Yunan binalarının genel tarzını sürdüren daha karmaşık binalar yapıldı. Halikarnas'taki Mozole'de olanlar ve Pergamon'daki palmiye yaprağı sütun başlıkları gibi Yunan repertuarının dışından bazı *motif*ler kullanılıyordu. İskenderiye'nin yüksek binaları vardı ve deniz feneri (3. yüzyıl başı) listenin bazı versiyonlarında antik dünyanın yedi harikası içinde Mozole'ye katılıyordu. Yine Mozole'nin önderliğini takip eden Helenistik heykelcilik klasik dönemin teşhis edilebilir kişilerin temsiline yönelik idealize edilmiş figürlerden ayrılmış olup, aynı eğilim Helenistik kralların kendi sikkelerinin üstüne koydukları portrelerde de görülebilir. Dönemin not edilebi-

lecek diğer çalışmaları, 3. yüzyıldaki Galyalı istilacıların mağlup edilmesini kutlayan (biri Atina'dan diğeriyse muhtemelen Pergamon'dan) iki takım heykelidir: *Semadirek Kanatlı Zaferi* (*yaklaşık* 200: Resim 22); sonunda figürlerin çerçevelerinden gerçek basamaklara uzandığı bir frizle Barok olarak tanımlanan bir tarzdaki *Bergama Zeus Sunağı* (2. yüzyıl başı); Laocoön ve oğulları (günümüze kalan, Helenistik orijinalinin Roma uyarlamasıdır: Resim 23). Yedi harikaların bir diğeri olan Rodoslu heykeltraş Khares'in yaptığı güneş tanrısı Helios'un yaklaşık 32 metre yüksekliğindeki Rodos Heykeli MÖ. *yaklaşık* 300'de Rodos'un Demetrius'un kuşatmasından kurtuluşunu kutlamak için limanın girişine konulmuş ancak 227/226'daki bir depremde yıkılmıştı.

Resim ve mozaik için 4. yüzyıl Makedonya mezar resimleriyle Roma evlerinin duvar resimleri arasında ne olduğunu hayal etmeliyiz. Pella'daki çiçek bordürlü geyik avı mozaiği *yaklaşık* 300 yılındandır; Pompei'deki İskender mozaiği (Resim 24) 300 yılındaki bir duvar resminden kopyalanmış bir 2. yüzyıl işi olup perspektif, ışık ve gölgenin ustalıkla kullanımını sunar. Çömlekçilikte 5. yüzyıl sonunda ve 4. yüzyılda kırmızı figür-

Resim 22. Louvre: Semadirek Kanatlı Zaferi heykeli (*yakl.* 200).

Resim 23. Vatikan Müzesi: Laocoön ve oğulları (muhtemelen Helenistik orijinalini temel alan bir Roma çalışması).

Resim 24. Napoli, Ulusal Müze: Pompei'den İskender Mozaiği'nin bir parçası (2. yüzyıl, muhtemelen, *yaklaşık* 300 yılındaki bir duvar resminden kopyalanmıştır).

lü tarzın şatafatlı uyarlamalarının modası geçtikten sonra böyle resimli çömlekler hâlâ üretilse de sınırlı geometrik ve çiçek desenlerle ve *lagynoi*, yani omzu süslü dar boyunlu testilerle "batı yamacı"[12] tarzında olduğu gibi daha basit süslemeliydi.

12 Terim Atina'daki Akropolis'in batı yamacındaki buluntulara dayanır – ç.n.

12

ROMALILARIN FETHİNİN ÖNCESİ (272-146)

217'ye kadar Yunanistan ve Makedonya

3. ve 2. yüzyıllarda Yunanistan'da güçlü ve arzulu bir şehre dayanmayan ama kendi bölgelerinin ötesine yayılmış bölgesel federasyon olan iki devletler birliği belirgin bir rol oynamıştı. Kuzeybatı Yunanistan halklarından biri Aetolialılardı: Tukidides'in zamanında bunlar ilkel ve gayri medeniydi[1] ama daha o zamanlar savaş için kendilerini etkin bir şekilde örgütleyebiliyorlardı ve 367'de bir şehir Elefsis Gizemleri mütarekesini duyuran habercileri hapsedince Atina, federasyonu protesto etmişti.[2] Helenistik dönemde hâlâ korsanlıktan gelen şöhretleri vardı. 322'deki Lamia Savaşı'nın sonunda teknik olarak yenilmemişlerdi. 3. yüzyılın başında *isopoliteia*ya (eşit yurttaşlık) dayalı düzenlemeler sayesinde[3] Aetolia dışından, ilk örneği 280'de Termofili yakınlarında Trakis'teki Heraklea olan birlik üyeleri kazanmaya başladılar. Birliğin baş memuru (bir süre geçtikten sonra tekrar seçilebilen) bir generaldi; probolötik[4]

1 Tuk. III. 94. iv-v; karş. 322. Diod. Sic. XVIII. 24. ii.

2 Harding 54.

3 Paus. X. 20. ix

4 Bir konu hakkında tartışıp karar verdikten sonra oylanması için bir başka meclise gönderilmesi (*probouleutic*) – ç.n.

olmaktan çok icracı bir konseye ve *apokletoi* ("tecrit") diye bilinen daha küçük bir kurula sahipti; meclis yılda iki düzenli toplantı yapıyor olup ek toplantılar da düzenleyebiliyordu. 281'de Aetolialılar Delfi için savaştığını iddia eden Sparta kralı Areus'un bir saldırısını savuşturdu, 279'da ise Galyalı istilacılara karşı çıkmakla uğraşıyorlardı. Sonrasında Delfi'nin Amfiktioni konseyinde iki koltuk elde ettiler ve izleyen yıllarda daha fazla koltuğa sahip olup Amfiktioni'deki egemen halk olarak Tesalyalıların yerini aldılar. 278'de Pitya oyunlarında, Delfi'nin kurtuluşu (*soteria*) için şükran adakları yapıldı.[5] Daha sonra Soteris dört yılda bir yapılan ayrı bir festival haline geldi.

Korint Körfezi'nin Peloponez sahilindeki Akaların 5. yüzyılda on iki şehirden oluşan bir federasyonu vardı[6] ve 4. yüzyıl başlarında körfezin kuzeyine doğru genişlemişti.[7] Federasyon *yaklaşık* 300'de dağıldı fakat 281/280'de bir diriliş başladı; Aka ötesine doğru genişlemeyse komşu Sikyonlu Aratus'un bu şehri birliğe kattığı 251/250'de başladı.[8] Birliğin (255/254'ten itibaren) görev dışında dört yıl geçirdikten sonra tekrar atanabilen bir generali ve on *damiourg*dan oluşan bir kurulu vardı. Önce her sene Aegium'da düzenli olarak dört probolötik konsey ve meclis *synod*u ("toplantı") yapılıyordu ve herhangi bir yerde ek *synkletoi* ("davetli" toplantılar) düzenlenebiliyordu; 217'den sonra belli başlı iş konuları için *synkletoi* kullanıldı, 188'den sonraysa *synod*lar Aegium'da yapılmak zorunda değildi.

Sparta, kral I. Areus (309-265) zamanında yeniden iddialı hale geldi. 281'de Aetolialılara saldırdılar; Pirus'un yenilip ölmesine katkıda bulunmak için 272'de Girit'teki bir seferden geri döndüler. 269/268'de Kremonides Savaşı'nda Antigonos Gonatas'a karşı Atina ve II. Ptolemi ile birleştiler. Kremonides tarafından önerilen Atina kararnamesi, şanlı geçmişte olduğu gibi Yunanların özgürlüğünün korunması için Atina'nın Ptolemi'nin desteklediği Sparta ve onun (Peloponez ve Girit'teki)

5 Austin[2] 60.

6 Hdt. I. 145.

7 Ksen. *Hell.* IV. Vi. 1.

8 Polib. II. 41-43. iii

müttefikleriyle birlik olmaktan bahseder. Gerçekte savaşın ne kadar Ptolemi tarafından kışkırtıldığı belli değildir fakat gemi gönderdiği halde çatışmaya önemli bir katkıda bulunmamıştı. Korint'in Makedonlar tarafından işgal edilmesi Atina ile Sparta arasındaki işbirliğine engel olmuştu; Areus 265'te öldürülmüş, Atina da 263/262'de teslim olmuştu. Atina için bu son bağımsız dış politika teşebbüsüydü ve müteakip yıllarda Gonatas Atina'nın iç işlerine olağanüstü müdahalelerde bulunmuştu.[9] Bu savaşı muhtemelen Gonatas'ın Ptolemi'ye karşı Kos açıklarındaki deniz zaferi izledi; savaş sırasında Gonatas Pirus'un oğlu II. İskender'in bir saldırısını da bertaraf etmişti.

Savaştan sonra dikkatimiz Peloponez üzerinde odaklanır. Savaş Korint'i Gonatas'ın kontrolü altında bırakmıştı ve Megalopolis'te Makedon yanlısı bir tiran olan Aristodemus vardı. 251/250'de Aratus Sikyon'u bir dizi tiranın sonuncusundan kurtardı ve kenti Aka Birliği'ne dahil etti; sonra Ptolemi'nin desteğini kazandı. Bu sırada Aristodemus Megalopolis'te katledilmişti fakat birkaç sene sonra orada bir diğer Makedon yanlısı tiran iktidarı ele geçirdi, aynı sırada Gonatas yeni bir tiran olan Argos'taki Aristomakus'a destek verdi. Gonatas'ın Akrokorint ve Euboea'daki garnizonlarına komuta eden yeğeni İskender garnizonları çekip kral unvanı alarak Gonatas'a isyan etti ama İskender 245'te ölünce Gonatas kontrolü geri aldı. Fakat 243/242'de Aratus Aka Birliği'nin generali olarak Korint'i kurtarıp birliğe kattı, birlik Megara ve Troezen [Trizina] ile Argolis'te bulunan Epidarus'u da bünyesine dahil etti. (246'da babasının yerine gelen) III. Ptolemi birliğin *hegemon*u (fahri "önder") yapılırken, Gonatas ile Aetolialılar eğer mağlup edebilirlerse, Aka'yı kendi aralarında paylaşmak için anlaşmaya vardılar.

Sparta'da Areus'un oğlu Akrotatus 250'lerde Megalopolis'e yapılan bir saldırıda ölmüştü ama *yaklaşık* 244'te IV. Agis diğer tahta çıktı. Sparta'nın tam yurttaş sayısının azalması ve servetin birkaç ailede toplanması 4. yüzyıldan beri devam eden bir

9 Kısa bir anlatım Paus. III. 6. iv-vi; Kremonides'in kararnamesi Burstein 56 = Austin² 61, Kremonides'in kardeşini onurlandıran kararname, Austin² 63; Atina'nın teslim olması Apollodorus (Burstein 58).

süreçti ve Agis (eşitlikçi saiklerden çok) Sparta'nın askerî gücünü geri getirmek için borçların iptal edilip toprağın yurttaşlarla *perioikoi* arasında yeniden dağıtıldığı, eğitim sistemleriyle karavanaların yeniden canlandırıldığı bir sosyal reform planladı. 243/242 eforlarından birisi olan Likurgus tarafından önerilerde bulunuldu ama muhalefete diğer kral II. Leonidas'ın önderlik ettiği *gerousia*da öneri reddedildi. Likurgus onu kovdurup yerine üvey oğlu II. Kleombrotus'u getirtti. 242/241 eforları Leonidas'ı yerine iade etti ama Agis ile Likurgus onları uzaklaştırdı, Leonidas ise sürgüne gitti. Programın geri kalanı değil ama borçların iptali yürürlüğe konuldu. Sonra 241'de Aetolialılar Korint kıstağı üzerinden Peloponez'i istila etti, Aratus müttefik olarak Sparta'ya onlara karşı Akaları desteklemesi için çağrı yaptı, Agis de bir Sparta ordusuyla Korint'te Akalara katıldı. Fakat Aratus devrim yanlısı Spartalılar tarafından uyarılmıştı ve her iki orduyu da kovdu. Sparta'da Leonidas geri getirildi ve Agis bir mabede kaçtı ancak oradan çıkması için kandırıldı ve idam edildi. Aetolialılar Akaların Pellene kentine doğru ilerleyip Aratus'a mağlup oldu fakat Peloponez'de başka yerlere de saldırmış görünüyorlar. Sonrasında Aratus Argos'a ve Atina'ya saldırdıysa da 241/240'ta Aka ile Gonatas arasında ve Aka ile Aetolialılar arasında barış yapıldı. 240/239'da Gonatas öldü ve yerine bir süre eş-naip olmuş olan oğlu II. Demetrius geçti; Demetrius uzun karışıklıklardan sonra Makedonya'da bir istikrar dönemi tesis etti.

O sırada Aetolialıların Akaların müttefiki olduğu, Demetrius'un da Aetolialılara karşı Epir'i desteklediği bir ittifak değişikliği görüyoruz. Akalar ve Aetolialılar Atina'ya ve Argos'a saldırmayı sürdürdüler ve Akalar 235'te Megalopolis'in o zamanki tiranı Lidiades tiranlıktan istifa edip Megalopolis'i Aka Birliği'ne sokuncaya kadar güçlerini Arkadya içlerine doğru genişletti fakat Magalopolis Sparta'ya karşı olduğundan bu istikrarsızlaştırıcı bir etki yaptı. Demetrius önceden Aetolia ile ittifak kurmuş olan Böotya'yı ve komşu bölgeleri işgal edip yendi ancak 234/243'te bir dizi ölüm Epir'e hükmeden aileyi, yerine federal bir cumhuriyet gelecek şekilde söndürdü. Cumhuri-

yet 229'da bir Aka ve Aetolia filosunu Korkira'nın güneyindeki Paksi Adaları açıklarında mağlup eden ve Korkira'yı işgal edip başka yerlere saldıran İliryalılarla uzlaştı. Bu süreçte İliryalılar İtalyan tüccarlara saldırıp muhtemelen bir Roma vekilini öldürmüştü; bu da Roma'nın Adriyatik'in karşısına yönelik Birinci İllirya Savaşı'nda gerçekleştirdiği ilk girişime neden oldu.

229 başlarında Demetrius muhtemelen Makedonya'nın kuzeyindeki Dardanyalılara karşı bir savaşta öldü. Oğlu V. Filip çocuktu, o yüzden kuzeni Antigonos Doson naip oldu ve kısa zamanda kral unvanını aldı. Dardanyalılara karşı savaşa devam etti ve Tesalya'da Aetolialıların kışkırttığı bir ayaklanmayı bastırmak zorunda kaldı. Daha güneyde Bōotya Makedonya'dan Akaların ve Aetolialıların tarafına geçti; Atina da Aratus'un yardımıyla tüm Makedon garnizonlarını satın aldı fakat Aka Birliği'ne katılmak yerine III. Ptolemi ile dostluk içerisinde tarafsız tutumunu devam ettirdi.

Peloponez'de Argoslu Aristomakus ve bazı komşu tiranlar istifa edip şehirlerini ve Sparta karşıtı eğilimlerini Aka Birliği'ne taşıdılar. Sparta'da *yaklaşık* 235'te Leonidas'ın yerine geçen III. Kleomenes Arkadya'da Akalarla çatışmaya girdi ve 229/228'de Akalar Sparta'ya savaş ilan etti. 227'de Kleomenes Likaeum Dağı'nda zafer kazanmıştı fakat Aratus da Mantinea'yı ele geçirmişti. Kleomenes kendi yurdunda eforlara saldırıp iktidarı aldı, Agis'in reform programını ve Makedon piyade falankslarını getirdi, *gerousia*yı zayıflatıp eforları lağvetti ve Sparta'nın iki ayrı kraliyet ailesinin sürdürdüğü uygulamaları ihlal ederek kendi kardeşi Euklidas'ı eş-kral yaptı. Savaş Kleomenes için başarıyla devam ederken Akalar Antigonos Doson'a yakınlaştı. 225 yılında Argos'taki bir konferansta Akalar Kleomenes'in reddedeceği talepler ileri sürdü, Aka Birliği hiziplere bölünmüştü, Kleomenes de önce Pellene'yi ve Aka'daki başka yerleri ele geçirmiş, sonra da Argos, Korint ve diğer şehirleri işgal etmişti. 224'te Doson güneye yürüdü ve Aratus Akrokorint kalesini ona vermeye razı oldu. Kleomenes Korint yakınlarında güçlü bir konumdaydı ama Argos onu terk ettikten sonra Sparta'ya geri döndü. O III. Ptolemi'ye başvurup belki de özgürlüğü, pa-

ralı askerler için harcanacak para karşılığında helotlara satarken, Doson Sparta'ya ve Aetolialılara karşı Akalarla bir birlikler birliği (şehirlerden değil, birliklerden oluşan bir ittifak) kurdu. 223'te Kleomenes Megalopolis'i ele geçirip yıktı ama 222'de kuzey Lakonya'daki Sellasia'da mağlup oldu, sonra da (219'da öldürüldüğü) Mısır'a kaçtı. Reformlarının en azından siyasi olanları iptal edildi ve Doson bir *epistates* atadı.

Doson İlliryalıların bir saldırısını defetmek üzere yurda dönmek zorundaydı; 221'de öldü ve yerine II. Demetrius'un henüz 17 yaşında olan ve muhafız olarak kendisine bir "dostlar" birliği verilen oğlu V. Filip geçti. Yeni saltanat Toplumsal Savaş (Doson'un birlikler birliğinde birleşmiş olan "müttefiklerin" savaşı) ile başladı. Aetolialılar Epir'e ve Yunanistan'a akın yapıyor, Sitera yakınlarında bir Makedon harp gemisini ele geçiriyor, Aratus komutasındaki bir Aka ordusunu yeniyor ve Arkadya'daki Sinaeta'nın sakinlerini katlediyordu. 220'de birlik Aetolialılara savaş ilan etti ve Delfi'yi Aetolia egemenliğinden kurtarma niyetini belli etti fakat Sparta ve Peloponezli diğer bazı devletler Aetolia'yı tercih etti. 219'da müttefikler Peloponez'de, Filip ise kuzeybatı Yunanistan'da savaştı ama kışın Filip Peloponez'e başarılı bir sefer düzenledi. 218'de Filip'in Peloponez'deki seferi için Akaların ödemede bulunacağına dair bir anlaşma yapıldı (bu Filip'in Makedon donanmasını canlandırmasını sağlayacaktı; bu hamlesine karşı çıkan danışmanlardan kurtulmuştu). 217'de Kartacalı Hannibal'ın Romalıları İtalya'daki Trasimene Gölü'nde yendiği haberi geldi: Bu, Filip'e dikkatini İllirya'ya çevirme fırsatını verdi ve Aetolialı Agelaus'un "batıdaki bulutlar" Yunanistan'ın üstüne çökmeden Yunanların farklı seslerin üstesinden gelmek zorunda olduğu ikazında bulunduğu[10] Navpaktos'taki konferansta Filip'i savaşın başında olduğundan daha güçlü kılan bir *statüko* temelinde barış yapıldı. Bu noktadan itibaren Yunanistan ve Makedonya tarihi Roma'nın ilerleyişine bağlıdır.[11]

10 Polib. V. 104. X.

11 Polibus'un ilk planı tarihine Toplumsal Savaş ile başlamaktı: I. 3. i-vi.

Kremonidea Savaşı Atina ve Sparta'nın kendilerini son defa yabancı bir düşmana karşı Yunanlara liderlik ediyor olarak görmelerini mümkün kılmıştı. Sparta 3. yüzyılın daha sonrasında kendisini gösterecekti ancak Atina için bu olaydaki yenilgi dönüm noktasıydı ve artık Yunan meselelerinde önemli bir oyuncu olmak peşinde değildi. Savaştan hemen sonra Atina doğrudan Makedon müdahalesine tabi oldu: Yalnızca Müze tepesinde ve Attika'nın çeşitli yerlerin bulunan garnizonlar değil, 2. yüzyıl yazarı Apollodorus'a göre "makamlar da feshedilmiş ve tüm müzakereler bir adama emanet edilmişti".[12] Bu biraz abartıdır ve Atina'nın yapısı teknik olarak demokratik kalmıştır fakat bir yazı bir generalin, kendisi de meclis tarafından atanan Antigonos Gonatas tarafından atandığını gösterir ve Falerumlu Demetrius'un torunu Demetrius'un *thesmothetes* unvanıyla Gonatas'ın vekili olarak tayin edilmiş olması mümkündür.[13] Fakat 256/255 ya da 255/254'te Gonatas Müze garnizonunu geri çekerek (diğerlerini değil) ve muhtemelen iç atamaları sonlandırarak "Atinalılara özgürlük vermiştir".[14] Artık kendine ait bir dış politikası olmasa da Atina Gonatas ve II. Demetrius'un savaşlarına onların tarafında sürüklendi ve Attika içinde çarpışıldığı zamanlar oldu.

229'da Demetrius'un ölümünden sonra Antigonos Doson kuzeyle meşgul oldu ve Atina tüm Makedon garnizonlarını satın almak için bundan yararlandı. Daha önceden düşman olduğu halde Sikyonlu Aratus buna katkı sağladı, Polibius da Akaların o sırada Atina'nın Aka Birliği'ne katılmayıp III. Ptolemi ile dost bir tarafsızlık politikası benimsemesine karşı duyduğu rahatsızlığı ifade eder. Liderleri Gonatas ve Demetrius zamanlarında önemli konumlarda bulunmuş olan Euriklides ve Mikyon kardeşti: Eu-

12 Burstein 58.

13 Bir general, Burstein 61; Demetr., Ath. IV. 167 F (*Thesmothetes*, "statü-koyucular" normalde dokuz arkondan altısının unvanıydı).

14 Tarihleriyle "özgürlük", Hıristiyan piskopos Eusebius'un dünya tarihi *Kronik*lerinin iki versiyonu (Burstein ya da Austin²'de yoktur); Müze garnizonu, Paus. III. 6. vi.

riklides yüzyılın neredeyse sonuna kadar yaşamış olup *yaklaşık* 215'te onuruna çıkarılan bir kararname onun kurtuluş öncesi, sırası ve sonrası başarılarını liste halinde sunar.[15] İlk başta Antigonidlere tam bir karşı çıkış yoktu ve 224/223'te Ptolemia festivali yapılıp ek bir kabile olan Ptolemais oluşturuldu ama Antigonis ve Demetrias feshedilmedi. 218'de V. Filip'in gözden düşmüş danışmanlarından birisi olan Megaleas Atina'ya sığınmak istedi, generaller bu isteği geri çevirdi.

Atina 214-206 Birinci Makedon Savaşı'na katılmadı; Livy onu savaşın sonundaki Fenike Barışı katılımcılarının arasında sayar fakat bu Roma'nın 200-196 İkinci Makedon Savaşı'na katılmasını gerekçelendirmek için bir kurgudur.[16] 201'de Atina onaylanmadıkları halde Elefsis Gizemleri'ne katılan iki Akarnanyalıyı idam etti; Akarnanya da Filip'in desteğiyle Attika'ya saldırdı. 200 yılında Atina Makedonya'ya savaş açtı, iki Makedon kabilesini ortadan kaldırdı ve kamu belgelerinde Antigonidlere yapılmış olan tüm atıfları silme kararı aldı (birçok silme örneği bulunmuştur fakat silenlerin gözden kaçırdığı bazı metinler de vardır).[17] Rodos ve Pergamonlu I. Attalos Filip ile savaştaydı ve Atina'yı kendilerine katılmaya davet ettiler; Atina bu davete icabet etti ve yeni bir kabile olan Attalis'i oluşturdu. Bir Atina heyeti Filip'e karşı İkinci Makedon Savaşı'na girişmeye zaten karar vermiş olan ama şimdi Atina'ya yapılan saldırıyı bahaneleri arasında sayan Roma'ya gitti.

Savaştan sonra Atina sıkı bir şekilde Roma yanlısı olarak kaldı ve belki de 192-188 arasındaki savaş sırasında Roma'nın resmî müttefiki oldu. Savaştan sonra Atina Delfi Amfiktioni'sinin yeniden kurulmasında Tesalya'nın yanı sıra önemli bir rol oynadı.[18] Atina Perseus'a karşı 171-167 Üçüncü Makedon Savaşı'nda Roma'ya sadık kaldı ve 5. ve 4. yüzyıllarda sahip oldu-

15 Polibus'un yorumu, V. 106. vi-viii; Euriklides kararnamesi, Burstein 67 = Austin² 74.

16 Livy XXIX. 12. xiv.

17 *Inscriptiones Graecae* ii² 682, 259/258'de Fedrus'u onurlandıran kararname çarpıcı bir örnektir.

18 Tesalyalılar, Austin² 88; Atinalılar, *Inscriptiones Graecae* ii³ 1288 (Burstein ya da Austin²'de yoktur).

ğu kuzey Ege adaları Limni, İmroz ve Skiros, gümrüksüz bir liman haline getirilen Delos (yurttaşları Aka'ya sığındı ve yerlerine Atinalı yerleşimciler getirildi) ve daha tuhafı orta Böotya'daki Alyartos ile ödüllendirildi. Asya'da Atinalıların en güçlü bağları sürdürdüğü hükümdarlar akropolisin aşağısına ve agoraya stoalar kuran, karşılığındaysa akropoliste heykellerle onurlandırılan Pergamonlu Attalidlerdi. Sorun, 150'lerde Atinalılar Böotya ile Atina arasında bulunan ve halen bağımsız olan Oropos'u ilhak etmeyi denediğinde başladı; neticede Oropos'u işgal edip sakinlerini kovdular fakat Aka Birliği'nden gelen bir saldırı tehdidi, geri çekilmelerini sağladı.

Mısır ve Asya

Mısır'da I. Ptolemi'nin yerine 283'te II. Ptolemi, yakın doğudaysa I. Seleukos'un yerine 281'de I. Antiokus geçti; ikisi de zaten önceden belirlenmiş vârislerdi ve bir zorluk olmadan kontrolü ele aldılar. Ptolemiler Mısır'da başından beri güvendeydi ve Kirene, Kıbrıs ve güney Suriye'yi ("Hollow Syria", yani Suriye Coele) muhtemel saldırılara karşı güvenlikleri için elzem görüyorlardı.[19] Seleukoslar ise Akdeniz'in uzağındaki Yakın Doğu'da güvendeydi ancak Suriye'nin Akdeniz sahili ve Küçük Asya tartışmalıydı; Ptolemiler Yunanistan ile alakadardı; Makedonyalı Antigonidlerse Küçük Asya ile ilgileniyordu ve Küçük Asya'nın çoğunu 281 başlarında Korupedyon'da Seleukos tarafından öldürülünceye kadar Lisimakus kontrol ediyordu.

Korupedyon'dan sonra Antiokus ve Antigonos Gonatas'ın her ikisi de kendisini Küçük Asya'da konumlandırmaya çalışırken II. Ptolemi'nin de orada bazı çıkarları vardı. Kuzey kıyısındaki Bitinya'da hükümdar olan Zipoitis ikisini de kabul etmedi; kısa zamanda öldü ve vârisi I. Nikomedes Gonatas ile ittifak yaptı. 278'de Gonatas ile Antiokus uzlaştı ve Antiokus Küçük Asya'da kontrolü ele alsın diye geride bırakıldı ama 277'de Nikomedes istilacı bir Galya birliğini kardeşine (bir diğer Zipoitis'e) karşı savaşmak üzere paralı asker olarak tuttu, onlarsa

19 Karş. Polib. V. 34.

bağımsız olduklarını iddia edip Küçük Asya'nın çoğunu tahrip ederek gezindi. Bu, Antiokus'un kendisini barbarlara karşı Yunan medeniyetinin koruyucusu olarak sunmasını mümkün kıldı. *Yaklaşık* 270'te onları meşhur "filler muharebesinde" mağlup etti, onlar da nihayet Küçük Asya'nın merkezindeki Galatya'ya yerleşti.

Lisimakus Küçük Asya'nın batısını kontrol ettiği sırada Sardis'in kuzeyindeki Pergamon kalesine yerli bir adam olan Filetaerus'u koymuştu ama Filetaerus Lisimakus ile bozuştu ve Lisimakus'un oğlu Agatokles 283/282'de öldürülünce bağlılığını Seleukos'a, Seleukos'un ölümünden sonra da Antiokus'a sundu. Yavaş yavaş daha bağımsız bir duruş sergiledi ama kral unvanını benimsemedi ve bu eğilim, I. Evmenis (263-241) olarak belirlenen vârisi tarafından da devam ettirildi.

Esas olarak Seleukoslarla Ptolemiler arasında süregelen anlaşmazlık alışılageldiği gibi bir dizi savaşa bölündü. (274-71) Birinci Suriye Savaşı'nda II. Ptolemi'nin Kirene'ye hükmeden ama Antiokus'un kızıyla evli olan üvey kardeşi Magas Ptolemi'ye karşı başarısız bir ayaklanma teşebbüsünde bulundu, ayrıca Antiokus'u ona savaş açması için kışkırttı. Netice, Ptolemi'nin avantajına olacak şekilde, savaş öncesi duruma dönüş idi. 261'de Antiokus'un oğlu Seleukos'a ait olduğu iddia edilen bir komplodan sonra yerine küçük oğlu II. Antiokus geçti ve bu, Ptolemi zemin kaybederken Antiokus'un küçük Asya'da kazançlı çıktığı (ve kendisinin Ptolemi'nin bir kızıyla, kız kardeşininse Gonatas'ın oğlu Demetrius ile evlendiği) İkinci Suriye Savaşı'nı (260-*yaklaşık* 253) tetikledi. 246'da II. Ptolemi ve II. Antiokus öldü: Ptolemi'nin yerine (Magas'ın kızıyla evli olan) oğlu III. Ptolemi geçti. Antiokus'un ise ölüm döşeğinde vârisi olarak oğlu II. Seleukos'u telaffuz ettiği söylenir. Antiokus'un Ptolemilerden olan karısı ondan doğurduğu oğlu adına Seleukos'a meydan okudu, III. Ptolemi de onu desteklemek için Suriye'yi istila ederek (246-241) Üçüncü Suriye Savaşı'nı başlattı. Başarılı bir şekilde Suriye'nin kuzey sahilinde ilerledi.[20] Ptolemi gerçeği bir süre saklamış olsa bile o sırada karısı

20 Papirüs bir metne dayandırılır, Burstein 98 = Austin² 266

ve oğlu öldürülmüştü. Sonra doğuya, Fırat'a yürüdü ve Seleukos İmparatorluğu'nun tamamını fethettiğini ileri sürdü[21] ancak Mısır'daki bir ayaklanmayı halletmek için (ganimetle yüklü olarak) geri dönmek zorunda kaldı. Seleukos Suriye'yi ve doğuyu geri aldı ama Ptolemi Suriye'nin Pierya'daki liman kasabası Seleukea'yı ve Küçük Asya'daki kazanımları elinde tuttu.

Seleukos Suriye'ye yoğunlaşmak için kardeşi Antiokus Hieraks'ı Küçük Asya'daki vekili yapmışsa fakat Hieraks Galatyalı paralı askerler tuttu ve Kardeşler Savaşı'nda Seleukos'un karşısına çıkıp 240 ya da 239'da Ankira [Ankara] yakınlarında onu yendi. Pergamon'da 241'de Evmenis'in yerine yeğeni ve evlatlığı I. Attalos geçmişti; Hieraks ve Galatyalılar ona saldırdı ama o birkaç zafer kazanıp Seleukos Küçük Asya'sının kontrolünü ele geçirdi ve seleflerinin almadığı kral unvanını aldı.[22] Sonunda Hieraks Trakya'ya kaçtı ve orada öldürüldü. Antigonos Doson 227'de Karya'ya bir deniz seferiyle, Küçük Asya'ya olan ilgisini belli etti. Küçük Asya'daki belirsizliklerden yararlanan bir başka devlet ticaret bağlantıları için iyi bir konumda olan, Ptolemilerle dostluk ilişkilerini sürdüren ve önemli bir donanma oluşturmuş olan Rodos idi. 227/226'da (devasa Helios heykelini yıkan) ciddi bir depremle sarsıldı ama sonrasında birçok hükümdardan ve şehirden hediyeler aldı. 220'de Karadeniz ticaretinden topladığı geçiş ücretleri nedeniyle Bizantium'a karşı savaşa önderlik etmesi için diğerlerinin yaptığı baskıya yanıt verdi.

II. Seleukos 226/225'te öldü ve yerine kısa bir süre büyük oğlu III. Seleukos (226/225-223), ardından küçük oğlu III. Antiokus (223-187) geçti. III. Ptolemi'nin yerini de hükümdarlıkla alakası olmayan ve saltanatı sırasında işlerin iki saraylının (Sosibius ile Agatokles) elinde olduğu oğlu IV. Ptolemi (221-204) aldı. Dördüncü Suriye Savaşı'nda (221-217) Antiokus Pierya'daki Seleukea'yı geri aldı ve Suriye kıyısı boyunca güneye doğru ilerledi ama 217'de güney Judaea'daki Rafia'da yenildi.[23] Suriye kı-

21 Burstein 99 = Austin² 268.

22 Karş. Burstein 85 = Austin² 231, muhtemelen ölen Galyalıların Pergamon'daki heykellerini içeren anıtlardan.

23 Karş. Austin² 276.

yısının güney kısmı Ptolemilerde kaldı. Bu sırada Antiokus'un akrabası olan Akaeus'a Küçük Asya'daki Seleukos topraklarını Attalos'tan geri alma görevi verilmişti. Ptolemilerin Attalos'u desteklemesine rağmen o bunu çabucak başardı ve 220'de kral unvanını aldı; fakat 218'de Attalos kaybedilen toprakların bir kısmını geri aldı ve 216'dan 214'e kadar Antiokus Attalos ile anlaşma yapıp Akaeus'a karşı savaşarak Sardis'i ele geçirdi ve onu orada idam ettirdi. Ardından Sardis Antiokus adına Zeuksis tarafından işgal edildi. Doğuda, Antiokus'un saltanatının başlangıcında onun vekili olarak atanan Molon isyan etti ama 220'de bastırıldı. Antiokus 212'den 205'e kadar Part (Hazar'ın doğusunda) ve Baktriya'da (onun da doğusunda) müstakil krallıkların oluştuğu doğuda seferler düzenledi ve Partların, sonra Baktriya'nın iki yıllık bir kuşatmaya dayanmasının ardından Baktriyalıların resmen teslim olmasını sağladı. Peşinden 204'te IV. Ptolemi altı yaşındaki oğlunu V. Ptolemi olarak ardında bırakıp ölünce, bazı kazanımlar elde ettiği Küçük Asya'ya döndü. Antiokus bundan yararlandı ve Beşinci Suriye Savaşı'nda (201-199) nihayet güney Suriye'yi Seleukoslara kazandırdı; Ptolemiler Ege ve Küçük Asya'daki mülklerini de kaybetti.

Attalos İkinci Makedon Savaşı'na Roma tarafında dahil oldu ve 198'de o Yunanistan'dayken Antiokus'un komutanı Zeuksis Pergamon'a bir saldırı başlattı. 197'de Attalos öldü ve yerine oğlu II. Evmenis geçti; Antiokus Küçük Asya'ya gelip orada daha başka kazanımlar elde etti ve 196'da Hellespont'tan Gelibolu'ya geçti. Makedon Savaşı'nın sonunda Romalılar ilk başta Avrupa ve Asya'daki Yunanların özgürlüğünden bahsediyordu ancak Antiokus Romalıların onun işlerine karışmaya hakkı olmadığında diretti. Evmenis'in kışkırttığı Romalılar ısrar etti fakat oğlunun ölümünün yasını tutan Antiokus vazgeçmedi ve 195'te kaçak Kartacalı Hannibal'a sığınacak yer sağladı (Hannibal daha sonra Bitinyalı I. Prusias'a gitti ve nihayetinde intihar etti). 190'da Roma askerleri Küçük Asya'ya girdi, o yılın sonunda Spilus [Spil Dağı] yakınındaki Magnezya'da [Manisa] sayıca üstün olan Antiokus'u yendi ve 188'de Apamea Barışı ile Antiokus güneydoğu kıyısı hariç tüm Küçük Asya'yı bı-

rakmak ve ciddi miktarda tazminat ödemek zorunda kaldı. Roma ile arası iyi olan şehirlerin özgür ilan edilen kuzey topraklarını Pergamon'a, güney topraklarıysa Rodos'a verildi. Paraya ihtiyacı olan Antiokus, krallığının doğusundaki tapınak mülklerine el koymaya kalktı ve 187'de Susa'da linç edildi; oğlu IV. Antiokus 175'e kadar yönetti. Evmenis iktidarını gerektiği gibi genişletti ve Pergamon şehrini daha büyük ölçekte yeniden inşa etti; Rodos özellikle Karya'nın doğusundaki Likya'da direnişle karşılaştı.

Ancak daha sonra Rodos Üçüncü Makedon Savaşı'nda Roma'yı Perseus'a karşı desteklemeyi başaramadı ve 164'teki antlaşma Rodos'u Likya ve Karya'dan mahrum bıraktı. 166'da 314 yılından beri bağımsız olan Delos Roma tarafından Atina'ya geri verilip gümrüksüz liman haline getirildi, böylece güney Ege'nin ana ticaret merkezi olarak Rodos'un yerini aldı. Evmenis'in Roma ile ilişkileri serinledi; Asya'da Galatyalılara karşı savaşıyordu ve nihayet onları yendi ama Romalılar onların Pergamon'a tabi olmak yerine özerk olması gerektiğine hükmetti. Evmenis 159/158'de öldü ve yerine kardeşi II. Attalos geçti. Bitinyalı II. Prusias 156-154 arasında Pergamon'a saldırdı ama Roma Pergamon'u destekleyip Prusias'tan zorla tazminat aldı.

Mısır'da V. Ptolemi saltanatının başlangıcındaki isyanlar nihayet bastırıldı; (Britanya Müzesi'ndeki) Rosetta Stone, o yıl V. Ptolemi taç giydiğinde onu onurlandıran 196 tarihli bir belgenin kopyasıdır;[24] 194/193'te III. Antiokus'un kızı Kleopatra ile evlendi. 180 yılında öldü ve yerine 170-168 arasındaki Altıncı Suriye Savaşı'nda güney Suriye'yi geri almayı deneyen VI. Ptolemi geçti. IV. Antiokus 175'te kardeşi IV. Seleukos'un yerine geçti; *Epifanes*, yani "meşhur" unvanını alan (ama rakipleri tarafından *Epimanes*, yani "kaçık" diye nitelendirilen) güçlü bir kraldı. Ptolemi'ye yanıt olarak Kıbrıs'ı aldı, Mısır'ı istila etti ve Romalı C. Popillius Laenas (yere onun etrafında bir daire çizip oradan çıkmadan önce bir cevap isteyerek) geri çekilmesini emredene kadar İskenderiye'yi kuşattı.[25]

24 Burstein 103 = Austin² 283.

25 Polib. XXIX. 27. i-vii.

Güney Suriye, Judaea dahil Antiokus'un elinde kaldı. Burayı Ptolemilerden alan III. Antiokus Yahudilerin kendi geleneksel yasalarını takip etmesine[26] ve bir yüksek rahip atamasına izin vermişti ve Yunan kültürünü benimsemeye hevesli Yahudilerle bunu kendi dinlerine tehdit olarak gören Yahudiler arasında bir bölünme oldu. 174'te yüksek rahip gelenekçi Onias idi ancak kardeşi Jason, kendisini yüksek rahip yapıp Kudüs'ü Antiok adlı bir Yunan şehrine dönüştürmesi için IV. Antiokus'a para teklif etti. 171'de Menelaus Jason'un teklifinin üstüne çıktı, Antiokus Mısır'da savaşırken sorun patlak verdi ve o bunu isyan olarak gördü; 168'de Kudüs'e garnizon yerleştirip Yehova yerine Yunan tanrılarına ibadet edilmesini sağladı. Bu, hem aşırı dindarların, hem de Haşmonayim ailesinden Yehuda Makkabi'nin önderlik ettiği bir gerilla savaşını başlatan adamların direnişini kızıştırdı. Antiokus 164'te öldü ve yerine küçük oğlu V. Antiokus geçti; 163'te Yahudilerin geleneksel özgürlükleri geri verildi. Garnizon kaldı ama Yahudiler arasındaki kan davası sürdü ancak 142'de garnizon teslim oldu ve Judaea Haşmonayimlerin egemenliğinde bağımsız bir devlet haline geldi.

Doğuda Baktriyalılar artık tamamen bağımsızdı, Partlar da güçleniyordu. 165'te IV. Antiokus gücünü doğuda yeniden ortaya koymaya girişti: Ermenistan'da başarılı oldu ama 164'te Partlara saldıramadan öldü; Seleukos hanedanı da artık parçalanmaya başlamıştı. V. Antiok'un karşısına IV. Antiok'un kardeşi ve selefi IV. Seleukos'un oğlu olan ve Seleukos'un yerine geçmesi gerektiğini düşünen ama birkaç sene Roma'da rehine kalmış olan Demetrius çıktı. Romalılar onun iddiasını desteklemeyi reddetti ama o 162'de kaçıp kuzey Suriye'yi ele geçirdi, krallığını ilan etti ve V. Antiokus ile muhafızını idam ettirdi. O Kapadokya'ya (Küçük Asya'nın doğusu) müdahale ederken, Bitinyalı II. Prusias Romalılar tarafından çekilmeye zorlanıncaya kadar Pergamon ile savaştı. Ardından 153'te asılsız ye-

26 Joseph. *A. J.* XII. 138-146. Takip eden ana kaynaklar Eski Ahit, Apokrifteki 1. *Makabeler* ve 2. *Makabeler* ile Eski Ahit'teki *Danyal*'dır; *A. J.* XII büyük oranda 1 *Makkabiler*'den faydalanmıştır fakat bazı eklere sahiptir.

re IV. Antiokus'un oğlu olduğunu iddia eden rakip bir adayı, İskender Balas'ı desteklemek için II. Attalos ve Kapadokya kralıyla birleşen VI. Ptolemi ile çatıştı. Roma kendi desteğini sundu ve Demetrius 150'de Antioch [Antakya] yakınlarındaki bir muharebede öldürüldü, yerine Balas geçti. Balas da Ptolemi tarafından Antioch yakınlarındaki bir başka muharebede yenilip hemen ardından öldürüldüğü 145 yılına kadar hüküm sürdü. Yerine Demetrius'un oğlu bir başka Demetrius geçti ve muharebeden hemen sonra Ptolemi öldü. İdari mekanizma çalışmaya devam ettiği halde, kimi zaman (VIII. Ptolemi olarak: geleneğe göre VII. Ptolemi olarak belirlenen oğul muhtemelen hiç hüküm sürmedi) o sırada onun yerine geçen kardeşiyle birlikte hüküm sürmesi fakat onunla çatışması ve son yüzyılı nedeniyle ailedeki kan davası hanedanı parçaladı.

Romalıların fethi

Pirus'un 275'teki nihai yenilgisinden ve Taras'ın 272'de teslim olmasından sonra Roma İtalya yarımadasının tamamını doğrudan ya da ittifaklar yoluyla kontrol eder hale gelmişti. Pirus 276'da Sicilya'yı terk ettikten sonra Siraküza'da (muhtemelen asılsız şekilde soyunun 5. yüzyıldaki Gelon'dan geldiğini iddia eden ve karısı Filistis'in gerçekten I. Dionysos ve destekçisi Filistus ile akraba olabileceği) II. Hieron general olarak atandı, sonra da iktidarı ele geçirdi. 265'te Messana'yı işgal eden Mamertinleri mağlup etti, kral unvanını aldı ve şehrin kuşatılmasında Kartacalılara katıldı; ancak Mamertinler Kartacalıların garnizon yerleştirmesine izin verince geri çekildi. Fakat 264'te Messana bağlılığını Roma'ya sunup garnizonu kovdu, Roma da Kartaca'ya karşı Birinci Pön[27] Savaşı'nı (264-241) başlattı. Hieron önce Kartaca'yı destekledi ama 263'te Romalılar Siraküza'yı kuşatınca onlarla anlaşıp 215'teki ölümüne kadar krallığının çoğunu elinde tuttu, (savaştan sonra) Kartaca ile Rodos ve

27 Kartaca asıl olarak Fenikelilerin kurduğu bir koloni olduğu için bu savaşlardan Latince Fenikeli anlamına gelen Punic (Pön) Savaşları olarak bahsedilir – ç.n.

Doğu'daki Ptolemilerle iyi ilişkilerini devam ettirdi. Savaş Romalıların bir donanma oluşturmasını zorunlu kıldı ve Kartacalıların yenilgisiyle savaş sona erdi. Hieron'un krallığı dışındaki Sicilya ise Roma'nın bir *praetor* komutası altındaki ilk denizaşırı vilayeti olarak kuruldu. Hieron'un oğlu Gelon ondan önce öldü, o yüzden 215'te (İkinci Pön Savaşı sırasında) yerine sevilmeyecek olan torunu Hieronimus geçti; Siraküza'nın Roma ile Kartaca arasında bölündüğü çalkantılı dönem, Romalıların şehri 213-212'de, en sonunda ele geçirip yağma ettiği, kuşatmasıyla sona erdi. Kartaca'nın desteklediği Akragas 210'da yakalandı ve 204-202 arasında P. Cornelius Scipio Hannibal'i Afrika'da mağlup etmek üzere Sicilya'dan hareket etti.

Roma Epir'in kuzeyinde yaşayan, bazen de oraya müdahale eden İliryalılar tarafından doğuya, Adriyatik ötesine çekildi. İliryalılar Agron'un, onun ölümünden sonra dul karısı Teuta'nın komutasında faaldi; güneye çeşitli akınlar yaparak Epirlilerin Fenike[28] kentini ele geçirdiler ve 229'da Paksi adaları açıklarında Akaları ve Aetolialıları yenip Korkira'yı işgal ettiler. Fenike'deki İtalyan tüccarlarından ve İliryalıların kuşattığı (4. yüzyılda Siraküzalıların yerleştiği daha kuzeydeki) İssa ada devletinden Roma'ya yardım çağrıları oldu; protesto için gönderilen Roma heyetinin bir üyesi öldürüldü. Roma o senenin konsüllerinin ikisini de önemli kuvvetlerle birlikte Birinci İlirya Savaşı'nı yapmak için gönderdi ve hızlı bir şekilde resmî birkaç teslimiyet sağlandı; antlaşma Aetolia ve Aka Birlikleri ile 228 İstmiya oyunlarına katılan Yunanlara bildirildi. Korkira'yı Romalılara teslim ettiği için ödüllendirilmiş olan Faroslu Demetrius İlirya'da naip oldu ve 222'de Sellasia'da Antigonos Doson'un Spartalı Kleomenes'e karşı koalisyonuna önemli bir katkı sağladı, 221'de ise Peloponez'e ve Ege'ye yapılan akınlarda bir başka İliryalı olan Skerdilaidas'a katıldı. Bunu yaparken Roma'nın 229 tarihli antlaşmasında belirlenen bir sınırı aştılar ve 219 senesinde İkinci İlirya Savaşı'nda Roma her iki konsülü de gönderdi ve Demetrius'u kovdular; o da Makedonya'ya kaçtı ve V. Filip ile etkili hale geldi.

28 Şimdiki Lübnan'ın yerinde olan Fenike ülkesi ile karıştırılmasın – ç.n.

220'den 217'ye kadar Filip Aetolialara karşı Toplumsal Savaş'ın içindeydi, Roma İkinci Pön Savaşı'nı (218-202) başlatıp Hannibal komutasındaki Kartacalılar İtalya'yı istila ettiğinde Faroslu Demetrius onu Adriyatik'te bir deniz gücü oluşturmaya teşvik etti. 217'de Hannibal Romalıları Trasimene Gölü'nde yendi ve Filip'i Toplumsal Savaş'ı bitirip İlirya'da Skerdilaidas'ın saldırılarına karşılık vermekte serbest bıraktı. Hannibal'ın başarıları devam ettikçe Filip ona yakınlaştı ve 215'te Romalılar, Filip'e Romalılara karşı işbirliği ve Adriyatik'te Roma koruması altına girmiş olan çeşitli yerlerin kurtarılması için ittifak taslağı götüren bir Kartaca gemisini yakaladı.[29] Bu, Birinci Makedon Savaşı'na (214-205) neden oldu. Filip Adriyatik'e gemi götürdü ama daha ağır Roma gemileri tarafından yakalandı ve kendisininkini batırdı; ardından karada Skerdilaidas'a karşı bazı başarılar elde etti. 212'de Romalılar Aetolialılarla temas kurup[30] Filip'in ittifakına karşı Roma ve Pergamonlu Attalos'un Aetolialıları desteklediği yeni bir Toplumsal Savaş'ı kışkırttı. Aka Birliği'nde Aratus 213'te ölmüştü; Sparta karışık bir haldeydi ama Aetolialılara katıldı; Messene bölünmüş ve birinde Faroslu Demetrius'un öldürüldüğü iki Makedon müdahalesine maruz kalmıştı fakat sonunda o da Aetolialılara katıldı. Aetolia savaştan bazı kazançlar sağladı ama asıl hedefi olan Akarnanya'ya karşı başarılı olamadı; 210'da Romalılar Egine'yi ele geçirip Attalos'a sattı. Katılmayan devletlerin birkaç aracılık teşebbüsünden sonra 206'da Aetolialılar Roma ile ittifaklarını bitirip Filip ile; 205'te de Romalılar Filip ile Epir'deki Fenike'de barış yaptı. Uzun vadede en önemlisi her iki taraftaki müttefiklerin antlaşmaya "yazılmış" olmasıydı: Filip'in tarafında Akalar, orta Yunanistan'daki müttefikleri ve enistesi Küçük Asya'daki Bitinyalı I. Prusias, Roma tarafındaysa Sparta ve Aetolialıların Peloponez'deki diğer dostları ve Attalos.[31]

Bu sırada Sparta tarihindeki son önemli kişi, soyu 6. yüzyıl sonu, 5. yüzyıl başında kral olan Demaratus'tan gelen Nabis ik-

29 Polib. VII. 9.

30 Karş. Sherk 2 = Austin² 77. B.

31 Livy XXIX. 12. viii-xvi.

tidardaydı. Likurgus adlı bir kral eş-kralını kovmuş, tek başına hüküm sürüyordu; o 210'da öldüğünde yerine Maçanidas'ın naipliğinde küçük oğlu Pelops geçti; Maçanidas 206'da Akalar tarafından mağlup edilip öldürülünce Nabis onun yerini aldı ve kral olarak kabul edildi.[32] Zenginleri sürgün edip mülklerini dağıtarak, helotları değil ama birçok köleyi azad ederek ve paralı bir ordu kurarak Agis ve Kleomenes tarafından planlanan reformların ötesine geçti.

Fenike Barışı'ndan sonra Rodoslular Ege'deki korsanlığı bastırmaya verdi dikkatini, bu da onları Filip ve Nabis tarafından desteklenen Giritlilerle çatışma içerisine soktu. III. Antiokus V. Ptolemi'ye karşı Beşinci Suriye Savaşı'na girişince Filip, Antiokus ile Ptolemilerin Ege ve çevresindeki mülkleriyle ilgili bir anlaşmaya vardı; 201'de saldırdığında Pergamon'u alamasa bile orada başarılı bir sefere imza attı. Yılın sonunda Rodos ve Attalos Roma'dan yardım istedi. Romalılar daha önce Hannibal'ı desteklediği için Filip'i hizaya getirmek ve ona karşı olan Yunanların desteğini kazanmak istiyordu: Derhal Filip'e bir ültimatom gönderdiler ve 200 yılında resmen İkinci Makedon Savaşı'nı başlattılar. Aetolialılar ilk başta Roma tarafına geçmedi ama çok geçmeden oraya katıldı; Filip'ten uzaklaşan Akalar önce onu desteklemeyi reddetti ve 198'de Romalılara katıldı; Filip Argos'u, eğer savaşı Filip kazanırsa iade etmek üzere anlaşarak Nabis'e verdi ama Argos'a girdikten ve orada devrim yaptıktan sonra Nabis de Romalılara katıldı. Çarpışmaların çoğu orta ve kuzey Yunanistan'da gerçekleşti. 198 yılının konsüllerinden biri olan T. Quinctius Flamininus Yunanları Filip'ten tamamen kurtarmayı amaçlıyordu ve Termofili yakınlarındaki Nikea'da Filip'ten "Yunanistan'ın prangaları" olarak hâlâ elinde tuttuğu üç kale olan (Tesalya'daki) Demetrias'ı, Halkis'i ve Akrokorint'i bırakmasını resmen talep etti. Konu Roma senatosuna götürüldü, o da bu talebi onayladı. Flamininus'un komutanlık süresi uzatıldı ve 197'de Tesalya'daki Kinoskefali'de Filip'i ağır bir yenilgiye uğrattı.

Roma Flamininus'un bir uzlaşma sağlamasına yardım etme-

32 Tuğlaların üzerinde kullanılan kral unvanı, *Inscriptiones Graecae* v. i 885.

si için on *legati* [görevli] gönderdi ve 196 İstmiya oyunlarında Flamininus senato ve kendi adına tüm Yunanların özgür ve bağımsız olacağını ilan etti (bu da Filip'in yenilgisinden kazanç sağlamayı uman Aetolialıları gücendirdi).[33] Yeni bir Tesalya Birliği kuruldu; Peloponez'de 195'te Akaların telkiniyle Flamininus Argos'u Nabis'ten kurtardı ve yeniden Aka Birliği'ne kattı fakat Asya'da Antiokus Romalıların onun işlerine müdahale etme hakkı olmadığında ısrarcıydı. Genel olarak bundan sonra antlaşmalardan doğan problemlerin ve kentler arasındaki yerel sorunların çözümü Roma'ya havale edildi.

Tatmin olmayan Aetolialılar Nabis, Filip ve Antiokus ile temasa geçti. Nabis'in, Sparta'nın (Flamininus tarafından Akalara emanet edilen) Giteum'daki limanını geri alma teşebbüsüne bir başka önde gelen lider olan Filopoemen komutasındaki Akalar direndi; 192'de Aetolialılar Nabis'i öldürüp Sparta'yı yerle bir ettikten sonra Filopoemen Sparta'yı yeniden Aka Birliği'ne kattı. Kuzeyde Aetolialılar Demetrias'ı ele geçirip Antiokus'u kendilerini desteklemeye ikna etti. Bu, Yunanistan'da yeni bir savaşa, Antiokus'un 191'de Termofili'de Romalılar tarafından mağlup edilmesine ve 188'de Aetolialıların teslim olmasına yol açtı; Delfi üzerindeki hâkimiyetleri sona erdi ve Amfiktioni'nin eski şekli yeniden kuruldu. Filip hem Tesalya, hem de Trakya'ya saldırmayı denedi ama geri çekilmek zorunda kaldı. Peloponez'de Akaların Messene ve Sparta'yı birliğe katması muhalefeti kışkırttı; Filopoemen ve Polibius'un babası Likortas sert bir tutum takındı ama Filopoemen'in 182'de Messene'ye karşı savaşta ölmesinden sonra konu, hem Messene'nin hem de Sparta'nın da birliğin içerisinde kalmasıyla kapanmış oldu.

Filip 179'da öldü ve yerine, küçük oğlu Demetrius Roma'da muteber olduğu halde, kendi belirlediği vâris olan büyük oğlu Perseus geçti. Pergamonlu II. Evmenis Roma'yı Perseus'a karşı, 168'de Perseus'un Pidna'da yenilmesine yol açan Üçüncü Makedon Savaşı'nı (171-167) yapması için kışkırttı. Roma'nın çözümü etkiliydi: Makedon monarşisi lağvedildi ve Makedonya basitçe sayıyla belirtilen dört cumhuriyete bölündü (Per-

33 Polib. XVIII. 46. v.

seus'u destekleyen İlirya ise üç cumhuriyete bölündü). Yunanistan'daki Roma dostları, tarihçi Polibius da dahil olmak üzere sayıca epey fazla olan ve rehine olarak İtalya'ya götürülen Roma düşmanlarını teşhis etmek üzere davet edildi.

Makedonya'da 150 yılında Perseus'un oğlu olduğunu iddia eden Andriskus'un Trakya'da ordu kurup Makedonya'yı istila etmesiyle ortaya çıkan rahatsızlıklar vardı. Dört cumhuriyet ona direnemedi; Dördüncü Makedon Savaşı'nda 149'da ilk Roma ordusunu mağlup etti ancak 148'de Q. Caesilius Metellus tarafından yenildi ve sonra yakalandı. Yine 150'de Senato Roma'nın hâlâ hayatta olan Aka rehinelerinin geri dönmesine nihayet müsaade etti. Aka'da Sparta birlik üyeliğine hâlâ direniyordu. 147'deki bir Roma bildirisi, Sparta ve birlikten ayrılacak olan diğer bazı şehirlerin Akaların öfkesiyle ve Sparta'ya karşı savaş hazırlığıyla karşılandığını bildiriyordu fakat 146'da Romalılar savaş ilan etti ve Akalar bir dizi muharebede önce Metellus, ardından L. Mummius tarafından yenildi. O zaman Korint yerle bir edildi; Makedonya Roma vilayeti yapıldı; "Aka" resmen ilhak edilmedi ama vilayetin eklentisi haline getirildi, mağlup olmuş birlik epeyce küçültüldü ve ona karşı olan şehirler teknik olarak özgürleşti.

Yine 146 senesinde Roma en sonunda Kartaca'yı yıktı. Böylece batı Akdeniz'de rakibi kalmamış, artık Makedonya ve Yunanistan'ın doğrudan sorumluluğunu üstlenmişti. Mısır ve Asya'daki krallıklar hâlâ özgürdü fakat Romalılar çeşitli vesilelerle oralara müdahale etmiş ve isteklerine uyulmasını bekler hale gelmişti. Bir yüzyıldan biraz fazla bir süre içinde Roma'nın doğrudan kontrolü oralara da uzanacaktı.

13

SONSÖZ

155'te halen kardeşi VI. Ptolemi Mısır'da hüküm sürerken Kirene'ye hükmeden geleceğin VIII. Ptolemi'si suikastçıları engellemek için, eğer vârisi olmadan ölürse krallığını Romalılara bırakacağına dair vasiyetini ilan etti.[1] Bu vasiyetin yürürlüğe girmesi gerekmedi fakat Pergamonlu III. Attalos bu örneği izledi ve 133'te ölünce krallığı Roma'ya kaldı. Romalılar hak iddia eden Aristonikus adlı birinin isyanını bastırdıktan sonra Attalos krallığı, Pergamon'un bizzat özgür bir şehir olduğu Asya vilayeti haline geldi.

Romalılara son ciddi karşı çıkış Küçük Asya'nın kuzeydoğusundaki Pontuslu kral VI. Mitridates'ten (120-63) geldi. Roma ile Birinci Mitridates Savaşı'nda (89-85) Asya eyaletindeki Romalıların ve İtalyanların katledilmesini emretti; destekçileri arasında Atina da vardı; Atina kuşatıldı, o ise L. Cornelius Sulla'ya yenildi ama Pontus'ta yaşamasına izin verildi. Nihayet Üçüncü Mitridates Savaşı'nda (73-63) Cn. Pompeius, yani Büyük Pompey tarafından mağlup edildi ve (iddiaya göre kendisini zehre karşı bağışıklı hale getirdiği için bir muhafızdan kendisini öldürmesini isteyerek) intihar ettirildi. Pompey hak talep edenleri tanımayı reddedince Seleukos krallığı da bitirildi ve

1 Burstein 104 = Austin² 289.

Küçük Asya'nın doğusu ve Levant, vilayetlerin ve vasal krallıkların bir karışımı haline geldi. Kudüs ele geçirildi ama ağzının payı verilen Judaea'nın bir Haşmonayim yüksek rahibinin hükmü altında devam etmesine izin verildi. Daha doğuda Part güvenli bir şekilde Mezopotamya'yı kontrol ediyordu ve 120'lerden beri onun ötesindeki iller ve Karadeniz ile Mezopotamya arasındaki Ermenistan'da II. Tigranes (*yaklaşık* 95-56) güçlü ve hırslıydı. Pompey Tigranes'i vasal bir hükümdar olarak bıraktı, Mezopotamya'yı da, krallarını Kralların Kralı olarak kabul etmeyi reddetse de uygulamada Partların kontrolünde bıraktı. Sonrasında Roma'nın doğu siyaseti uzun bir süre Ermenistan ve Part üzerine odaklanacaktı.

101'de Mısır, Kirene ve Kıbrıs'la kan davası olan Ptolemi hanedanının üç farklı üyesi hüküm sürüyordu.[2] Kirene son hükümdarı 96'da ölünce Roma'ya kaldı ve 75/74'te vilayet olarak örgütlendi. Kıbrıs 58'de ilhak edildi, hükümdarıysa intihar etti. Mısır'da I. Ptolemi'nin son meşru torunu XI. Ptolemi 80 yılında Sulla tarafından krallığını Roma'ya bırakması şartıyla atandı ve derhal evlenmeye zorlandığı karısını öldürdü, sonra da linç edildi. Roma vasiyeti hemen uygulamadı ama sonunda hak iddia eden XII. Ptolemi'yi (Auletes, yani "kavalcı" olarak bilinir; kardeşi Kıbrıs'ın son hükümdarıydı) tanıdı. O 51 yılında ölünce yerine kız kardeşi VII. Kleopatra geçti. O da önce 48/47'de Julius Sezar'ın gönlünü çeldi ve ona bir erkek evlat verdi, 41'den sonra Oktavius'ın muhalifi Antonius'a da üç çocuk verdi, fakat Oktavius'un Antonius'u mağlup edişinden sonra 30 yılında intihar etti, Mısır da Roma imparatorlarının özel mülkü oldu. 27'de ise Aka sıradan bir vilayet haline getirildi.

Mitridates Yunanlara Roma ile bir başka alternatif arasında seçim yapmaları için son bir fırsat verdi fakat Roma'nın iç savaşlarında Yunanlar Roma'da iktidar için çekişenler arasında seçim yapmak zorundaydı ve Yunanistan çatışmanın içinde kaldı. 48'de Pompey Tesalya'daki Farsala'da Sezar tarafından yenildi; 42'de Sezar'ın suikastçıları M. İunius Brutus ve C. Kassius Longinus Trakya'daki Filippi'de Oktavius ve Antonius

2 Karş. Sherk 55. A(B). 8-9, B. 38-40.

tarafından mağlup edildi; 31'de Antonius kuzeybatı Yunanistan'ın Arta Körfezi girişindeki Aktium'da Oktavius'a mağlup oldu. Bundan sonra Roma'nın ve onun imparatorunun alternatifi yoktu, Yunan şehirleri de artık bir "dış" siyaset imkânına sahip değildi. Ancak iktidar gerçekliğinden çok farklı düzeyde resmî itibar belirten farklı resmî statüleri olan ve memurların dayatmasından çok kendileri istediği için Romalı memurların müdahalesini deneyimleyen kendi kendini yöneten belediyeler halinde yollarına devam ettiler.

Fakat Romalı şair Horatius'ın yazdığı gibi, "Tutsak Yunanistan, zalim fatihini tutsak etti, sanatları da yontulmamış Latium'a aktardı".[3] Yunanca Roma imparatorluğunun doğu kısmının *ortak dili* olarak kaldı. Üst sınıf Romalılar Yunanca öğrendi ve (Yunan emsallerine benzetilen Roma tanrılarıyla) Roma dini, edebiyatı, felsefesi, mimarisi ve görsel sanatları, hepsi Yunan temelleri üzerinde kuruldu. Hatta Romalılar Roma'nın ya da selefinin, Yunanlar yıktığı zaman Truva'dan kaçan Aenas tarafından kurulduğunu iddia ederek kökenlerini Yunanların efsanevi geçmişine bağladı. MS. 1. yüzyıldaki imparatorlardan Neron ve 2. yüzyıldaki Hadrian (Hadrian vakasında Yunanların bıraktığı ama Romalıların bırakmadığı sakalı bırakmasıyla işaret edildiği üzere) özellikle Yunanistan'a meraklıydı. 1. yüzyıl sonundan 3. yüzyıl başına kadar İkinci Sofist olarak bilinen harekette retoriğin gelişmesinin örnek olduğu genel bir Yunan gururu ve Yunan kültürü dirilişi vardı.

293'te İmparator Diokletian yüksek rütbeli iki Augusti ve alt rütbeli iki Sezar ile bir Batı, bir de Doğu bölünmesini başlatarak Roma İmparatorluğu'nu yeniden yapılandırdı. Konstantin imparatorluğu yeniden birleştirdi fakat 324'te Bizantium'u Konstantinopolis olarak tekrar kurdu ve son yıllarında orada hüküm sürdü. 4. yüzyılın sonunda Batı ile Doğu arasında giderek artan bariz bir fark vardı ve artık Hıristiyan olan bir dünyada bu, Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki farkla pekişmişti. Batı İmparatorluğu 5. yüzyılda kuzeyli istilacıların eline geçti (sembolik tarihler 410'da Roma'nın düşmesi ve 476'da son Batı imparato-

3 Hor. *Epist.* II. i. 156-157.

runun tahttan indirilmesidir) fakat Doğu İmparatorluğu Konstantinopolis 1453'te Osmanlı Türkleri tarafından alınıncaya kadar daha bin yıl yaşadı. Oradan kaçan keşişler, aldığı miras Yunan olmaktan çok Romalı olan bir Batı Avrupa'da Yunan kültürüne karşı yeni bir ilgiye katkı sundu. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlılar güneydoğu Avrupa'da Viyana'ya kadar ilerledi ancak ele geçirmeyi iki seferde de başaramadı ve sonrasında gerilemeye başladı.

Yunanistan'ı Avrupa ve Hıristiyanlık için kurtarmak isteyen Batı Avrupalıların desteklediği Yunan Bağımsızlık Savaşı (1821-1830) bir (güney anakara) Yunanistan devletinin oluşumuyla sonuçlandı. Bu 1919'da, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu parçalanıncaya kadar yavaş yavaş genişledi ve Yunanistan Avrupa'da tam değilse bile neredeyse Konstantinopolis/İstanbul'a ve Ege ile Karadeniz arasındaki sulara ulaştı ve ona Küçük Asya'nın Smirna/İzmir merkezli batısında geniş bir toprak parçası verildi. Fakat Yunanistan 1922'deki savaşta Türkiye'ye yenildikten sonra büyük bir nüfus mübadelesi oldu ve Türkiye Avrupa'da şimdi biraz daha geniş bir zemine sahipken, Yunanistan'ın Küçük Asya'da hiç toprağı olmayıp onun kıyılarına yakın olan tüm Ege adalarını elinde bulundurur. İstanbul Konstantinopolis adının başka bir biçimidir ve Atina havaalanından geçen yolcular Konstantinopolis'in hâlâ bu şehrin Yunanca adı olduğunu görecektir.

Ek Okuma Kılavuzu

Yunanistan'ın ayırt edici özelliği olarak on bir şehri on bir farklı zamanda seçen ve ilk önce *Ancient Greece: A History in Eleven Cities* (Oxford University Press, 2009) olarak yayımlanan P. Cartledge, *Ancient Greece: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2011) ve R. Osborne, *Greek History* (Routledge, 2004) diğer kısa Antik Yunan tarihi eserleridir. Tek ciltlik daha uzun bir eser V. Parker'ın *A History of Greece: 1300-30 BC* adlı eseridir (bir sonraki paragrafa bakınız). R. Osborne (ed.), *Classical Greece Short Oxford History of Europe* (Oxford University Press, 2000) klasik dönemle sınırlı olup farklı yazarlar tarafından ele alınmış bir dizi konuya odaklanır. Konuların numaralı bölümlerin dışındaki tarihsel bir özetle kesildiği bir başka mesele merkezli kitap P. Cartledge (ed.) *The Cambridge Illustrated History of Ancient Greece* (Cambridge University Press, 1998; 2002'de düzeltilmiştir).

Daha ayrıntılı bir şekilde ele almak isteyenler için bir bütün olarak antik dünya hakkında Yunanlarla ilgili ciltleri olan çok ciltli üç dizi mevcuttur. *The Fontana History of the Ancient World* (artık Londra: Fontana Press), O. Murray, *Early Greece* (1980, 2. Baskı 1993), J. K. Davies, *Democracy and Classical Greece* (1978, 2. Baskı 1993) ve F. E. Walbank, *The Hellenistic World* (1981; 2. Baskı 1993). *The Routledge* (ilk başta Methuen) *History of the Ancient World* (Routledge) adlı eser, R. Osborne, *Greece in the Making, 1200-479 BC*, (1996, 2. Baskı 2009); S. Hornblower, *The Greek World, 479-323 BC* (1983, 4. Baskı 2011) ve G. Shipley, *The Greek World after Alexander, 323-30 BC* (2000) adlı eserleri kapsar. *The*

Blackwell History of the Ancient World (artık Chichester: Wiley-Blackwell) adlı eser J. M. Hall, *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE* (2007, 2. Baskı 2013); P. J. Rhodes, *A History of the Classical Greek World, 478-323 BC* (2005, 2. Baskı 2010); R. M. Errington, *A History of the Hellenistic World, 323-30 BC* (2008) ve ayrıca özet bir cilt olan V. Parker, *A History of Greece, 1300-30 BC* (2014) adlı eserleri kapsar. Belli konuları takip etmek isteyenler bunların içinde daha ileri bibliyografik rehberler bulacaktır.

Grekoromen dünyasının en yetkin tek ciltlik ansiklopedisi şudur: S. Hornblower ve A. J. S. Spawforth E. Eidinow (ed.), *The Oxford Classical Dictionary* (Oxford University Press, 4. Baskı 2012). Grekoromen dünyasının sadece geniş ya da dar bölgelerin topografik haritalarıyla sınırlı olan en geniş ve en yetkin atlası ise şudur: R. J. A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Roman World* (Princeton University Press, 2000). Daha ufak ama temalara, muharebelere ya da belli dönemlere odaklanan haritalar içeren eser ise şudur: N. G. L. Hammond (ed.), *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (Park Ridge, New Jersey: Noyes, 1981).

Aetolia Birliği: Merkezi kuzeybatı Yunanistan'da olan, Helenistik dönem için önemli bir bölgesel ittifak.

Aka Birliği: Merkezi Kuzey Peloponez'deki Aka [*Achaea*] olan, Helenistik dönem için önemli bir bölgesel ittifak.

amfiktioni (*amphictyony*): Özellikle Delfi'deki tapınak ve festivallerde sorumluluğu olan amfiktioni, "komşular birliği".

Areopagus: "Ares Tepesi": Atina'da orada toplanan eski arkonlardan oluşmuş konsey.

aristokrasi: *Aristokratia*, "en iyi iktidar": Demokratik olmayan ama iktidarı onu en fazla hak edenlere veren rejimler için kullanılan olumlu bir tabir.

***arkon* (*archon*):** "Yönetici": Yetkilinin genel ismi; özellikle Atina'nın biri atanmış dokuz arkondan oluşan bir kurulu vardı.

***basileus*:** Kral: Helenistik hükümdarların kullandığı unvan; (onun dokuz arkondan biri olduğu) Atina dahil bazı yerlerde, atanmış bir yetkilinin unvanı.

Delos Birliği: 5. yüzyılda Atina tarafından kurulan ittifak.

deme: (*Demos*'un özel bir kullanımı.) Atina dahil bazı yerlerde *polis* içerisinde yerel bir topluluk.

demokrasi: *Demokratia*, "halk iktidarı": Tüm yerli özgür erkeklerin siyasi iktidarda payı olduğu rejimler için kullanılırdı.

demos: "Halk": Tüm yurttaş grubu için ya da ayrıcalıklılara karşı ayrıcalıksızlar için kullanılırdı.

eforlar (*ephors*): *Ephoroi*, "nezaretçiler": Sparta'da yıllık olarak seçilen beş büyük sivil memur.

eisphora: "Ödeme": Atina'da zenginlere konulan mülkiyet vergisinin adı.

falanks (*phalanx*): Toplu piyade düzeni.

phyle/phylai: "Kabile": Bir polis içerisindeki geniş akraba grubu.

phratria/phratriaia: "Kardeşlik": Bir *polis* içerisindeki akraba grubu.

gerousia: "Yaşlılar konseyi": Sparta'da şehrin ana konseyi.

helotlar (*helots*): *Heilotai*, "tutsaklar", belki de "köleler": Sparta'daki köle sınıfı.

hoplitler (*hoplites*): *Hoplitai*: Ağır piyade.

İkinci Atina Birliği: Atina tarafından 4. yüzyılda kurulan ittifak.

konsey (*council*): *Boule*: Bir *polis*in karar vermede meclisle birlikte çalışan ve idari güce sahip temsil organı; Sparta'da *gerousia*, Atina'da 500'ler Konseyi; Helenistik dönemde ise daha geniştir.

Korint Birliği: Makedon II. Filip tarafından 338'den sonra kurulan ittifak.

kutsal takım (*sacred band*): *Hieros lochos*, 379'dan sonra Tebes'teki seçkin profesyonel yurttaş asker grubu.

liturji (*liturgy*): *Leitourgia*, "halk için çalışma": Atina'da zenginlerin maliyetini kendilerinin karşılaması gereken kamu görevleri; özellikle bir festivalde icracı ekip sorumluluğu olan *choregia* ve donanmada gemi sorumluluğu olan *trierarkia*.

meclis (*assembly*): *Ekklesia* ya da başka sözcükler: Nitelikli tüm yurttaşlara açık toplantı, çoğu şehirde nihai karar organı.

metikler (*metics*): *Metoikoi*, "göçmenler" ya da "birlikte yaşayanlar": Terim Atina'da ve başka yerlerde oranın yerlisi olmayan, yurttaş olmayan özgür erkekler için kullanılıyordu.

oligarşi (*oligarchy*): *Oligarchia*, "bir avuç insanın yönetimi": Demokratik olmayan ama daha fazla hak ettiği düşünülenlere daha fazla güç veren rejimler için kullanılan olumsuz bir tabir.

ostrasizm (*ostracism*): *Ostrakismos*: Atina'daki yurttaşların her yıl bir çömlek parçası (*ostrakon*) üzerine isim yazarak bir kişiyi on yıllığına sürgüne yollama şansına sahip olduğu bir yöntem.

Peloponez Birliği: Sparta tarafından 6. yüzyıldan itibaren kurulan ittifak.

perioikoi: "Çevre sakinleri": Sparta'da ve başka yerlerde bir *polis*e bağımlı olan ama yurttaşı olmayan yerli halk için kullanılan tabir.

***polis* (*polis*)**: "Şehir", özellikle şehir devleti biçiminde örgütlenmiş olan için kullanılırdı.

prytaneis: "Başkanlar", özellikle Atina'da bir kabilenin konseydeki, yılın bir bölümü için konseyin daimi komitesini oluşturan elli temsilcisi için kullanılırdı.

proedroi: "Başkanlar": *Yaklaşık* 380'de konseyde ve mecliste başkanlık etme görevini *prytaneis*ten alan Atina kurulu.

tiran (*tyrant*): *Tyrannos*: Bir şehirde iktidarı gasp eden adam.

kadırga (*trireme*): *Trieres*: Üç sıra kürekli savaş gemisi, 6. yüzyıl sonundan 4. yüzyıl başına kadarki standart Yunan savaş gemisi.

trittys: Atina'da bir kabilenin "üçte biri".

Demokrasi tartışmalarında sıklıkla referans verilen ve hatta idealleştirilen Antik Yunan demokrasisi ne tür bir demokrasi biçimiydi? Demokrasinin bugünkü anlam ve normları göz önüne alındığında, Antik Yunan dünyasındaki demokrasi biçimiyle ne tür karşılaştırmalar yapılabilir?

Antik dönem tarihi üzerine ciddi eserler üretmiş ve Antik Yunan dünyasını üç temel döneme (arkaik, klasik, Helenistik) ayırarak ele alan P. J. Rhodes, *Antik Yunan'ın Kısa Tarihi* adlı bu kitabında Herodot ve Tukidides gibi antik tarihçilerin temel metinlerinden faydalanarak Antik Yunan dünyasının içine doğru giden yolu Romalıların egemen olduğu döneme dek ustalıkla adımlıyor.

Sanattan dinî ritüellere, edebiyattan felsefeye, siyasi kurumlardan askerî yapılara ve savaşlara kadar pek çok gelişmeyi anlaşılır ve sade bir üslupla ele alabilen nadir bir eser.

"Filozofları ilgilendiren bir konu şehirlerin yönetimiydi. En eski fark tiranlıkla anayasal hükümet arasındakiydi. 5. yüzyılın ilk yarısında monarşi, oligarşi ve aristokrasi şeklinde üçlü bir bölünme vardı ve demokrasi benimsenmişti."

P. J. RHODE

35 50L

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2640-4